

**T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HALİD ZİYA'NIN "FRANSIZ EDEBİYATI'NIN
NÜMUNE ve TARİHİ" ADLI
ESERİ ve DEĞERİ**

RAFET ŞİMŞEK

110101033

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. HASAN AKAY

İSTANBUL 2013

**T.C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HALİD ZİYA'NIN "FRANSIZ EDEBİYATI'NIN
NÜMUNE ve TARİHİ" ADLI
ESERİ ve DEĞERİ**

RAFET ŞİMŞEK

110101033

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Edebiyatı**

Bu tez 17/06/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği /Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Hasan AKAY

Prof. Dr. M. Fatih ANDI

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahribat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

29.05.2013

Rafet ŞİMŞEK

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10007973
Yazar Adı / Soyadı	RAFET ŞİMŞEK
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 62311324350
Telefon	5534350261
E-Posta	rafetsimsek7@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Halid Ziya'nın "Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi" Adlı Eseri ve Değeri
Tezin Tercümesi	The Work of Halid Ziya Named "The Examples and History of French Literature" and It's Value
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı
Üniversite	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2013
Sayfa	109
Tez Danışmanları	PROF. DR. HASAN AKAY 48958421102
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	Yok

Yukarıda başlığı yazılı olan tezinin, ilgilenenlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimize ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

16.07.2013

İmza :.....

ÖZ

Halid Ziya Uşaklıgil, modern Türk edebiyatının kurucularından birisidir. Hakkında yapılmış olan çalışmalar, çoğunlukla onun hikâyeleri ve romanları üzerinedir. Böyle olduğundan dolayı, onun sanat ve edebiyat üzerine yapmış olduğu çalışmaların çoğu görmezden gelinmiştir. Bunlardan birisi de edebiyat tarihçiliğimiz açısından önemli konumda bulunan ve ülkemizde Batı edebiyatı tarihine yönelik yazılmış ilk eser olan **Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi**'dir. Çalışmamızda bu eseri ve eseri yazan Halid Ziya'nın edebiyat anlayışını, devrin koşulları içerisinde değerlendirdik. Bununla birlikte söz konusu eseri Latin harflerine aktararak çalışmamızın son bölümünde okurlara sunduk.

ANAHTAR KELİMELEER: Halid Ziya Uşaklıgil, Türk edebiyatı, Fransız edebiyatı, modernleşme, modern edebiyat.

ABSTRACT

Halid Ziya Usakligil is one of the founders of Modern Turkish Literature. The researches about him are mostly concentrated on his novels and stories. As a result of this, his works on arts and literature are generally ignored. One of these works is the first study on Western literature history, named The Examples and History of French Literature. In this study, we have analyzed Usakligil's literary understanding with regards to his century. In addition, we have presented the latinized version of this book to the readers at the end of our study.

KEYWORDS: Halid Ziya Uşakligil, Turkish Literature, French Literature, modernisation, modern literature.

ÖNSÖZ

Türk edebiyatının modernleşme sürecinde önemli bir rol oynayan Servet-i Fünûn edebiyatının usta yazarlarından Halid Ziya Uşaklıgil'in daha ziyade romancı ve hikâyeci kimliğinden söz edilmekte, edebiyat tarihçiliği ve eleştirmenliği yönünden pek bahsedilmemektedir. Halid Ziya'nın yarım kalan **Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi** adlı eseri, edebiyat tarihçiliği sahasında yayınlanan ilk telif Fransız edebiyat tarihidir. Bu eserde Halid Ziya, Fransız edebiyatının 6. yüzyıldan 16. yüzyıla kadarki gelişim aşamalarını hem toplumsal hem de biyografik açıdan ele almış, bu edebiyatta verilen eserlerin örneklerini yer yer öznel, yer yer de nesnel ifadelerle yer vererek değerlendirmiştir.

Bu çalışmada Halid Ziya'nın edebiyat tarihçiliği yönüne ışık tutacak **Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi** adlı eseri üzerine yoğunlaşmış, bu maksatla eser tam metin olarak günümüz harflerine aktarılmıştır. Çalışmanın Giriş kısmından sonra gelen Birinci Bölümün ilk alt başlığında Halid Ziya'ya kadar Fransız edebiyatının tesiri üzerinde durulmuş, ikinci alt başlıkta ise Fransız edebiyatının Halid Ziya üzerindeki tesiri değerlendirilmiştir. İkinci Bölümde **Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi** adlı eserin günümüz harflerine aktardığımız metni verildikten sonra, Halid Ziya'nın bu eserde nasıl bir yöntem izlediği üzerinde durulmuş ve eserin muhtevası özlü bir biçimde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi adlı eseri günümüz harflerine aktarırken şu şekilde bir yöntem izlenmiştir:

1. Metinde geçen “vustâ” kelimesi metnin 7, 9, 10. sayfalarında yanlış olarak “vasat” şeklinde, 15. sayfada ise doğru olarak “vustâ” şeklinde yazılmıştır. 7, 9, 10. sayfalarda matbaa hatasından kaynaklanan “vasat” yazılışı, günümüz harflerine aktarılırken, 15. sayfadaki “vustâ” yazılışı esas alınmıştır.

2. Halid Ziya, **Garpdan Şarka Seyyâle-i Edebiyye: Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi** adlı eserinde şahısların, eserlerin, yer adlarının, savaş isimlerinin

edebî tarzların yazımının Arap harflerinin yanı sıra günümüz harfleriyle de yazmıştır. Ancak günümüz harfleri ile orijinal hallerini vermediği yerlerde tarafımızdan “[]” içerisinde verilen orijinal yazımları tercih edilmiştir. Örneğin:

Virjil [Vergilius], Trubador [Troubadour], Azankuvar [Azincourt], Şampanya [Champagne], Kalvinizm [Calvinizm] vb.

1. Eserdeki paragraf, parantez, çift tırnak, üç yıldız, sayfa sayıları ve dipnotlar orijinaline uygun bir şekilde yazılmıştır. Ancak metnin bazı yerlerinde cümle sonundaki parantezden önce gelen nokta cümlenin sonuna alınmıştır. Örneğin:

(Valensiyen) [Valenciennes] mev'izesinin bir parçası. (Onuncu asır)

(Valensiyen) [Valenciennes] mev'izesinin bir parçası (Onuncu asır).

2. Günlük dilde kullanılan “zıdd”, “fenn” gibi kelimelerin tek harfli şekli tercih edilmiştir. Ancak terkip içindeki kelimelerin aslî şekline riayet edilmiştir

3. Günlük dile yerleşmiş kelimeler için Türk Dil Kurumu'nun **İmlâ Kılavuzu** esas alınmıştır. Örneğin:

taklîd → taklit

kitâb → kitap

cild → cilt

5. Metinde terkip dışındaki eklerde Türkçe'deki ses uyumu gözetilmiştir. Örneğin:

edebiyatca → edebiyatça

milletde → millette

Paris'de → Paris'te

6. Günümüz Türkçesi'nde pek kullanılmayan kelime ve ifadelerde aslî imlâ korunmuştur. Örneğin:

“ta'cîl”, “ba'dehu”, “kâ'in”, “i'lâ”, “sâ'î”, “irâ'e” vb.

7. Günlük dile yerleşmemiş ya da pek sık kullanılmayan kelimelerde aslî yazılış tercih edilmiş ve ses uyumu gözetilmemiştir. Örneğin:

tezyîd	→	tezyîddir
musîb	→	musîbdır
meşhûd	→	meşhûddur

8. Metinde geçen “ikileme” ya da “ikizleme” denilen deyişlerde aslî imlâya uyulmuştur. Örneğin:

inkilâbât ve terakkiyât	→	inkilâbât u terakkiyât
fâcia ve mudhike	→	fâci’ a vü mudhike
sarfiyye ve nahviyye	→	sarfiyye vü nahviyye

9. Metinde geçen Arapça zarflar bitişik ve “ayın”sız ع yazılmıştır. Örneğin:

mûmâ’ileyh	→	mûmâileyh
binâen’aleyh	→	binâenaleyh
ma’ahazâ	→	maahazâ
mâ’adâ	→	maadâ
fevkal’âde	→	fevkalâde

10. Arapça ön edatlar (harf-i cerr) ile kurulan kelimeler Türk Dil Kurumu’nun **İmlâ Kılavuzu** esas alınarak yazılmıştır. Örneğin:

bi’t-tabi	→	bittabi
bi’t-tercüme	→	bittercüme
bi’l-hassa	→	bilhassa
bi’n-nisbe	→	binnisbe

11. Farsça ön eklerle kurulmuş kelimeler imlâda ayrı yazılmıştır. Örneğin:

“Bî-behre”, “nâ-layika”, “lâ-yenkati”, “hem-civâr”, “ber-hayâ”, “pür-melâl”, “ez-her” vb.

12. Farsça son eklerle kurulmuş kelimeler ,“-âne”, “-firâb”, “-perver” dışında, imlâda ayrı yazılmıştır. Örneğin:

“Teselliyet-yâb”, “perveriş-yâb”, “hüküm-fermâ”, “eşi’’a-nisâr”, “eşi’’a-pâş”, “hicv-âmîz”, “nükte-perdâz”, “dil-ârâm”

13. Metinde Arapça ve Farsça terkip içerisindeki kelimelerin aslî yazılışları korunmuştur. Örneğin:

“minâllâhi’t-tevfîk”, “müttehidü’l-kavâfî”, “vakâyi’-i şecî’âne”, “san’at-ı cedîde”, “mevadd-ı sâ’ire”, “nazar-ı i’tinâ”, “iddi’â-yı istiklâliyyet”, “küberâ-yı ma’iyyet-i hükümdârî”

14. Metinde geçen eser adları italik yazılmıştır. Örneğin:

“*Mevzûnu Mensûr Âsâr-ı Muhtasara*”, “(*San’at-ı Şiir*)”, “(*Sen Piyer’in* [Saint Pierre] Gözyaşları)”

15. Kelime başındaki “ayın” ع harflerini günümüz harflerine aktarırken metinde gösterilmemiştir. Örneğin:

‘asır	————→	asır
‘âlem	————→	âlem
‘ilm	————→	ilm
‘ayn	————→	ayn
‘aliyye	————→	aliyye

16. Metinde geçen kelime sonundaki “ayın” ع harfleri kesme işaretiyle vurgulanmıştır. Örneğin:

Men’, mevki’, kâtî’, vâki’, vukû’ vb.

Bu çalışmamı müdekkik bir nazarla gözden geçirip beni ufuk açıcı fikirleriyle teşvik eden pek kıymetli hocam Prof. Dr. Hasan Akay'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca Fransız edebiyatı ile ilgili kaynakların tedarikinde bana yol gösteren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Fatih Andı'ya, metinde geçen Fransızca kelimelerin okunmasında benden yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Hakan Taş'a, Doç. Dr. Üzeyir Aslan'a ve çalışmam boyunca fişlemelerde bana yardımcı olan Bilgin Güngör'e teşekkür ederim.

29.05.2013

Rafet şİMşEK

Çengelköy

İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT).....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM : TÜRK EDEBİYATI'NIN MODERNLEŞME SÜRECİNDE FRANSIZ EDEBİYATININ TESİRİ	4
1.1. Türk Edebiyatı Üzerinde Fransız Edebiyatı Tesiri.....	4
1.2. Fransız Edebiyatı'nın Halid Ziya Üzerinde Tesiri.....	8
II. BÖLÜM : METİN.....	15
2.1. Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi	16
2.2. Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi Adlı Eser Üzerinde Değerlendirme... 87	
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	97
METİNDE GEÇEN ÖZEL İSİMLER LİSTESİ	100

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
nr.	Numara
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	Ve benzeri/ve bunun gibi
Yay.	Yayınları/Yayınevi
YKY	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Altı yüzyıl cihâna hükmeden Osmanlı Devleti, kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki durumunu koruyamayıp, 17. yüzyıldan itibaren gerileme dönemine girer. Bu gerileme, elbette ki sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel temellerdeki yapısal sorunlarıyla değil; fakat 16. yüzyıldan itibaren feodal evreyi atlatıp kapitalistleşmeye başlayan Batı toplumlarının sömürgeci yaklaşımlarıyla da ilgilidir. Bu durum Osmanlı “idâre-i maslahatçılar”ını tedirgin eder ve onları özellikle 18. ve 19. yüzyılda -yüzeysel bir şekilde de olsa- bazı alanlarda belli başlı “Batı-merkezci” yenilikler yapmaya iter ve böylece yaklaşık iki yüzyıl sonrasında doruğa ulaşacak olan “medeniyet krizi”nin ilk tohumları atılır.

18. ve 19. yüzyılda Osmanlı Devleti askerî, siyasî ve ekonomik sahalarda Batı'yı örnek almaya başlar. Cevdet Perin'in bu husustaki düşünceleri önemlidir:

“Tanzimatın ilânını tâkibeden yıllarda, Osmanlı devletinin Fransa ile olan münasebetleri daha şuurlu bir mahiyet aldı. Bunun neticesi olarak da memleketimizdeki Fransız tesiri artık sistemli bir şekilde her tarafa nüfuz etmeğe başladı. Misyonerlerin açtıkları okullar sayesinde yavaş yavaş yayılan Fransız dili, münevver sınıf için Fransız edebiyatını yakından tanımak hususunda çok kıymetli bir vasıta vazifesini gördü.”¹

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'yı model alış, kültürel-sanatsal alanlara yayılır, modern edebiyatın doğuşu, edebiyatın içeriğindeki değişim Fransız tesiriyledir. Kayahan Özgül'ün güzel sanatlardaki yenileşmede Fransız tesirine ilişkin tespitleri de bu bağlamda çarpıcıdır:

“Türk köşk ve bahçelerini Melling tanzîm eder. Van Mour saray ressamı olarak tanınır. Donizetti Muzika-i Hümâyûn'un başındadır. Sultan I. Mahmud Nûriosmâniye Câmii'ni yaptırmak için Avrupa'dan kilise planları getirtmiş; fakat ulemânın öfkesinden korkarak vazgeçmiştir. Böylesine batılılaşan bir çevrede barok resim yayılacak ve Levnî perspektif çalışacaktır. Mehmed Tabir Ağa da Lâleli Câmii'ni barok tarzda yapacaktır. İsmail

¹ Cevdet Perin, **Tanzimat Edebiyatı'nda Fransız Tesiri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1946, s. 44-45.

Dede dahi valsi anlamaya ve ifâdeye gayret edecektir. O hâlde, sanatın diğer dallarında ‘hâhişle yâhud îcâbü’z-zaman’ barok ve bilâhare rokoko yaşanırken şiirin bu cereyana ayak dirediği düşünülebilir mi? Belki şiirde de bir barok devir yaşanmıştır ve bu gözle bakıldığında belki içlerinde Şeyh Gâlib’in de bulunduğu bir grup şâiri farklı anlayışlarla değerlendirmek gerekmektedir.”²

Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilânından sonra ekonomik ve askerî sahalarda olduğu gibi kültürel ve sanatsal sahalarda da birçok yenilikler yapılmaya başlanır. Bu yenilikler edebiyat ve edebiyatçılar üzerinde tesirli olur. Özellikle Şinasi’nin edebiyat anlayışı ve edebi eserlerin içeriğinde yaptığı değişimler yeni bir edebiyat algısı oluşturur. Şinasi ile tanıştıktan sonra Namık Kemal de yeni bir edebiyat anlayışını benimser ve Batılı eserlere yönelir. Ara-Nesil döneminde de Batı edebiyatına doğru bir yöneliş söz konusudur. Bu yönelişten sonra Batı’dan birçok çeviri yapılır. Halid Ziya’nın mensubu olduğu Servet-i Fünûn topluluğu Batılı edebiyatçıları ve eserlerini okuyup onların fikirlerini ve estetik anlayışını benimser. Birçok araştırmada da vurgulandığı üzere modernleşme dönemi Türk edebiyatında Fransız tesiri kendisini açıktan hissettirir. Halid Ziya ve neslinin edebiyat ve estetik anlayışında Fransız tesiri ile birlikte değişen değerler ve yeni zihniyet algısının da büyük rolü vardır. Bu neslin eserleri daha çok bireysel içerikte olmakla birlikte toplumsal hayattaki değişimler eserlerden izlenebilir. Bu eserler ve eserlere yansıyan bakış açısı dönemin siyasî ve sosyal yapısından tamamen bağımsız bir şekilde değerlendirilemez.

Fransız edebiyatının tesiri roman ve hikâyelerinde belirgin bir şekilde hissedilen Halid Ziya, anılarında bu tesiri belirtir.³ Fransız edebiyatından büyük ölçüde etkilenen Halid Ziya’nın, **Fransız Edebiyatı’nın Nümune ve Tarihi** adlı eseri yazması bu bağlamda önemlidir. Her şeyden önce Batı ve Fransız edebiyatı tarihi üzerine yazılan ilk telif eser olan **Fransız Edebiyatı’nın Nümune ve Tarihi**, edebiyat tarihçiliği açısından son derece önemli bazı hususları ortaya koyar. Yine bu eserin küçük yaşlarda Fransız kültürü, sanatı ve edebiyatını tanıma fırsatı bulan ve Türk edebiyatı ve edebiyat tarihçiliğinde modernleşmeye öncülük eden Halid Ziya’nın da ilk çalışması olması bakımından önemlidir. Bu eserinde Halid Ziya,

² M. Kayahan Özgül, **Araştırmalar Devri Türk Edebiyatı**, Diyanet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 4.

³ Halid Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, Hazırlayan: Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul, 2008.

devrinin Batı edebiyatı tarihçiliğinde ve eleştirisinde etkili olan Hippolyte Taine ve Sainte-Beuve'nin metodolojilerini kullanarak Fransız edebiyatının gelişimini iki farklı yaklaşımla ele alır.

I. BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATI'NIN MODERNLEŞME SÜRECİNDE FRANSIZ EDEBİYATININ TESİRİ

1.1. Türk Edebiyatı Üzerinde Fransız Edebiyatı Tesiri

Osmanlı'nın üst-yapı ve alt-yapısında 18. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan Fransız tesiri, çeşitli alanları önemli ölçüde modernleştirmiştir. Bu alanlardan birisi de edebiyattır.

Edebiyatta modernleşme hareketi ilk olarak kendisini Tanzimat döneminde hissettirir. Bu dönemde Fransız edebiyatından yapılan çevirilerle modernleşme süreci başlamıştır. Tanzimat'ın ilk neslini oluşturan aydınlar, yenileşmeyi halka indirmek ve uygun bir toplumsal zemini hazırlamak amacına yönelmişlerdir. Bu aydınların çoğu Voltaire, Rousseau, Diderot, Montesqueu gibi Aydınlanma Çağı Fransız düşünürlerinden etkilenir, temel hak ve özgürlükler hususunda devrin ileri fikirlerini benimserler. Dolayısıyla bu aydınların edebiyatın modernleşmesindeki katkıları da daha çok bu yönde olur. Bu nedenle “faydacı” bir edebiyata yönelip; “hürriyet”, “vatan”, “medeniyet” gibi kavramları edebî türlerde sıklıkla kullanırlar. Böylece halkın bilinçlenmesine, birikimin kazanmasına yönelik pragmatist duruş sergilerler.

Tanzimat'ın ikinci nesli ise bireysel konulara yönelirler ve edebî türlerde biçimsel yenilikler yapmaya başlarlar. Gerçekleştirilen değişimlerde ve yeni yaklaşımlarda Fransız edebiyatının tesirinde kalırlar. Bu bağlamda Recaizade Mahmut Ekrem'in **Talim-i Edebiyat** adlı eserinin Türk tenkit tarihine getirdiği yeniliği vurgulamak gerekir.⁴

⁴ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Kazım Yetiş, **Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1996.

Bu neslin edebiyatçıları arasında olan Hâmid, Ekrem gibi şair ve yazarlar, Fransız romantiklerinin etkisi altında kalırlar ve eserlerinde –daha sonrasında Servet-i Fünûn şair ve yazarlarını önemli ölçüde etkileyecek olan- “marâzî duygular”ı ve “santimantal duyular”ı eserlerinde işlerler.

Bu neslin örnek aldığı isimler ise, romantizmin Fransa’da temsilcileri olarak bilinen Lamartine, Hugo, Musset, Baudelaire gibi şair ve yazarlardır. Servet-i Fünûn neslinden Tevfik Fikret, Halid Ziya ve Cenap Şahabettin’deki güçlü Fransız tesirleri birçok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır. Gül Mete Yuva da bu tesiri şu sözlerle belirtir:

“Liseyi Fransız okullarında bitirmiş veya yüksek eğitim görmüş olan bu gençler, edebiyatın dışında da Fransız kültürünü benimsemiştir. Modern Türk edebiyatının iki temel direği olan Tevfik Fikret ve Halit Ziya'nın, Fransız dili ve kültürünün hâkim olduğu kurumlarda okumuş olmaları rastlantı mıdır? Tevfik Fikret eğitimini Mekteb-i Sultani’de, Halit Ziya İzmir’de, Katolik Ermeni Mikhitharist rahiplerin okulunda yapar. Cenap Şahabettin ise tıp eğitiminden sonra uzun süre Paris’te kalır.”⁵

Türk edebiyatının modern bir görüntüyü Servet-i Fünûn döneminde aldığı genel olarak kabul edilmektedir. Ancak Tanzimat ve Servet-i Fünûn arasında köprü işlevi gören Ara-Nesil’in Türk edebiyatının modernleşmesine katkısı göz ardı edilmemelidir.

Ara-Nesil, Tanzimat’ın ikinci nesli gibi romantizmden etkilenmekle birlikte realizmin tesirinde kalıp bir bakıma Servet-i Fünûn’un hazırlayıcısı olurlar.⁶

Ara-Nesil’den sonra Türk edebiyatının modernleşmesinde büyük bir rol oynayan Servet-i Fünûn nesli, gerek sosyo-ekonomik gerek sosyo-kültürel bakımdan kendisinden önceki nesillerden oldukça farklılık gösterir. Bu neslin şair ve yazarları, batılılaşan Osmanlı toplumunda yeni yeni oluşan orta-sınıfa mensup ve çoğunlukla batılı tarzda eğitim veren okullardan mezundurlar. Bu neslin fikirleri, kendilerinden öncekilere göre daha Batılı bir nitelik gösterir. Gül Mete Yuva, şu değerlendirmelerde bulunur:

⁵ Gül Mete Yuva, **Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynaklar**, YKY., İstanbul 2012, s. 94.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kaplan, **Tevfik Fikret (Devir-Şahsiyet-Eser)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1987, s. 22-23.

“Batılı kimliğin radikal savunmasını paylaşmanın beklenir sonucu olarak Edebiyat-ı Cedide'nin burjuvaziye karşı eleştirel tavrı olmadığı gibi, tam tersine bir iç içe geçiş söz konusudur. Bu birliktelik, örnek alınan Fransız modellerden temel farklılıklardandır. Baudelaire, Flaubert, Goncourt Kardeşler, Maupassant dönemin diğer pek çok yazarı gibi açıkça burjuva düşmanı olup aristokrasiye yakındırlar. Ancak burjuvazi, Fransa'da asilleri tahtından indirip iktidarı alacak güçte bir sınıfkken, Osmanlı toplumunda zorlukla şekillenmektedir. ‘Asil’ sınıf ise, bilindiği gibi, Osmanlı'da yoktur.

Servet-i Fünun romanında burjuvazi, Fransız romanındaki asil sınıfın özelliklerini yüklenir. Halit Ziya'nın romanlarında veya daha naif bir örnek olarak Mehmet Rauf'un **Siyah İnciler**'i gibi bir örnekte mütevazı hayat yaşayanlar, tamamen Batılılaşmış burjuvaların karşısında bir grup gibi belirir. **Mai ve Siyah**'ta Ahmet Cemil'in kız kardeşi İkbâl'in düğün pasajında bu uçurum açılırken genç şairin hayallerinde batılılaşma ve burjuvalaşmanın nasıl aynı noktada kesiştiği görülür. Burjuva kadın tasvirinde Batı usulü sade bir şıklık, davranışlarda mesafe varken, aşağı sınıftan olanlar çirkinlik ve görgüsüzlük örneğidir.”⁷

Şiirde Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin; roman ve hikâyede Halid Ziya, Mehmet Rauf ve Hüseyin Cahit gibi isimlerin öncülüğünde oluşan ve eserlerinde daha çok bireysel konulara yönelen bu edebî topluluk, çağdaş Fransız edebiyatının romantizm, realizm, parnasizm, sembolizm vb. akımlarından ve bu akımlara bağlı şair ve yazarların fikirlerinden oldukça etkilenirler. Bu şair ve yazarlar düşünce yazılarında Fransız yazarlarının görüşlerini savunurlar. Edebî eserlerinde ise Fransız tesiri kendisini açıktan hissettirir. Bu konu hakkında Cevdet Perin'in şu tespitleri önemlidir:

“Diğer edebî nevilere gelince: Roman, tiyatro, seyahatname gibi yazılarda Fransız tesirinin bulunması pek tabiidir. Çünkü bu edebî nevilere edebiyatımıza esasen Tanzimat'tan sonra Fransız tesirle girmiştir. Şu halde, bunların tamamile Fransız tesiri altında inkişaf etmesi de gayet tabiidir. Fakat şurasını da ilâve edelim ki, bu nevilere de Fransız edebiyatı Tanzimat edebiyatına başka türlü, Servet-i Fünuna başka türlü, Fecri Atiye başka türlü tesir etmiştir. Gerçekten Tanzimatçıların Fransız edebiyatında olan bilgisi ve anlayışı servet-i fünuncularınkinden azdır ve biraz da acemicedir. Fransız edebiyatı karşısında Tanzimatçıları bir lise talebesi vaziyetinde ise, servet-i fünuncular bir üniversite talebesi, Fecri Aticiler ise

⁷ Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları, s. 102-103.

olgun birer münevver adam vaziyetindedirler. Yani Fransız edebiyatında olan bilgi ve dolayısıyla bu edebiyatın bizdeki tesiri gittikçe artmış ve şuurlaşmıştır.”⁸

Servet-i Fünûn nesli Fransız edebiyatına aşırı bağılıklarından dolayı birçok aydın tarafından eleştirilirler. Ahmet Mithat onları Fransızca’da “serseri” anlamındaki “dekadan” kelimesinden türetilen “dekandanlık” ile eleştirip edebiyatı toplumdaki uzaklaştırmakla suçlanmışlardır.⁹

Sonuç olarak, “Batı-merkezci” bir paradigmayla modernleşmeye başlayan Osmanlı toplumunun, her alanında olduğu gibi edebiyat alanında da Fransız tesiri, ele aldığımız sebeplerden dolayı diğer Batılı toplumların tesirlerinden daha baskın çıkmıştır.

⁸ **Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri**, s. 73.

⁹ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Fazıl Gökçek, **Bir Tartışmanın Hikayesi Dekadanlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

1.2. Fransız Edebiyatı'nın Halid Ziya'ya Tesiri

Türk edebiyatının modernleşme sürecinde önemli bir yere sahip olan Servet-i Fünûn edebiyatının büyük yazarı Halid Ziya Uşaklıgil, tıpkı kendi kuşağına mensup birçok sanatçıda olduğu gibi Fransız kültürü, sanatı ve edebiyatıyla küçük yaşta tanışmış bir yazardır.

Halid Ziya, henüz çocukluk dönemlerinde Ahmet Mithat gibi modern Türk edebiyatının kurucu romancılarının eserlerini okumuş ve o dönemlerde yaygınlık kazanan Batılı tiyatro kumpanyalarını izlemiştir. Bu kumpanyalar, ondaki modern Fransız edebiyatı hayranlığının başlamasına vesile olur. Bu dönemdeki tiyatro izlenimlerini **Kırk Yıl** adlı eserinde şöyle anlatır:

“Gedikpaşa Tiyatrosu... İşte bende en büyük tesiri yapan yer. Yarım asırlık bir mesafeden hayalimin adesesini [merceği] burasını büyüttükçe büyütür. Bugün gözlerimin içinde ona büyüklükte bir eş ararken Odéon'u, Chatalet'yi zikretmek [söylemek] istiyorum da yine kani olamıyorum [yeterli göremiyorum].

On on iki yaşında bir çocuk müdrikesine [algılamasına] orada görülen oyunların nasıl bir tesir yapmış olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Anlar mıydım? Elbette değil. Fakat umumi tesiri ile bu tiyatrodaki geçirilen gecelerin, idrak ve tahassüsümün [merakımın] üzerinde pek derin bir intibatı [etkisi] olduğunda şüphe yoktur. “¹⁰

Mahalle mektebinin ardından Sıbyan Mektebi'ne kaydolan fakat kısa bir süre sonra da Fatih Rüştüyesi'ne geçen Halid Ziya, İstanbul'da babasının ticaret işlerinin bozulmasının ardından İzmir'e yerleşir ve burada da İzmir Rüştüyesi'ne girer. Fatih Rüştüyesi'nde Fransızca öğrenmeye başlayan Halid Ziya, İzmir Rüştüyesi'nde de devrin İzmir valisi Mithat Paşa'nın emriyle konulan Fransızca dersiyle birlikte Fransızcasını ilerletme imkânı bulur. Bu dönemde ayrıca özel olarak Auguste de Jaba'dan Fransızca dersleri alır. Yine bu dönemlerde Halid Ziya, Fransızca'dan ilk tercümesini hocası Auguste de Jaba ile yapar. Jaba ile birlikte tercüme ettikleri eser

¹⁰Halid Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, Özgür Yayınları, hazırlayan: Nur Özmel Akın, İstanbul, 2008, s. 89.

Ponson de Terrail'in **Altın Yıldızlı Evin Geceleri** (Les Nuits de la Maison Dorée)'dir.¹¹

İzmir Rüştiyesi'nin ardından özel hocasının ve dedesinin teşvikleriyle İzmir'deki Ermeni Hristiyan misyonerlerin kurduğu Mechatirist Okulu'nda bir dönemini yarı-yatılı olarak okuyan Halid Ziya, bu okulda Fransız dili ve kültürüyle doğrudan tanışma şansına sahip olur. Ayrıca burada okuduğu yıllarda, kendisine çoğu Fransızca eserlerden oluşan bir kütüphane kurar. Bu kütüphanedeki Fransızca eserlerden bazıları (Voltaire, Paul Albert, Nisard, Saint-Beuve vs. gibi yazarların eserleri) onun ileri bir dönemde yazacağı **Fransız Edebiyatı Nümune ve Tarihi** adlı eserine kaynaklık eder.¹²

Kırk Yıl adlı eserinde Halid Ziya, bahsi geçen yazarlara nasıl ulaştığını şu şekilde ifade eder:

“Kitaplarımı almak ve rahiplere veda etmek üzere mektebe gitmişim. Seyyar [gezici] muallimler içinde ikisi bana daima dostane takayyüt ederlerdi [yaklaşırlardı]. Bunlardan biri, Pierre Vassel yine bu mektepte rahipler tarafından yetiştirilmiş pek zeki, pek muktedir [yetenekli] bir genç idi ki nasılsa ruhaniyete [din dünyasına] girmek için lazım gelen kalp temayüllerini [isteklerini]duymamıştır. Bu, benimle ekseriyet üzere edebiyattan, şiirden, ezcümle [kısaca] pek meftun olduğu klasiklerden bahseder; beni mütalaalarımda [okumalarım] ikaz ederdi [yol gösterirdi].

Hatta ruhbaniyete [dini âleme] temayülden uzak kaldığına bir gün pek aşikâr [açık] bir burhan [kanıt] vermişti. Bir kâğıt içinde ihtimam ile sarılı bir kitabı bir gün yavaşça çekmeceme bırakarak bana demişti ki:

— Size Voltaire'in **Lugat-i Felsefe**'sini getirdim, bunu okuyun. Fakat kimseye ne benden, ne ondan bahsetmeyin. Göreceksiniz, istihzanın [alaya almanın], tezyifin [küçük düşürmenin], tarizin [taşlamanın] bu derece incesine ve güzeline başka bir edipte [edebiyatçıda] tesadüf etmek [rastlamak] mümkün değildir.

İşte bu zat [kişi] veda sırasında cebinden bir kâğıt çıkardı, dedi ki:

Size bir hizmet yapmak istedim. Daima gördüm ki okumak başlıca zevkinizdir, fakat okumak ancak bir usul dairesinde [yöntem içinde] olursa müfittir [yararlıdır]. Aynıyle [tıpkı]

¹¹ **Kırk Yıl**, s. 146-147, 172-175.

¹² **Kırk Yıl**, s. 175-269.

yemek gibi... Size kütüphanenizin esasını teşkil etmek lazım gelen kitapların bir fehrisini [listesini] yapıyorum. Paranızı buna göre sarf ederseniz [harcarsanız] beyhude [boşa] israf etmemiş olacağınıza kaniim [inanıyorum]...

Teşekkür ettim ve bir göz gezdirdim. Evvela klasikler vardı: Garnier temsilinden [gibi]... Sonra romantikler geliyordu: Hugo, Lamartine, Musset, Gautier... Daha sonra Victor Duruy'nin Tarih-i Umumi silsilesi [Genel Tarih ciltleri]...”¹³

Halid Ziya, Mechatirist Mektebi'nden mezun olduktan bir süre sonra Hariciye memuriyetine girmek amacıyla İstanbul'a gider. Fakat buraya kabul edilmez, İstanbul'da kendisi gibi Batılı eğitim almış modern edebiyatçılarla tanışma ve çalışma imkânı bulur. Aynı zamanda da sanat ve edebiyata yönelik çalışmalarına devam eder. İlk eseri olan **Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi** onun bu döneme ait bir çalışmasıdır. Halid Ziya için bu eser bir kıvılcım niteliğindedir. Bu kıvılcım ilerleyen yıllarda Halid Ziya'ya “**İspanyol Edebiyatı**”, “**Alman Edebiyatı**”, **Sanskrit Edebiyatı**” adlı eserleri yazdıracaktır.

Yazar, **Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi** adlı eseri yazdıktan kısa bir süre sonra İzmir'e geri döner. İstanbul'dan döndükten bir süre sonra İzmir Rüştüyesi'ne Fransızca öğretmeni olarak atanır. Aynı dönemde Osmanlı Bankası İzmir Şubesi'nde memur olur ve arkadaşı Tevfik Nevzâd ile çıkarmış oldukları **Hizmet** gazetesinde yazar olarak çalışır. Bu dönemi Halid Ziya, hatıralarında şöyle anlatır:

“Bu tarihten itibaren mektepte muallim, bankada muhasip, gazetede muharrir demek oldum. Bu üç işi zamana öyle bir tarzda tevzi etmeliydi [dağıtmalıydı] ki hiçbirini düşürmeden taşımak mümkün olsun.

Altı seneden fazla süren yorgun, fakat sönmek bilmeyen bir gayret ateşinin alevleriyle daima taşkın bir hayat beni mektepten bankaya, bankadan matbaaya, matbaadan tekrar mektebe ve bankaya sürüklüyor; en ziyade ders saatleriyle bankanın iş saatlerini telif edebilmek [uzlaştırabilmek] için ekseriyet üzere öğle tatillerinde aç kalmaya mecbur olarak vazifeden geri kalmamak mecburiyeti beni soluya soluya koşuşlarla kamçılıyordu.”¹⁴

¹³ **Kırk Yıl**, s. 202-204.

¹⁴ **Kırk Yıl**, s. 296-297.

Hizmet gazetesiyle **Ahenk** dergisi onun için bir anlamda okul vazifesi görür. Buralardaki çalışmaları onun daha sonraları büyük bir yazar hâline gelmesinde önemli bir pay sahibidir. Sanata ve edebiyata dair yazmış olduğu ilk yazılarını ve ilk hikâyelerini buralarda yayınlar. Bu yazılar arasında ‘Haml ve Vaz-ı Haml’, ‘Hesap Oyunları’, ‘Mebhasül Kıhf’, ‘Kanun ve Fenn-i Velâde’, ‘İlm-i Simâ’, ‘Simiyâ-yı Kimya’ gibi farklı ilim dallarıyla ilgili makaleler; hikâyeler arasında da **Nemide**, **Bir Ölünün Defteri**, **Sefile** gibi ilk kalem tecrübesi olan eserleri vardır.

Bu dönemde Halid Ziya ayrıca, Fransa’da Alysius Bertrand ve Charles Baudelaire gibi isimler tarafından ilk örneği verilen mensur şiir formundaki tek eseri olan ”Mensur Şiirler”i de kaleme alır.¹⁵

Yine bu dönemde, amcası Sadık Bey ile Paris Sergisi dolayısıyla bir Avrupa seyahatine çıkar ve daha öncesinde sadece kitaplarla tanıdığı Avrupa’yı yakından görme imkânına kavuşur.¹⁶ Ayrıca, 1891’de kaleme almış olduğu ve bir anlamda gerçekçi hikâye ile romanın bir manifestosunu oluşturduğu **Hikâye** adlı eseri de, yine onun bu dönemine ait eseridir. Bu eser hakkında Ömer Faruk Huyugüzel şunları söyler:

“Yazarın İzmir’deyken Hizmet’te 1887’de tefrika halinde yayımlandığı ve 1891’de kitap haline getirdiği ‘Hikâyeler’ başlıklı seri yazılar, edebiyat tarihi alanına girmekle beraber daha çok roman teorisi konusundaki fikirleri ve aynı zamanda roman konusunda yazılmış ilk teorik kitaplar arasında bulunması dolayısıyla önemlidir. Gençliğinin ilk sanat heyecanları içinde Realizmin Romantizm karşısındaki üstünlüğü göstermek amacıyla yazdığı bu eserinde yazar, Batıda romanın bir tarihini yaparak konuyu realist ve romantik romancılara getirir ve romantikleri, bu arada da bizim romantiğimiz saydığı Ahmet Midhat’ı eleştirir. Bizdeki romanları birçoğunu birçoğunu bir çeşit masal sayarak küçümser. Ona göre roman gerçeğin ifadesidir ve romanda gerçekler sebep-sonuç ilişkilerine göre, yani determinizm yöntemiyle okura sunulmalıdır. Kişiler buna uygun bir şekilde içinde yaşadıkları ortam, aldıkları eğitim ve beden yapılarına, yazarın ifadesiyle söylersek ‘mevakî,

¹⁵Halid Ziya, Cumhuriyet devrinde kaleme aldığı **Sanata Dair IV** adlı eserinde, Charles Baudelaire’in sanat anlayışını ele alır. Bu, onun Charles Baudelaire’nin poetikası hususunda yoğun bilgi sahibi olduğunu gösterir. Bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, **Sanata Dair IV**, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1963.

¹⁶ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, **Edebiyatımızın Zirvesindekiler/Halid Ziya Uşaklıgil**, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

terbiye, tesessüs-i bünyeviye'ye göre davrandırılırlar. Böylece tahlil ve tasvir, romanda olay örgüsünden daha önemli bir yer tutar.”¹⁷

Huyugüzel'in ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Halid Ziya, Fransız edebiyatının gelişiminde önemli bir safha olan realizmi ve romantizmi karşılaştırmalı bir şekilde bu eserinde ele alır ve realizmin ondan üstün taraflarını vurgular. Bu olgu, Halid Ziya'nın bu döneminde Fransız edebiyatı hakkında yoğun bir bilgi sahibi olduğunu gösterir. Bu eserinde ortaya koyduğu fikirleri Servet-i Fünûn döneminde ve daha sonraki dönemlerinde kaleme aldığı romanlara tatbik eder.

Halid Ziya bir süre sonra tekrar İstanbul'a gider ve ilk olarak **Mektep** dergisinde çeşitli yazılar ve hikâyeler kaleme alır. **Mektep** dergisindeki yazarlığının ardından Tefik Fikret, Cenap Şahabettin ve Mehmet Rauf gibi Türk edebiyatının ilk modern şair ve yazarlarıyla birlikte **Servet-i Fünûn** dergisi çevresinde “Edebiyât-ı Cedîde” adlı edebî topluluğu oluştururlar. Bu dönem, Halid Ziya'nın Balzac, Flaubert, Stendhal gibi Fransız realistleri ile Dickens, London gibi İngiliz realistlerinin etkileriyle oluşmuş bir edebiyat anlayışı doğrultusunda **Mâi ve Siyah**, **Aşk-ı Memnû**, **Kırık Hayatlar** adlı romanları kaleme almıştır. Bu eserlerinde genellikle romantik bir baş-kişinin hayal kırıklıklarıyla birlikte onun umutları arasındaki zıtlık temel kurgusal öge hâlinindedir. **Mâi ve Siyah**'ta Ahmet Cemil; **Aşk-ı Memnû**'da Bihter, **Kırık Hayatlar**'da Ömer Behiç hep umutla hayal kırıklıkları arasında bocalayan insanlardır.

Romanlardaki bu temel kurgusal öge, yukarıda da değinildiği gibi çoğunlukla Fransız ve İngiliz realist romancıların eserlerinden esinlenme sonucu oluşur. Sözgelimi Stendhal'in **Kırmızı ve Siyah** adlı eserindeki baş kişi Julien Sorel, genç yaşta büyük hayaller kuran; fakat yaşamının ilerleyen dönemlerinde bu umutları yıkılan hırslı bir karakterdir. Bu karakter, Halid Ziya'nın Servet-i Fünûn devri döneminde kaleme aldığı üç romanının baş kişilerine çok benzemektedir.

Halid Ziya, bu topluluğun dağılmasından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan devrede üretken bir yazar olarak görülmez. II. Meşrutiyet döneminde

¹⁷ Ömer Faruk Huyugüzel, *Edebiyatımızın Zirvesindekiler/Halid Ziya Uşaklıgil*, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 117-118.

Darülfünûn'da Batı Edebiyatı Tarihi dersleri verir. Bir süre sonra bu derslere ek olarak Estetik dersleri de vermeye başlar. Halid Ziya Darülfünun'daki hocalığının yanı sıra bu dönemde Reji Komiserliği de yapar. Cumhuriyet sonrası az da olsa üretkenlik vasfını tekrar kazanır ve gençlik dönemlerinde yazmış olduğu eserleri devrin Türkçesine göre tekrar gözden geçirir.¹⁸

Cumhuriyet devrinde ayrıca Sanata Dair adlı 4 ciltlik bir eseri kaleme alır. Bu eserde, büyük İngiliz ve Fransız edebiyatçılarını tanıtan ve onların biyografilerinden çok eserlerine odaklanan Halid Ziya, yine bu eserde daha evvel hakkında hiçbir yazı kaleme almadığı İngiliz edebiyatı üzerinde de yoğunlaşır. Halid Ziya, bu geç kalınmışlığın sebebinin **Sanata Dair IV** adlı eserinde şu sözlerle dile getirir:

“Ben Darülfünun'da Garp Edebiyatı Tarihi müderrisi iken Garp edebiyatının tabî bir medhali demek olan Yunan ve Latin edebiyatlarından koşarak geçtikten sonra Fransız, İspanyol, Alman edebiyatı hakkında takrirler vermiştim. Fakat hep İngiliz edebiyatının önünde onun ihtişamına, azametine karşı beynimde bir donukluk, gözlerimde bir kamaşma ile irkilip durmuş, daha doğrusu bir müthiş yangına benzeyen o manzaranın mahâbetinden korkmuş idim.”¹⁹

27 Mart 1945 yılında vefat eden Halid Ziya, görüldüğü gibi Fransız kültürü ve edebiyatıyla henüz çocuk yaşlarda tanışmış bir yazardır. O, Türk edebiyatının modernleşmesi sürecinde öncü bir rol oynar ve gerek edebî eserleriyle, gerek incelemeleriyle Fransız tesiri altında ortaya çıkan modern Türk edebiyatı tarihinde önemli bir isim haline gelir.

Halid Ziya'nın gerek genel düşünsel yapısında gerek edebiyat anlayışında temel bir devinim noktası olarak bulunan modern Fransız kültürü ve sanatı, onun Türk edebiyatının Fransız tesiri altındaki modernleşme sürecinde –tıpkı devrin diğer şair ve yazarları gibi- öncü bir rol oynamasına vesile olmuştur. Bu noktada bazı hususları da ele almak gerekir. Halid Ziya'daki Fransız tesiri, doğal olarak sadece kendisine ya da kendi kuşağına özgü bir olgu değildir. Aksine Halid Ziya ve neslinden önce genel anlamda toplumdaki modernleşmeye bağlı olarak Türk edebiyatının modernleşmesine hizmette bulunmuş Tanzimat kuşağının tümüne –hatta

¹⁸ İsmail Çetişli, **Halit Ziya Uşaklıgil**, Şûle Yayınları, İstanbul, 2000, s. 29-30

¹⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, **Sanata Dair IV**, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1963, s. 191.

ondan sonraki nesillerin de büyük bir çoğunluğuna- özgü bir olgudur. Fakat Halid Ziya ve nesli, kendisinden önceki ve sonraki şair ve yazarlara veya bunların kuşaklarına nazaran, söz konusu etki bağlamında özgün bir tarafı vardır. Bu özgün taraf ise, 19. yüzyılın başından itibaren Avrupa’da toplumsal sınıflaşmada yeni yeni yer edinmeye başlayan orta-sınıfın edebî anlayışını ilk kez net bir şekilde Türk edebiyatına taşımalarıdır. Bu konu hakkında Mehmet Kaplan, **Tevfik Fikret** adlı eserinde şunları söyler:

“Evlerinin içi bu hava ile dolu olan, çocukları ve gençlikleri bu hava içinde geçen Servet-i Fünûn nesli arasında, daha başka ortak noktalar da vardır: Tanzimat nesline mensup şahsiyetlerin çoğu sosyal mevki bakımından ekseriyetle yüksek tabakadan çıkmış ve yüksek memur tabakasıyla yakından münasebette bulunmuş olmalarına karşılık, bu neslin en ileri gelenleri orta tabakadan çıkarlar ve onların yaşadıkları çevreye uzak kalırlar. Halid Ziya, ticaretle meşgul bir ailedendir; Tevfik Fikret’in dedesi Anadolulu bir köylü, babası bir ihtisap ağasının yanında kâtiptir. Cenap harpte şehit düşmüş bir binbaşı oğludur. Böyle, saray ve devlet kapısından uzak, halka, halkın sefâletine yakın bir çevreden olmaları, onların karakter ve mesleklerine tesir etmiş, hayata bakış tarzlarını, ideallerini ve zevklerini tayin etmiştir.”²⁰

Sonuç olarak, gerek Halid Ziya’da, gerek onun neslinde, Fransız tesirinin özgün bir bağlamda olduğunu ve bu bağlamın onları önceki ve sonraki nesillerden ayıran toplumsal şartlardan ileri geldiğini söylemek gerekir.

²⁰ Mehmet Kaplan, **Tevfik Fikret (Devir-Şahsiyet-Eser)**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1987, s. 34.

II. BÖLÜM

METİN

2.1. FRANSIZ EDEBİYATI'NIN NÜMUNE ve TARİHİ

Uşşâkîzâde: Hâlid Ziyâ

Garptan Şarka Seyyâle-i Edebiyye

Fransız Edebiyatı'nın Nümûne ve Tarihi

Birinci cild

Medhal

Ezmine-i Mutavassıta ve On Altıncı Asır

—•—

Sahib ve Nâşiri

Kitapçı Arakel

—•—

Kostantıniyye

1303

Matba'a-i Ebu'z-ziyâ

Kitapçı Arakel

Bâb-ı Âlî Caddesinde

İFÂDE-İ MAHSÛSA

Edebiyat, mir'ât-ı efkâr-ı âliyyedir. Edebiyat, hikmet sûretinde hakâyık-ı âliyyeyi müvazzih; şiir sûretinde serâ'ir-i vicdânı, hissiyât-ı kalbi mu'lindir.

Cem'iyet-i beşeriyyenin hayatını te'mîn eyleyen fen ise, rûhu tasfîye eden edebiyattır.

Bir milletin terakkî-i ma'nevîsi edebiyatın derece-i terakkîsiyle mütenasiptir. Târîh-i edebiyât da bir millette efkâr-ı umûmiyyenin inkılâbât u terakkiyâtı demektir.

Bir kavmin târîh-i millîsi; târîh-i hayâtı, târîh-i edebiyâtı, târîh-i fikrîsidir.

Bugün Avrupa'nın en müterakkî bir milletinin nümune ve târîh-i edebiyâtını yazıyoruz.

Kitabımızda Fransa edebiyatının zuhûrundan zamân-ı hâzıra kadar inkılâbâtını ve Fransa'da yetişen en meşhur muharrirlerin tercüme-i hâllerini arz eyleyeceğiz.

4

Nazar-ı tedkîkten geçirilecek muharrirler Fransa'da yetişip muharrirlik sıfatını hâ'iz olanların beş yüzde biri nispetinde değildir.

Görülecek olan âsâr-ı müterceme ise muharrirlerinin iktidâr-ı edebîlerine bürhân olamaz; zîrâ bunlar mesela Rafael'in [Raphaël] bir levhasının sûret-i müstensihesi hükmündedir. Zaten erbâb-ı mütâla'anın âsâr-ı mezkûreden bir fikr-i mahsûsdan başka bir şey beklemeyecekleri derkârdır.

Teşebbüsümüz mazhar-ı teşvîk olursa gayretimiz bittabi tezâyüd eder. Ve minallâhi't-tevfîk!!...

HALİD ZİYA

MEDHAL

BAŞLAMADAN EVVEL!

Fransa edebiyatı asıl on yedinci asırda derece-i kemâli bulmuş olduğundan kitabımıza bu asrı mebd-i hakîkî ittihâz eyledik. Evân-ı tufûliyyeti olan ezmine-i mutavassitanın târîh-i edebiyâtını da bir sûret-i sathiyye vü muhtasarada nakli münasip görerek bir medhal ilavesine mecbur olduk.

Emîniz ki efkâr-ı müdekkikâne ve arzu-yı mütecessisâne ashâbı olan kâri'în-i kirâm medhal-i mezkûru pek nâkıs ve pek muhtasar bulacaklar; Ma'lûmât-ı mesrûdeyi, arzularını, meraklarını iknâ'a kâfi görmeyecekler ve pek çok da hak kazanacaklardır. Biz; bugün âlem-i terakkîde en parlak, en âlî bir mevki' işgal eyleyen Fransız Edebiyatı'nın evân-ı teşekkülünü; husûsiyle on yedinci asra kemâl kapılarını açan on altıncı asrın mükemmel bir târîh-i edebiyâtını yazmak isterdik. Müteaddid me'hazlarımız bize muvaffakiyetimizi te'mîne kâfi olduklarından kâr'ilerimiz Gal [Gaule] hükûmetinin ahvâl-i evveliyyesine; istîlâsına; lisân, edebiyat ve efkâr-ı umûmiyyenin tahavvülâtına sûret-i mükemmele de vâkıf olacakları gibi biz de teşebbüsümüzden tamamen mutma'in olacak idik. Fakat cesâret edemedik. Erbâb-ı mütâla'anın rağbetini hemen sırf târîhî olması lâzım gelen ve muhtevî olduğu numûne-i edebîleri efkâr-ı hâzıraya tetâbuk etmeyen beş yüz sahifelik bir cilt ile tecrübeden ihtirâz ettik. Hattâ şu seksen sahifelik medhalimizde bile tarz-ı münekkîdâne vü müte'ammikânenen ictinap eyledik! Zannımıza kalırsa şu hareketimiz "te'mîn-i muvaffakiyyet" arzusuyla ihtiyâr edilmiş olduğundan nezd-i kâri'inde mazûr görülür.

MEDHAL

-1-

ALTINCI ASIRDAN ON BİRİNCİ ASRA KADAR

Gal [Gaule] [1] hükûmeti Romalılar'ın taht-ı teshîrine geçtiği zaman ahlâk-ı milliyye ve kavânîn-i mevzû'ası gibi lisânını da kaybetmiş idi.

Beşinci ve altıncı asırlarda hükûmet-i mezbûreyi beynlerinde taksim eden Frank [Francs] ve Vizigotlar'ın [Visigoths] getirdiği elsine-i vahşiyye Gal'da müsta'mel olan Latince'nin fesâhat ü letâfetini az bir zamanda ihlâl etmiş ve lisân-ı mezkûr ile imtizâcından şimâlde (Ovil) [Oïl] vustada (Evok) [Oc] namlarında iki lisân tevlîd eylemiş idi.

Bu lisânların her ikisi de evvel zamanlar henüz mü'esses ü mu'ayyen olmadığından altıncı asırdan on birinci asra kadar yetişen muharrirler bunları isti'mâl edemeyip eserlerini Latince yazmaya mecbur olmuşlardır. Maahazâ ifâdeleri lisân-ı mezkûrun kavâ'id-i sarfiyye vü nahviyyesine mugâyir olduğundan eserleri hiçbir meziyyet-i edebiyeyi hâ'iz değildir.

Bu muharrirlerden birkaçını zikredelim:

Greguvar dö Tur (Grégoire de Tours)

544 sene-i milâdiyyesinde (Overniya)'da [Auvergne] tevellüd edip 595 senesinde (Tur)'da [Tours] vefat etmiştir.

[1] Fransa'nın nâm-ı kadîmi.

Evvelâ amcası olan (Klermon) [Clérmont] piskoposu (Sen Gal)'den [St. Gall] ba'dehu (Avitus) [Avitus] namında diğér bir piskopostan Latince tahsil etmiş ise de bu lisânın o asırlarda mazhar-ı ehemmiyyet olmayan kavâ'id-i sarfiyye vü nahviyyesinden tamamıyla bî-behre idi.

Mûmâileyh on kadar tarih yazmıştır ki o zamanın ahlâk ve efkâr-ı umûmiyyesini pek güzel naklederler.

Firedeger (Frédégairé) (târîh-i vefâtı: 844)

Greguvar'dan sonra şü'ûnâtı kayd ü zabt eden budur.

İfadesi soğuk, Latincesi gâyet yanlış olmakla beraber eserleri müverrihlerce pek kıymettardır.

Ejinar (Eginhard) (771-844)

Şarlman'ın [Charlemagne] kâtibi ve bazı müverrihlerin iddiasına nazaran damadıdır.

En iyi eseri (*Şarlman'ın Tercüme-i Hâli*) olup tafsîlât-ı zâ'ideden berî ve bir sûret-i müfidede muharrerdir. Ejinar'ın âdât-ı zamânı muvazzih olan mektupları da mühimdirler.

Mûmâileyhin ifadesi ol kadar vahşî değildir.

Abon (Abbon) (850-923)

886 tarihinde Normanlar [Normans] tarafından Paris'in muhâsarasını bir kaside ile nakl etmiştir. Mûmâileyh meşhur Latin şâiri (Virjil)'i [Vergilius] taklit eylediğini iddia ediyorsa da o zamanın şu'arâsının kusurlarına düşmekten kendisini men' edememiştir.

Re'yu'l-ayn müşâhade eylediği vakâyi' hakkında tafsîlâtı hâ'iz-i ehemmiyettir.

Bütün muharrirlerin Latince yazdıkları şu asırlarda o zamanın Fransızcasında muharrer parçalar da mevcuttur ki muhâfaza olunanları şunlardır:

(*Lui lö Jormanik*) [Louis le Germanique] ve (*Şarl lö Şov*)'un [Charles le Chauve] *Mu'âhedâtı* (842). Yirmi beş beyitten mürekkep (Ölali) [Eulalie] nâm-ı azîze hakkında bir kasîde (Dokuzuncu asır).

(Valensiyen) [Valenciennes] mev'izesinin bir parçası (Onuncu asır).

-2-

ON BİRİNCİ VE ON İKİNCİ ASIRLAR

Bu asırlar Fransız edebiyatı'nın mebd'e-i hakîksidir.

Şimâlde (Ovil), vustâda (Evok) lisânları edebiyatının râh-ı terakkîde eşi''a-nisâr olarak bir hâl-i ciddî kesb edişi bu devirden itibaren vukû'a gelmiştir.

Evok edebiyatı, son melce'i olan Provans [Provence] eyaletine isnâden, (Littérature Provençale) yani Provans edebiyatı namını almış ve (Trubador)'lar [Troubadour] [1] sayesinde fevkalâde kesb-i güşâyış eylemiştir.

Trubadorlar'ın eş'ârı (lyrique) (lirik) [2] olup gâyet selîs ve âhenkli idi; Fakat ekseriyâ lisânın henüz kaybolmayan kabalığı letâfetlerini ihlâl ederdi. Eş'âr-ı mezkûrenin birtakımı:

chanson, sirvente, sérénade, ballade, aubade, sixtine, complainte [3] gibi şeyler olup, mûsikî ile terfîk edilirdi; Diğer birtakımı da (nesir) namını verdikleri manzûmât-ı muhayyeleden ibaret idi.

[1] Vustâ şâirlerine verilen nam,

[2] Zamân-ı kadîmde üdla çalınan ve şimdi mûsikî ile terfîk olunabilen eş'âr.

[3] Şarkı, bir nev'-i manzûme-i hicv-âmîz. Her kıt'asının nihâyetinde Provansal lisânında akşam manasında olan sera kelimesi bulunur gece şarkıları, raks havasıyla terfîk edilir bir nev'-i manzûme, nihâyetinde fecir manasına gelen abba kelimesi bulunur sabah şarkıları, müttehidü'l-kavâfi altı kıt'adan ve bir nakarattan mürekkep ebyât, manzûme-i şikâyet-âmîz.

Memâlik-i vustâ şâirlerinin bu yolda pek çok eserler yazdıkları maznûn ise de muhâfaza olunabilen nûmuneler şunlardır:

Gérard de Roussillon, Fiérabras, Geoffroy et Brunissende, Lancelot du Lac, Le roman Flamenca.

Trubadorlar'ın münekkidler nazarında en ziyade ehemmiyet kazananları şu iki şâirdir:

Dokuzuncu Goylum (Guillaume IX, comte de Poitou)

Provansal şâirlerinden namları malûm olanların en kadîmi bu zattır.

İlk ebyâtı 1090 senesinden itibaren yazılmıştır. Kısm-ı evvelini bir sûret-i nâlâyıkada imrâr eylediği hayatını manastırda ikmâl etmiştir.

Bertram dö Born (Bertram de Borne) (1140-1215)

Hayatı, İngiltere kralı Rişar [Richard] ve pederi İkinci Hanri [Henry] ile bir miras münâza'asından dolayı, gâyet bedbahtâne geçmiş ve Situ [Cittuoue] nam fırka-i ruhbâna duhûl eylemiştir.

Eş'ârı, kahramânâne ve âşıkâne olmak üzere iki cihetle âlî vü rakîktir.

Provansal edebiyatının esnâ-yı terakkîsinde şimâlde de Ovil lisânı edebiyatı, Trubadorlar'a mukâbil olan (Truvor)'lar [Trouver] [1] tarafından ziyadesiyle ileriye götürülmüş idi.

Her ne kadar lisânları Evok lisânı gibi âhenkli ve zarif değil ise de husûle gelen âsâr-ı edebiyye (epique) (epik) [2] ve binnisbe daha ciddî

[1] Şimâl şâirleri

[2] Hikâyât-ı sahîha veyâ muhayyele üzerine mübtenî eş'âr

olup ebüşşüarâ (Homer)'in [Homeros] âsârı tarzında şü'ûnât-ı târîhiyyeyi mufassal edilir.

Eş'âr-ı mezkûre üç daireye inkisâm ederdi:

Birincisi Chansons de geste: (Evezâ'-ı mahsûsa ile tegannî olunan manzûme)'lerdeki (Şarlman) ve ümerâsının vakâyi'-i şecî'ânesini mufassal edilir. Bunların en kadîmi on yedinci asırda tertip olunan (*Chanson de Roland*)'dır.

İkincisi Légendes bretonnes: (*Britanya Hikâyât-ı Muhayyelesi*)'dir ki (Artur [Arthur]-veya- Artos [Artos])isminde (Gal) hükûmetlerinden birinde icrâ-yı saltanat eden bir kralın vakâyi'-i muhayyelesidir. Periler, cinler muhayyelât-ı mezkûrede büyük bir mevki' işgal ederdi.

Üçüncüsü Historie ancienne: (Târîh-i Kadîm) dairesidir ki ezmine-i mukaddimedede vâki' veya vukû'u mefrûz vakâyi'e münhasır idi.

Bunlardan mâadâ on ikinci asırda (Kasâ'id-i ciddiyye ve letâfet-âmîz) dahi tertip olunmuştur ki en meşhur (*Şarlman'ın Kudüs'e ve Kostantiniyye'ye Seyâhati*)'dir.

Asrın gâyesine doğru romanlar yazılmış ve kilise kapılarının önünde dîne müteallik vakâyi'i musavvir, Fransızca olarak tiyatro oyunları icrasına başlanılmış idi.

Her şeyin terakkî ettiği şu asırda nesir dahi terakkî eylemiş ve hattâ Tevrat'ın (Kitâbü's-Selâfîn) kısmı tercüme olunmuştur.

(Sen Bernar) [St. Bernard] ve (Moris dö Sülli) [Maurice de Sully] gibi fasîh ü belîğ natûklar da yetişmiştir.

12

-3-

ON ÜÇÜNCÜ ASIR

On ikinci asırda yalnız bir daireye münhasır kalan tiyatro bu devirde fevkalâde tevessü' ederek (Truvorlar) hayât-ı âdiyyeye dair tiyatrolar dahi yazmaya başladılar.

Binâenaleyh bunlar tiyatro san'at-ı cedîdesinin ilk bânîsi namını almaya bi-hakkın şâyestedirler.

(Truvor)'ların isti'mâl ettikleri lisân asr-ı selefteki gibi vahşî olmayıp şimdiki Fransızca'nın mâderi olduğunu gösterecek derecelerde mâlik-i letâfet idi.

Bu asırda (zevk-i edeb) dahi tahavvül etti. Eş'âr-ı kahramanâne tedennîye yüz tutup kasâ'id-i hicv-âmiz revaç buldu.

Bundan mâadâ babliau namını verdikleri efsaneler dahi fevkalâde mazhar-ı hüsn telakkî olurdu. Mezkûr efsâneler ahlâka müteallik şeyler olup âdât-ı zamânı tenkit yolunda yazılırdı.

Bu tarzda eser yazanlar miyânında (Mari dö Frans) [Marie de France] nam şâire ile (Rutböf) [Rutebeuf] teşehhur etmişlerdir.

Mari dö Frans (Marie de France)

Normandiya'da [Normandia] tevellüd edip İngiltere'de yaşamış ve meşhur Yunan şâiri (Ezop)'u taklit eylemiştir. Efsanelerinden mâadâ birçok kısa kasîdeleri de mevcuttur.

Rutböf (Rutebeuf) (târîh-i vefâtı 1690)

Bu şâirin tercüme-i hâline dair malûm olan tafsîlât âsâr-ı zâtiyyesinden

13

me'hûzdur. Kendisi (Şampanya) [Champagne] eyaletinde tevellüd ederek Paris'te yaşamış ve maîşetini; ziyafetler için efsaneler, manastırlar için manzûmât-ı dîniyye, küberâ için mersiyeler; şarlatanlar için hezliyyât yaparak tedârik eder imiş.

Hayatının son seneleri pek sefilâne geçmiştir.

On üçüncü asır evâsıtında (Goylum dö Lorri)'nin [Guillaume de Lorris] başlayıp on dördüncü asırda (Jan Dömuniğ)'in [Jean Dominique] ikmâl eylediği (*Gül Romanı*) nam eser ziyadesiyle kesb-i şöhret eylemiştir.

Bu romanın Fransa târîh-i edebiyâtınca pek ziyade ehemmiyeti olup, şiir, mev'ize, makâle-i siyâsiyye gibi şeylerin tarz-ı tahrîrine te'sîr-i küllîsi olmuştur.

Eser-i mezkûr 22.000 beyitten mürekkep olup yalnız dört bini Goylum dö Lorri tarafından nazm edilmiş ve kitabın birinci kısmını teşkil eylemiştir. Bu kısım sırf şâirâne olup zarîf ü sâfderûnâne bir surette yazılmıştır.

Şâir bunda yirmi yaşında iken görmüş farzettiği bir rüyayı nakleder ki şudur: Bir çemenzârda bir gonca-i dildirîb müsâdif-i nazarı olur ve her ne kadar koparmak isterse de muvaffak olamaz. Bu gül bin türlü mezâhimden sonra nâ'il-i visâli olunan bir kızı muhtırdır.

Tehlike, ismet, iftirâ, mahcûbiyet, hased, havf, hisset gibi müşahhasât gülü müdâfaa ve âşığı takarrüpten men ederler.

Batâlet; huzûzât bahçesinin kapısını açar ve şâir zînet-i bîkr ile müzeyyen ezhâr-ı ismet-perverân karşısında mebhût u hayrân kalır.

Bahçenin bir tarafında; serbestî, şebâb, şetâret gibi hademesiyle (aşk)a tesadüf eder. (Aşk) kendisine istihsâl-i sa'âdet için

14

âşıkın sûret-i hareketine dair pek güzel bir nasihat verir: Âşık ahlâk-ı hasîseden müteberrî, mezemmetten müctenip olmalıdır ve daima şâtır bulunmalıdır.

Bu vesâyadan sonra sûret-i telebbüs, i'tâ-yı hedâyâ hakkında birçok ihtârât vardır.

Goylum dö Lorri'nin kitâbı bir nevi (kânûn-ı aşk)'tır. Mûmâileyh manzûmesini bir şikâyet-i âşıkâne ile ikmâl etmiş ise de (Jan Domunig) on sekiz bin beyit daha ilave ederek kısım-ı evvelin zarâfetine tamamen zıt, şiddetle memlû bir kısım-ı sâni ve kânûn-ı aşka mukâbil bir (aşk ansiklopedi)si vücûda getirmiştir.

Mûmâileyh bu kısımda Virjini [Virginia], Agripin [Agrippina], Neron [Néron], Eküb [Hecuba], Gresus [Gracchus] gibi tarihin eşhâs-ı kadîmesinin vefatlarını nakl ile Sokrat [Socrates], Heraklit [Heraclitus], Diyojen [Diogenes] gibi meşâhîr-i hukemânın fikirlerini uzun uzadıya tafsîl eder.

Eşhâs-ı muhayyelesi; kuvve-i mümeyyize, rüya, tabiat, felsefe ve sâiredir.

Kitâbında; târîh-i tabî'î, hey'et ve hikmet-i tabî'iyedeki maharetini gösterir ve on dördüncü asır şû'arâsı için cür'etli olan bazı efkâr-ı siyâsiyye îrâd eder.

Bu kitap evvel emirde tenkit olunmadıysa da ileride (Kristin dö Pizan) [Christine de Pisan] ve (Jan Jerson) [Jean Gerson] tarafından pek çok itirazlara hedef olmuştur. Maahazâ mu'terizler, şâirin fesâhat ü belâgatini teslime mecbur olmuşlardır.

Bu asırda eş'âr-ı âşıkânede en ziyâde ibrâz-ı mahâret eden Şampanya Kontu ve Navar [Navarre] kralı dördüncü (Tibo)'dur (Thibaut IV).

15

Mûmâileyh 1201 senesinde tevellüd edip Ehl-i Salîb Muhârebesi'nden avdetinden sonra 1253'te vefat eylemiştir.

Tibo'nun eş'ârı sâf bir lisânda yazılmıştır. İbareleri zarif, isti'mâl ettiği kafiyeleler rengindir. Sûret-i ifâdesinden, vâlidesinin sarayında mevcut olan (Trubador)'ları taklit ettiği hiss olunur. Şiiri tarz-ı şimâl ile tarz-ı vustânın bir numûne-i mümtezicidir.

Tibo sonralarda eş'âr-ı âşıkânedeki vazgeçerek dîne müteallik manzûmeler yapar ve (Ehl-i Salîb) Muhârebesi için pek çok teşvîkâtta bulunmuş.

Bu asrın âsâr-ı mensûresinin en meşhurları (Jofrova dö Vilaroain) [Geoffroy de Villehardouin] nam müverrihin (*Kostantiniyye Târîh-i Fethi*) ve (Sir dö Juvanvil)'in [Sire de Joinville] (Sen Lui) [St. Louis] hakkındaki (*Hâtîrât*)'dır.

Jofrova dö Vilaroain (Geoffroy de Villehardouin) (1155-1213)

Beşinci Tibo'nun ümerâsındandır. Dördüncü Ehl-i Salîb Muhârebesi zuhûr ettiği zaman muhariplerin cumhuriyet gemileriyle nakli husûsu için Venedik [Venice] Cumhuriyeti'ne gönderilen mebûslara riyâset vazifesini îfâ etmiş.

1204 senesi Kostantiniyye Muhâsarası'nda bulunmuş ve Edirne Muhârebesi'nden sonra (Budoïn) [Baudoin] ordusunu halâs etmiştir.

Mûmâileyh Romanya Meraşallığı'yla Tesalya'ya [Thessalie] çekilerek vukû'ât-ı harbiyyeyi kayd u zabt eylemiştir.

Fransızca olarak tahsil eden bu eser tercümesiyle beraber (*Kostantiniyye Târîh-iFethi*) serlevhasıyla birinci defa 1585 tarihinde basılmıştır.

Sir dö Juvanvil (Sire de Joinville) (1319-1224)

16

Şampanya eyaletinde tevellüd edip Navar kralı dördüncü Tibo'nun sarayında terbiye görmüş ve mûmâileyh kralın efkâr-ı edîbânesinden müstefîz olmuştur.

(Sen Lui)'nin ilk Ehl-i Salîb Muhârebesi'nde bulunmuş ve şecâati sayesinde büyük bir mevki' ihrâz etmiştir.

Juvanvil, (Prens Jan dö Navar)'ın [Prince Jean de Navarre] ibrâmıyla hâtîrâtını yazmaya başlamış ve mûmâileyhânın vefatından sonra ikmâl eylemiştir.

Eser-i mezkûr (Sen Lui)'nin teşebbüsât ve tanzîmât-ı dâhiliyyesinden ve mevadd-ı sâ'ireden bâhistir.

Juvanvil' in ifade ve şîve-i tahrîri (Vilardoin)'den sonra terakkî-i edebiyâtı pek iyi anlatır.

Bu asrın târîh-i edebiyâtını icmâl için şu kadar diyelim ki ezmine-i mutavassitanın sanat ve edebiyatça en müterakkî ve en revnaklı olanı bu asırdır; lakin evvelce ol kadar şa'şalı olan (Provansal edebiyatı) (Albijuva)'ların [Albigois] muhârebesinden sonra ve bu asır esnasında pek çoğu tedennî etmiş ve nihâyet on dördüncü asrın bidâyetinde kâmilen münkarız olmuştur.

Asrın evâhîrine doğru Fransa edebiyat u lisânı ol kadar kesb-i ehemmiyyet eylemiş idi ki Avrupa'nın bütün memâlikinde bu lisânı tahsil ederlerdi.

Hattâ İtalya muharrirlerinden Brunetto Latini (Brunetto Latini) (*Hazine-i Akl*) Trésor de Sapience nam eserini Fransızca yazmış ve bu lisân gibi lezzetli bir lisân bulunmadığını beyan etmiştir.

17

-4-

ON DÖRDÜNCÜ ASIR

Bu asırda, İngilizlerin ve muhârebât-ı dâhiliyyenin Fransa'da husûle getirdiği tahribât-ı seyyi'esi olarak, üdebâ ve âsâr-ı edebiyenin kesretini me'mûl etmemelidir.

Vakayi'-i siyâsiyyeden kat'-ı nazar, lisânın görmekte olduğu tebeddülât-ı azîme dahi edebiyatın tevessü'ne meydan vermedi.

Bu asırda edebiyatın başlıca muhyîleri (Kristin dö Pizan) ve (Fruvasar)'dır [Froissart].

Kristin dö Pizan (Christine de Pisan)

1362 senesi Venedik' te tevellüd edip 1431' de vefat eylemiş bir müverriha vü şâiredir.

Müneccimlik sıfatıyla beşinci Şarl [Charles] tarafından edilen davet-i mahsûsa üzerine pederi (Tomas dö Pizan) [Thomas de Pisan] Fransa'ya gelmiş ve beş yaşında olan kızını da beraberinde getirmiştir.

Mûmâileyhâ sarayda terbiye görerek on beş yaşında iken Pikardiya [Picardie] asîlzâdegânından (Etyen dö Kastel) [Etienne de Castel] nam zat ile tezevvüc etmiş ve üç çocuk tevlîd eylemiştir.

Yirmi beş yaşında dul kalarak evkâtını mütâlaa ve edebiyat ile iştigâle hasrederek maîşetini bu yolda tedârike gayret etmiş ise de hayatı daima sefilâne mürûr edermiş.

Kristin'in âsârı hayret verecek derecede müteaddid ise de ekserîsi tab' olunmamıştır. 1399'dan 1405 senesine kadar yani altı yıl zarfında

cesîm olmak üzere on beş eser yazmış ve yetmiş büyük defter-i âsâr-ı müteferrika husûle getirmiştir.

En meşhurları şunlardır: *Beşinci Şarl'ın Ahvâl-i Husûsiyye ve Ahlâk-ı Memdûha'sı*, *Kristin'in Hayâli*, *Kitâb-ı Fezâ'il-i Selâse*, *Kitâbü's-Sulh* ve (Jan Domunig)'in eserini tenkîden yazılan (*Gül Romanı Mektûbu*)'dur.

Kristin'in âsâr-ı manzûmesi unutulmuş birkaç büyük eserle elân okunan müteadid küçük parçalar olup şâirenin hissiyatı ve lisânın terakkîsi nokta-i nazarlarınca şâyân-ı dikkattir.

Jan Fruvasar (Jean Froissart) (1337-1410)

Tufûliyetinden beri tarîk-i ruhbânîye tahsîs olunmuş ise de zevk u sefâ âlemlerinden arzusu vechle müstefîd olmak için bu tarîka-ı sülûkta mümkün mertebe gecikmiştir.

Şebâbını; şikâr, mûsikî, zînet ve kadınlar tahsilden ziyade işgal eylemiş.

(Rober dö Namur) [Robert de Namur] nam senyörün ricasıyla zamanının vukû'ât-ı harbiyyesini yazmaya başlamış ve birinci kısmını ikmâl eder etmez İngiltere kralı üçüncü Edvar 'ın [Edward] zevcesi (Filip dö Henu)'ya [Philippa de Hainault] takdim eylemiş. Kraliçe mükâfâten uhdesine kâtib-i husûsî rütbesini tevcih eylemiş ve zatına mahsûs olan manastıra papaz yapmıştır.

Seyahat etmek, dünyayı görmek, sarayların şenlik ve ziyafetlerinde bulunmak arzuları Fruvasar'ı; İskoçya'ya [Écosse], Bordo'ya [Bordeaux], İtalya'ya kadar sevk eylemiş ve Flanderya'ya [Flandres] avdetinde (Dük dö Braban Vensislas dö Lüksemburg)'un [Duke de Brabant Wenceslaus de Luxembourg] kâtib-i husûsîsi olmuş ve dükün vefatından sonra 1384 tarihinde (Guy dö Şatyon) [Guy de Châtillon] nam manastırın rahipliğini almış. Mezkûr manastırın sahibi

olan (Kont dö Blova) [Comte de Blois] Fruvasar'ın başlamış olduğu kitabı tekmîl ettirmek arzusuyla mûmâileyh vesâ'it-i seyâhati tehiyye etmekle Fruvasar; La Törn [Le Tourne], Lö Blezeva [Le Blaise], Lö Berri [Le Berry], Lö Beran [Le Béarn] nam

mahalleri ziyaret etmiş ve Paris'te tûl-i müddet ikâmetten sonra İngiltere'ye geçmiş ise de Kont dö Blova'nın vefatı üzerine artık mahzûzât-ı zâtiyyesinde devama imkân kalmamakla Şimay'a [Chimay] çekilerek hayatını orada ikmâl eylemiştir.

Fruvasar'ın (*Şü'ûnât-ı Zamân'ı*) 1326 tarihinden on dördüncü asır gâyesine kadar imtidâd eder. Bu eser gâyet güzel bir lisânda yazılıp bu kabîlden olan âsâr-ı sâ'ireye iddi'â-yı rüchâniyyet edecek derecededir.

Fruvasar nesirdeki iktidarı kadar şiirde de ibrâz-ı iktidâr etmiş ve azîm bir mecmû'a-ı eş'âr bırakmıştır.

Mahsûlat-ı edebiyeye binnisbe fakir olan on dördüncü asırda tiyatro büyük bir eser-i terakkî gösterdi. On ikinci asırda (Mystéres) (Garâ'ib) namıyla zuhûr edip on üçüncü asırda bir dereceye kadar tevessü' eden tiyatro sanatı bu devirde hakîkaten lu'b şeklini alarak kilise kapılarının önünde değil âdetâ bir oyuncu kumpanyası marifetiyle mahâll-i umûmiyyede icrâ olunmaya başladı. Bu kumpanyaya 1402 senesinde altıncı Şarl tarafından imtiyâz u ruhsat verilmekle Paris'te bir tiyatro açıldı.

Kral ve kraliçelerin şehre girdikleri esnalarda ve sâir zamanlar icra olunan şenliklerde oynanmak üzere (dilsiz oyunları) dahi icat olundu ki bunlar asrımızda (pantomima) [pantomima] namıyla tanılan oyunlardan ibarettir.

Bu asrın tiyatroları evvelki ve gelecek asırlarinkine nispetle pek kıymettar

20

u mühimdir. Zîrâ bunlar ahvâl-i beşeriyyeyi bi-hakkın tasvir edip hakîkatten ayrılmadıklarından (fâci'a vü mudhike) ünvanlarına tamamıyla sezâdırlar.

Menkûlât-ı dîniyye üzerine yazılan tiyatrolarda her ne kadar esasları dâ'ire-i beşeriyyet hâricinde ise de hissiyât-ı insâniyye ve hayât-ı hakîkiyyeyi musavvirdirler.

Paris kütübhâne-i millîsinde bulunan kırk kadar tiyatroyu hâvî bir cild-i müte'ahhirîne on dördüncü asrın dînî tiyatrolarına dair bir fikr-i kâfi vermiştir.

Bu cildin serlevha-i umûmîsi (Hazreti Meryem'in Mucizâtı) olup vech-i tesmiyede mezkûr tiyatroların kâffesinde Hazreti Meryem'in bir mucizesi bulunmasından ibarettir.

Bunların sekizi Mösyo (Fransisk Mişel) [Monsieur François Michel] tarafından neşredilmiş ve diğerleri sâir kütüb-i atıka mütevaggılları tarafından sahne-i matbû'âta vaz' olunmuştur.

Âsâr-ı mezkûrede, mevki'-i temâşaya sûret-i vaz'larına dair hiç tafsîlât görülmediğinden icra olunup olunmadıkları şüphelidir.

Meclisler gelişigüzel tebeddül edip muharririn, aktörlerin girip çıkmalarına ve tahvîl-i mekân etmelerine dikkat etmediği görülür. Lâkin ol zamanlar halkta (hakîkate müşâbehet) endişeleri olmadığından bu kabil şeylere ehemmiyet verilmezdi.

Erbâb-ı mütâla'aya bir fikr-i mahsûs vermek üzere mezkûr tiyatrolardan birini icmâl edelim.

İhtâra hâcet yoktur ki mu'terize dâhilinde olan ibareler aynen mütercemdir.

Gibor Kadın

Gibor Kadın mahsûlâtına fevkalhadd itina eder ve memleketinin kahyâsı olan kocası Goylum [Guillaume] ile gayet iyi geçinir bir çiftçidir.

21

Bir kız vardı ki (Oben) [Aubaine] namında yakışıklı, endamlı bir delikanlıya tezvîc eylemiştir. Kendisi ziyadesiyle mütedeyyin olup kilisede hiçbir va'zı kaçırmaz.

Bir gün mabetten çıkarken en aziz ehîbbâsından biri yaklaşarak şu yolda idâre-i lisân eder: (Bütün köyde rivayet olunduğuna nazaran damadınız kızınıza ettiği muâmelenin aynını size eder ve sizden bunun için daima mazhar-i iltifât olurmuş.)

Gibor Kadın namusunu vikâye zımında ettiği ihtârdan dolayı muhibbine teşekkürle köyce edilen rivâyâta mükâbil kendisinin damadıyla hiçbir münâsebet-i maddîsi bulunmadığını iddia eylemekliğini bilhassa rica eder.

Lakin sebep-i mevti olacağını bildiği bu iftirayı nasıl mahvetmeli?

Gibor Kadın mülâhazâtı neticesi olarak ve şeytanın iğfâlâtına kapılarak başlıca çare ne suretle olursa olsun damadını defetmekten ibaret olduğuna kanâat hâsıl eder.

Bir gün çiftliğe birkaç yabancı amele gelip iş isterler. Gibor Kadın bunların içinden dehşetleri nazar-ı dikkâtini celbeden iki tanesine nereli olduklarını sual eder.

(-“Krutuva” [Courtois] taraflarındanız. Ağaç kesmesini pek güzel biliriz.

-Size dediğimi yapmak isterseniz pek çok para kazanırsınız.

-Söyleyin. Ne yaptıracağız?

-Evvel emirde mukaddes şeyler namına yemin ediniz ki size söyleyeceklerimi kimseye açmayacağız.)

İşçiler yemin ederler.

(-Benim istediğim şey mukarribînimden birisini öldürmekliğinizdir.)

İşe karar verilir.

22

Gibor Kadın işçileri kilerde saklar ve ölmesini arzu ettiği adamın şarap almak için yakında oraya geleceğini anlatır. Fakat kan, yara gibi şeyler vukû’una imkân vermemelerini ekîden tembih eder.

Zavallı (Oben) tarladan gelir; kayınvâlidesi kendisini kilere yollar.

Biraz sonra kâtiler Gibor Kadın’ın odasına gelip merkûmu öldürdüklerini beyan ederler.

Gibor Kadın damadını odasına naklettirip uyuyormuş gibi yatağına yatırır. Bu aralık (Goylum) eve gelip kızıyla karısını çağırarak yemeğin erken hazırlanmasını tembih eder.

(Oben)' i ararlar. Tembel hâlâ uyur!

(Kızım, hadi git uyandır!)

Goylum'un kızı me'yûs avdet eder ve zevcini yatağında ölü bulduğunu anlatır. Bütün aile halkının feryatları üzerine komşular üşüşür. (Goylum) dostu (Rober)'i [Robert] bir tarafa çekip bir tabut göndermesini rica ile fırsat düştüğü zaman kendisinin de mukâbele-i bilmisilde bulunacağını va'd eyler!

Komşu Rober tabutu bir uşak muâvenetiyle getirir.

Nizâmı fevkalhadd seven Chiwey kahyâsı der ki:)

- Tabutu yere yavaşça koyunuz da kırılmasın. Şimdi, mevtâyı arkası üstü yatırın! Yüzükoyun değil, arkası üstü diyorum.

- Sabredin. Biz güzelce yatırırız.

Doğramacının çırağı - Hamâliyeyi kim verecek?

Gibor Kadın - Ben, ben! İşte üç beyaz!

Bu aralık teftiş memuru bağteten gelip Oben'in böyle birdenbire vefat

23

edişine mana veremeyerek cesedi muâyene eder ve bağırarak (Anayı, kızı ve babasını bağlayınız. Oben boğulmuştur.) emrini verir ve hakîkati keşfedeceğine yemin eder.

Zabıta memurları feryatlarına havâle-i sem'-i itibâr etmeyerek köy kahyâsını, kızını ve Gibor Kadın'ı götürürler.

Gibor Kadın hapsolunduktan sonra i'tirâf-ı cinâyet eder. Teftiş memuru îcâb u icrâsına bakılacağını te'mîn ettikten sonra maiyyet memurlarından birini siyâsetgâhın ihzârı için cellâda yollar.

Gariptir ki bu hazırlık mahkemenin hükmünden evvel icra olunur!

Gibor Kadın mahkemede zevci ve kızının berâatini ispat eder. Bütün köyde Gibor Kadın'ın yakılacağı ilan olunur. Teftiş memuru cellâdı ta'cîl eder.

Cellâd mahkûmeye hitâben:

(- Haydi, çabuk hazır ol. Seni köpek gibi sürüyeceğim!)

Gibor Kadın hükmün icrasından evvel kilisenin kapısında dua etmek ister, teftiş memuru bu arzusunu is'âf eder, ol zaman gözleri yaş, kalbi ıstırap ile mâlî olduğu halde Hazret-i Meryem'e hitâben şu yolda duaya başlar: (Ey Müşfikate'l-Mazlûmîn! Benim rûhumun aziz evlâdın ile telif-i beynine himmet et!!.. Rûhuma imdâd et; Zîrâ vücûdum biraz sonra mahvolacak. Ateşte yanacak. İşte bundan dolayı der ki zavallı mücrime, ben, bu vakte kadar îkâ' ettiğim günahları sana itiraf ediyorum!)

Teftiş memuru sabırsızlanarak kulağına der ki: (Haydi gidelim! Burada durduğumuz çok oldu, haydi, Gibor, haydi!) “ Cellâda hitâben” Koşa! çabuk şunu götür!

24

Cellâd itâat eder ve siyâsetgâha geldiği zaman mahkûmeye (Buraya diz çök. Seni direğe rabtedeceğim) der.

Teftiş memuru işin bu kadar imtidâd etmesinden ve yemeğe geç kalmasından! fevkalhadd canı sıkılır.

(Koşa! çabuk ol. Artık bağlandı. Üzerine odunlarla samanı yığ! Ve vakit kaybetmeksizin ateşle!

- Bakınız, üste! Olursa bu kadar olur. Her tarafta odun ve saman var.

- Ateş, ateş! Vakit kayboluyor.

- Her şey hazır, şimdi ateşlerim.)

(Gibor Kadın'ın nedâmeti duanın kanatları üzerinde âsumâna su'ûd eder. Rahmet-i ilâhiyyeye mazhar olur. Alevlerin Gibor' u yakmaması için Hazret-i Meryem! yetişir.)

Ateşler söndüğü zaman Gibor Kadın ber-hayât olduğu hâlde arz-ı vücûd eder. Alevler iplerden başka bir şeye zarar vermemiş.

Gibor, mebhût u hayrân kalan ahâlîye doğru kendisini bir mucize ile halâs eden Allah'ı takdîs ederek, ilerler. Teftiş memuru eğilerek ettiği sertliklerden dolayı

istid'â-yı afv eyler ve hareketinin adalete tamamen muvâfik olduğunu da ityândan geri durmaz.

Gibor kiliseye gidip Hazret-i Meryem'e teşekkürden sonra hanesine gelir, bütün emvâlini fukaraya tevzî' eyler ve hayatını ikmâl için manastıra duhûl eder.

Görülüyor ki bu tiyatrodaki eşhâs bir tarz-ı tabî'i üzerine hareket

25

ediyorlar. Bazı sâfderûnluklar da varsa da bunlar tiyatronun eskiliği nazar-ı dikkate alınınca mazûr görülür. Lakin cezâyâ bi-hakkın kesb-i istihkâk eden bir cinâyetkârı mücâzâtsiz bırakış anlaşılmaz bir garîbedir.

Yukarıda teşekkülünü beyan ettiğimiz tiyatro kumpanyasından mâadâ diğer bir cemiyet daha zuhûr etti ki efrâdı (Moralite) (Moralité) ve (Fars) (Farce) tabir ettikleri oyunları icat ettiler.

(Moralite)'ler (*Gül Romanı*) eşhâsı tarzında müşahhasât tarafından ahlâk-ı zemîme ve âdât-ı zamânı tenkit esası üzerine mürettep oyunlar olup bunlardan ahâlî ol kadar mütelezziz olmadıklarından (fars) tesmiye ettikleri mudhikâtın icadına lüzum görülmüştür. Bunların bazıları gâyet tuhaf ise de asıl tevessü'leri on beşinci asırda hâsıl olmuştur.

(Moralite)'lerle (fars)'ların imtizâcından birtakım hicv-âmîz mudhikât tahassül etti ki bunlara (Soti) (Sottie) namı verilirdi. En güzel (soti)'ler on beşinci asırda husûsiyle on ikinci Lui zamân-ı saltanatında icra olunanlardır.

-5-

ON BEŞİNCİ ASIR

Bu asırda lisân asr-ı mukaddemden farklı bir halde değil idiyse de Latince'den ahz olunan birçok kelimât medâr-ı tevessü'ü oldu.

Bir taraftan nazım; Alan Şartiyé [Alain Chartier], Şarl Dorlean [Charles d'Orléans], Viyyon [Villon] gibi şâirler;

diğer taraftan nesir; Filip dö Komin [Philippe de Commines] gibi kıymet-i hakîkiyye sahibi bir müverrih tarafından ihyâ edildi.

Alan Şartiyе (Alain Chartier) (1375-1449)

Paris dârülfünûnunda ikmâl-i tahsîlden sonra bir müddet ticaretle iştigâl etmiş, ba'dehu yedinci Şarl'ın kâtib-i husûsîsi rütbesini ihrâz eylemiş ve âlem-i edebiyâtta büyük bir nam kazanmıştır.

(Margırıt dö Kos)'un [Marguerite d'Écosse]; mûmâileyhin esnâ-yı hâbında; dudaklarından aldığı bûse Fransa târîh-i edebiyâtını tezyîn eder bir vak'a-yı şâ'irânedir.

Margırıt'a refâkat eden asilzâdegânı; kraliçenin “dünyanın en çirkin bir adamından” aldığı bûse mütehayyir eylediğinden (Buşa) [Beauchamp] nam müverrihin rivâyetine nazaran kraliçe şu cevabı vermiş: Ben o bûseyi “adamdan” değil, ol kadar âli eş'ârın mahreci olan dudaklardan aldım!

Şartiyе; hikmetperver, efkâr-ı âliyye mütecessisi, hakikat muhibbi bir şâir olup açık ibareler, mücmel kelimeler taharrî ederdi.

Mûmâileyh nesre dahi ibrâz-ı mahâret etmiştir. Âsâr-ı meşhûrası: (*Dört Kadın Kitabı*) namında bir kasîde, “Quadrilogue invectif” serlevhalı (memleket, millet, mezhep) beyninde cereyân ve muhabbet-i vataniyyeyi galeyâna hizmet eder bir muhâvere, (*Ümîd yâhûd Fezâ'il-i Selâsenin Teslîsi*) namında mensûr u manzûm bir eser; dir.

Âsâr-ı sâ'ire-i müte'addidesi dahi kıymettardır.

Şarl Dörlean (Charles d'Orléans)

1391 senesi Paris'de tevellüd ve 1465'te vefat eylemiştir. Beşinci Şarl'ın hafîdi, Lui dö Frans'ın [Louis de France] oğlu olup evvel emirde (Dük Dangulem) [Duke d'Angoulême] ve pederinin katlinden sonra (Dük Dorlean) [Duke d'Orléans] lakabını almıştır.

(Azankuvar) [Azincourt] Muhârebesi'nde yaralanmış ve İngilizler yedinde yirmi beş sene esir kalmıştır. Avdetinde mesâ'il-i siyâsiyyeden teberrî ve (Blova) [Blois] nam şatosunda ihtiyâr-ı inzivâ ederek (Viyyon), (Bud) [Budé], (Olivye dö la Marş) [Olivier de la Marche] ve sâir şâirlerden müteşekkil bir cem'iyet-i edebiyeye teşkil eylemiş ve nazm-ı eş'âr ile iştigâle başlamıştır.

Hayatının nihâyetine doğru yazdığı ebyât hazîn ü ye's-âmîzdir. Lakin şâirin asıl şöhretine hâdim olan âsârı; zarâfet ve bir lâ-kaydî-i zâhirî ile müzeyyen olan eş'âridir.

Şu eseri pek çok mazhar-i tahsîn olmuştur:

Güşâyiş-i Tabî'at

Hava; bürûdet, bârân, rüzgârdan müteşekkil sâtiresini terk ve latif, berrak envâr-ı şems ile telebbüs etti.

Tuyûr u mahlûkât-ı sâ'ire lisân-ı mahsûslarıyla şu yolda izhâr-ı meserret ediyor: Hava; bürûdet, bârân, rüzgârdan müteşekkil sâtiresini terk etti.

Enhâr, menâbi'-i mücevherât-ı eşi''a-nisâr ile tezeyyün, her şey bir câme-i cedîd ile telebbüs ediyor: Hava, bürûdet, bârân, rüzgârdan müteşekkil sâtiresini terk etti.

Şarl Dörlean'ın mecmû'-ı âsârı yüz otuz üç besteli manzûmât, yedi şikâyetnâme ve dört yüz (rondu) (rondeau) [1] dur.

[1] Bir nev' nakaratlı kıt'a

[2] Bu tarz Latince kelimelerle yeni bir lisâna mensup kelimeleri mezcetmekten ibarettir. Bu yolda şiir söyleyenlerin en kadîmi (Tifi deyli Odasi) [Tifi degli Odasi] nam İtalyan şâiridir.

Bunların kâffesi Fransızca olmayıp Latince, İngilizce ve (Makaronik) (Macaronique) [2] tabir olunan tarzda yazılmıştır.

Fransuva Viyyon (François Villon)

1431'de Paris'te tevellüd 1482'de vefat eylemiştir. Ailesi sâhib-i servet olmadığından evân-ı tufûliyyetinden beri me'lûf-ı fakr u mezellet imiş.

Bir aralık dârülfünûn derslerine devam ile bir mevki'-i mühim işgaline başlamış ise de hayât-ı rindânedan mütelezviz olan hissiyâtına, servetsiz talebe sıfatı tevâfuk etmemiştir.

Âlem-i sefâhatte ahlâk-ı memdûhanın müsâade etmeyeceği bir surette pûyân, evkâtı meyhanelerde sefâhat müşevviki, cinayet müderrisi adamlarla güzerân olmaya başladı.

1457 tarihinde tafsîlâtı bizce meçhul olan ve sirkat, katl gibi cinâyâtlarla muhtelit bulunan bir vak'adan sonra Viyyon'un salbine hükmolunmuştur.

Şarl Dorlean'ın vesâdetiyle hükmi-i i'dâmdan afvolunmuş ise de Paris'ten nefyedilmiş ve mahâll-i muhtelifeyi dolaştıktan sonra (Poatu)'da [Poitou] tiyatro cemiyetine dehâlet etmiştir.

Bu vak'adan sonra (Viyyon) esbâb-ı gayr-ı ma'lûma üzerine (Orleane)'de [Orléans] dahi hapsedilmiş ise de on birinci Lui'in tahta cülûsu, i'âde-i hürriyyetine bir vesile olmuştur.

İşte (Maro) [Marot], (Reniye) [Régnier], (La Fonten) [La Fontaine] gibi e'âzım-i şu'arânın ihyâ ettikleri tarz-ı şiirin nâşir-i evveli olan Viyyon'un hayât-ı sefilânesi budur.

Mûmâileyhten evvel yetişen şu'arâ hep yekdiğerini taklit etmiş ve husûle getirdikleri âsâr-ı edebiyye hemen birbirinin aynı bulunmuş idi.

Bir şâirin en ehemmiyetle telakkî olunan fazîleti; ki şîve-i mahsûsu, şahsiyeti, dir; birinci defa olarak Viyyon'da müşâhede olunmuş ve (Boalu) [Boileau] tarafından alkışlanmıştır.

Mösyö (dö Monteglu)'nun [de Montigny] Viyyon hakkında “Eş’ârında leta’if, ciddiyâta; teessür, lâ-kaydıye; keder, sefâhate; istihzâ, hüzne; mütemâyil! Cemâdât u mahlûkât hakkında fikr-i adem, tesîrini tezyîd eder, nefret-i hayâtta mütevellid bir fikr-i istihfâ fukârâne ile mümtezc!” yollu muhâkemesi pek musîbdir.

Başlıca eserleri (*Küçük Vasiyyetnâme*) ve (*Büyük Vasiyyetnâme*)’dir. Birincisi şâirin hayât-ı sefilânesinde, diğeri zamân-ı nedâmetinde husûle gelmiştir.

Bu asırda nesri ıslâh edenler müverrihler olup en ziyade hâ’iz-i ehemmiyet olanı (Filip dö Komin)’dir. (Philippe, sire de Commines) (1445-1509)

Evvel emirde (Dük dö Borgun) [Duke de Bourgogne] Filip Lebon [Philippe Lebon] ve (Şarl lö Temerer) [Charles le Téméraire] maiyyetlerinde bulunmuş sonra on birinci Lui’ nin hizmetine geçmiştir.

(*Hâtırât*)’ı Fransız lisânında yazılan âsârın en mühimlerindenidir.

İfadesi sade, açık olup ezmine-i mutavassıta Fransızcası’nın yeni Fransızca’ya tahavvülünü irâ’e eder.

On beşinci asır tiyatro sanatının ziyadesiyle terakkî ettiği bir zamandır. Akdemce bin, bin beş yüz beyitten ibaret olup birkaç saatte icra olunan fâcialar (gara’ib) kırk, altmış bin beyitten mürekkep ve beş altı günler imtidâd eder bir hâle gelmiştir.

Bunların esası kütüb-i dîniyye-i atîkadan müstahric, Hazret-i Îsâ ve Havâriyyûn’un tercüme-i hâllerinden müfrez parçalarla (Ehl-i Salîb) Muhârebesi ve (Jan Dark)’ın [Jean Dark] vak’a-i fecî’ası gibi şeyler üzerine müretteptir.

Bu asırda üç mudhike yazılmıştır ki bunlar cidden bu nama kesb-i istihkâk edecek derecededir. En eskisi (*Piyer Patelin* [Pierre Pathelin] *Ustanın Hud'ası*) diğerleri de buna taklîden tertip olunan (*Yeni Patelin*) ve (*Patelin'in Vasıyyetnâmesi*'dir) Bunlardan başka tuhaflığın gâyesine varmış bir oyun daha vardır ki serlevhası (*Şeytân'ın Rûhunu Götürdüğü Değirmenci*)'dir.

(Moralite)'lerin en meşhuru (*Kör ve Topal*) nam oyundur. Şimdi mevcut olan adetleri az ise de (moralite) (fars) ve (soti)'lerin on beşinci asırda ziyadesiyle rağbet gördüğü muhakkaktır.

Paris'te tiyatro kumpanyası üçleşip sonradan teşekkül eden ikisi kral tarafından imtiyazlı olan ve daima (garâ'ib) icra eden kumpanyaya rağmen (moralite) (fars) ve (soti)'lerin icrasını, adedini teksîr eylemişlerse de pek az zaman sonra bu üç kumpanyanın meslek-i mahsûsları yekdiğeriyle imtizâc ederek herbiri arzu ettiği vechle icrâ-yı lu'biyyâta başlamışlardır.

1440 senesine doğru (fars) ve (soti)'ler sade bir latife dairesinden çıkararak şahsiyâta intikâl ve hattâ ümerâ-yı devlete taarruza başlamakla 1442 senesinde icrâ-yı lu'biyyât men' edilmiş ve oyuncular hapsolünmüştür.

-6-

ON ALTINCI ASIR

Bu asırda Fransızlar birinci Fransuva [François] devri yahut ulûm u fûnûnun

31

yeniden zuhûrundan kinâyeten (Rénaiissance) namı verirler ki: hakîkaten bu asırda hukemâ vü üdebâ-yı kadîmenin âsârı fevkalgâye mazhar-ı rağbet olmaya, efkâr mestûrî kaldığı sehâb-ı muzlim-i cehâleti yırtmaya başlamış ve umûmede hakîkate kuvvetli temâyüller, şiddetli tehâlükler görülmüştür.

Rehber olarak hissiyâtına, hayâlâtına tâbi' olan ezmine-i mutavassıta üdebâsına mukâbil; fenni, hikmeti rûkn-i a'zam ittihâz eden meşâhîr-i millet sernümâ-yı zuhûr oldu. Ciddî şâirler, nâsirler yetişti. (Malerb) [Malherbe] gibi müceddid-i lisân bir şâir, (Monten) [Montaigne] gibi Fransızlar'da ebülhukemâ namını almaya bi-hakkın şâyân bir hakîm asrın şânını i'lâ eyledi.

Fakat; Heyhât! Vâsıta-ı neşr-i efkâr, nâkil-i hissiyyât olan lisân pek nâkıs ve pek müşevveş bir hâlde bulunuyordu. Latince'den, Rumca'dan, İtalyanca'dan aynen veya tahavvülât-ı cüz'iyeye ile kabul edilen ıstılâhât ü kelimât-ı lisânı garip bir hey'ete ilkâ eyledi.

Şiir iki muhtelif suret arz ediyordu: Bir taraftan (Truvor)'ların tarz-ı edebi (Kleman Maro) [Clément Marot] tarafından takip, diğer cihetten de (Ronsar) [Ronsard] tarafından Yunan ve Latin şu'arâsının üslûbuyla lisânları şiddetle tervec olunuyordu. (Ronsar)'ın mekteb-i edebîsine mensûp şu'arâ ve kendisi ârzû-yı muvaffakiyyet sâikasıyla ihtimâl istediklerinden ziyade kelimât-ı ecnebiyye isti'mâl u revâcına sa'y etmişlerse de teşekkür olunur ki semere-i gayretleri tûl-i müddet imtidâd etmemiş ve lisânın letâfetini ihlâl eden tabîrât ve ıstılâhât-ı ecnebiyyenin ekserîsi âlem-i nisyânda kalıp gitmiştir.

Kleman Maro (Clément Marot)

(Jan Maro) [Jean Marot] namında bir şâirin oğlu olup 1495'te tevellüd 1544'te vefat eylemiştir. Tahsili pek mükemmel olmayıp natûkluk, askerlik

32

gibi mesâlik-i muhtelifeye sülûk etmiş ve nihâyet (Vilerva) [Villeroy] senyörünün yaveri olmuştur.

“Bî-ittirad hengâm-ı şebâbımda, tâ'ir bir kırlangıca müşâbih idim. Havf u hirâs, dikkat ü ihtiyât benden berî idi. Gönlümü rehber-i ittihâz etmiş, tesadüf ettiğim cihete müteveccih olmuş idim!”

İlk eş'ârı meşhur (Margurit dö Valova)'nın [Marguerite de Valois] nazar-ı tahsînini kazanmakla şâiri maiyyeti silkine ithal eylemiştir. Maro kraliçeye hadden aşırı peydâ-yı muhabbet eylemiştir ki bu husûsta da mazhar-ı hüsn telakkî olduğu muhtemeldir.

Şâir kraliçeden sonra birinci Fransuva'ya intisap etmiş ve krala İtalya Muhârebesi'nde refâkati esnasında (Pavi)'de [Pavie] esir düşmüştür. Biraz sonra nâ'il-i hürriyyet olmuş ise de Paris'e avdetinde (teceddüd) taraftarlığıyla ithâm

edilerek hapsolunmuştur. Esnâ-yı mahbûsiyyetinde, ileride (La Fonten) tarafından taklit olunan (*Arslan ve Fare*) serlevhalı efsaneyi bittertib muhibbi (Jame)'ye [Jamet] irsâl eylemiş ve mûmâileyhde (Şarter) [Chartres] piskoposuna rica ederek dostunun oraya nakline müsâade almıştır.

(Maro)'un (Şarter)'deki mahbesi âdeta bir konak olup orada tab' olunmak üzere (*Gül Romanı*)'nı tertip eylemiş ve ilk mahbesi olan (Şatle) [Châtelet] hakkında (*Cehennem*) serlevhalı hicviyesini yazmıştır.

Nâ'il-i hürriyyet olduktan sonra, zabıta memurlarının elinden bir mücrimi kurtardığı için, tekrar hapse ilkâ olunmuş ise de krala gâyet güzel bir mektup yazarak mazhar-ı afv olmuştur.

(Maro) hastalığı esnasında krala diğer bir mektup daha yazmıştır ki eserlerinin en meşhurlarındandır.

33

1531 senesinde ma'iyet-i hükümdârîye dehâletle bir müddet rahat yaşamış ise de 1535 tarihinde zuhûra gelen ihtilâlât-ı dîniyye üzerine (Hugno) [Huguenot] olduğu için takip edilmiş ve (Bearn)'a [Béarn] çekilip (Margurit dö Valova)'nın [Marguerite de Valois] nezdinde biraz ikâmetten sonra hayatını emin göremeyerek (Ferrar)'a [Ferrara] ba'dehu (Venedik)'e firar eylemiştir.

1536'da Fransa'ya duhûle mezûn olmakla vatanına avdet ve (*Mezâmîr-i Davud*) (*a.m.*)'ı nazmen tercüme eylemiştir. Eseri fevkalhadd rağbet-i âmmeye mazhar olduğu için (cem'iyet-i rûhâniyye) tarafından dînsizlikle ithâm edilmiş ve Maro Cenova'ya [Geneva] çekilmeye mecbur olmuştur.

Maro ezmine-i mutavassıta şâirleriyle asrî şâirlerinin tarzını mezcetmiş ve liyâkatinden ziyade iktisâb-ı şöhret eylemiştir. Mûmâileyh (Viyyon)'u [Villon] unutturarak fikren kendisine pek çok fâ'ik olan (Ronsar)'a da tekaddüm etmiştir. Müttehazı olan evzân ise kendi icâd-gerdesi olmayıp zaten mevcut ve fikirleri de kendisinden evvel yetişen şu'arâda meşhûd şeylerdir. Maro ekseriyâ on heceli beyitler yazmış ve bilhassa (balad ronu) [ballade rondeau] (trivole) [virelai] [1] (pastoral) [2] mersiye, efsane ve hicviyede ibrâz-ı mahâret etmiştir.

Piyer dö Ronsar (Pierre de Ronsard) (1585-1524)

An-asl Bulgar veya Macar bir familyaya mensûptur. Pederi evvel emirde Ronsar'ı talim için husûsî bir muallim tutmuş, ba'dehu (Navar) mektebine vermiş ise de Ronsar mektebin nizâmâtına tab'iyette su'ubet çekmiştir.

[1] Sekiz mısırâdan ibaret bir kıt'adır ki birinci mısırâ'ı dördüncüde ikincisi sekizincide tekerrür eder.

[2] Çobanların, sahraların veya köylülerin ahvâlini musavvir olan eş'âr.

34

Altı ay sonra oradan çıkıp evvelâ velîahtın ba'dehu (Dük Dörlean)'ın [Dük d'Orleans] yaveri olmuştur. On üç yaşında iken beşinci Jak'a [Jacques] intisap ederek İskoçya'ya gitmiş ve üç sene kadar orada kalmıştır.

Fransa'ya avdetinde (Sepir) [Sévres] sefiri (Lazar dö Bayef)'in [Lazare de Baif] katib-i husûsîsi olmuş sonra (Lanjeý dö Belley)'e [Langey de Bellay] (Beyamun)'a [Beaumont] seyahatinde refâkat eylemiştir.

On sekiz yaşını ikmâl eder etmez müttehazını terk ve edebiyat ile iştigâle bid'â eylemiştir. O zaman İngilizce, Almanca ve İtalyanca biliyor idiyse de elsine vü edebiyât-ı atıkada behresi olmadığından huzûzât-ı şebâbdan feragât ve (Kokere) [Coqueret] mektebine dehâlet ederek (Jan Davra) [Jean Daurat], (Adriyen Turney) [Adrien Turnébe] nam meşhur muallimler nezdinde yedi sene tahsil ile uğraşmıştır.

Latin ve Yunan şu'arâsıyla şu uzun iştigâli neticesi olarak (Ronsar)'da Fransız lisân u edebiyatını tecdîd ü tanzîm arzuları peydâ oldu.

Muhibb ü şâkirdleri olan (Anton dö Bayef) [Antoine de Baif] (Remi Bellu) [Remy Belleau] (Antuvan More) [Antoine Moriau] (Johakim dö Belley) [Joachim du Bellay] nam şâirler fikrine iştirâk etmişler ve (Du Belley) [du Bellay] (*Fransız Lisânını Teşhîr ü Müdâfa'a*) serlevhalı eserini inzâr-ı âmmeye vaz' eylemiştir.

(Ronsar) bunun üzerine (Aristofan) [Aristofanes] nam Yunan şâirinin (Plutos) [Plutus] ismindeki eserini tercüme ve ilk (sone) gazellerini (*Aşklar*) serlevhasıyla neşreylemiş ve biraz sonra dört kitâb-ı kasîde daha tab' ettirmiştir.

(Maro) mekteb-i edebîsi ve sâir şu'arâ vü üdebâ şiddetle itiraza başladılarsa da kuvvetli taraflardan iltizâm u himâyeye olunduğu için Ronsar bilâ-tevakkuf

35

âsâr-ı sâ'iresini neşirde devam eylemiş ve nihâyet 1560 senesi külliyâtını cem' ederek dört büyük cilt husûle getirmiştir.

Külliyâtının neşrinden sonra dokuzuncu Şarl tahta cülûs ve şâiri in'âm u ihsânına müstağrak etmekle zaten Ronsar'ın ikinci Hanri ve birinci Fransuva'ya medyûn olduğu şükran hükümdâr-ı cedîd hakkında kat kat tezâyüd eylemiş ve kralın fikrine hizmet için (Kalvinist)'lere [Calvinist] karşı şiddetli müdâfaaya başlamıştır.

Ronsar kralın vefatından sonra dûçâr olduğu tahkîrâta tahammül edemeyerek inzivâyâ çekilmiştir.

Ronsar'ın dûçâr olduğu hakârât nâ-hakdır. Mûmâileyhin ve taraftarlarının en büyük kusurları Latin ve Yunan lisânlarına mensûp kelimâtın kesret-i isti'mâlidir.

Lakin bu da Fransız lisânını tevsî' maksadına mübtenî olduğundan mazûrdurlar. İfrâtları ise muvaffakiyyetin müşkilâtını, teşebbüsün kuvvetiyle mahvetmek arzusundan mütevellittir.

Ronsar fâci'a vü mudhikeden başka şiirin her tarzında ibrâz-ı mahâret etmiştir. Âsârı pek müteaddid olup hayatından sonra tertip olunan külliyâtı sekiz büyük cilt teşkil eylemiştir.

Fransuva Malerp (François Malherbe) (1555-1628)

Asîl bir silsileye mensûptur.

Tahsili pek mükemmel olup evvelâ (Ka'in) [Caen] ba'dehu (Paris) ve (Bal) [Basel] dârülfünûnlarında bulunmuş ve (Haydelburg)'da [Heidelberg] ikmâl-i tahsîl eylemiştir.

1576 senesinde yirmi bir yaşında iken (Hanri Dangulam)'a [Henry d'Angoulême] intisap etmiş ve dük ile beraber (Provans) eyaletinde on sene ikâmet eylemiştir.

İlk yazdığı eş'âr ahlâka müteallik kasâ'id olup bunları bilâhire (*Çiçek Demeti*) serlevhasıyla neşreylemiş ve bu aralık (*Sen Piyer'in* [Saint Pierre] *Gözyaşları*) namındaki manzûmesini bittertib üçüncü Hanri'ye takdim etmiştir.

Âsâr-ı evveliyyesinde pek cüz'î görülen san'at-ı edebiyesi 1592 tarihinde (*Marsilya'nın Zabtı*) serlevhasıyla yazıp dördüncü Hanri'ye takdim eylediği kasîde ile 1600 senesinde tertip ettiği (*Mari dö Miyeyis'in* [Marie de Médicis] *Fransa'ya Duhûlü*) namındaki bir kasîdesinde ve âtîde mütercem taziyenâmede meydân-ı sübûta çıkmıştır.

“(Du Periye) [Du Périer] ismindeki muhibbine hitâben”

Du Periye! Çekmekte olduğun şu ıztırâbât müebbed mi kalacak? Muhabbet-i pederânenin zihnine ilkâ eylediği efkâr-ı mü'elleme kudûrât-ı kalbiyyeni tezyîd ü teşdîdde hâlâ devam mı edecek? Fikrinde bu perişanlık ne? Umum için cârî olan bir kanunun hükmüne bittab'iyeye terk-i dünyâ ve âzim-i dâr-ı bekâ olan kızının vefatı hallolunmaz bir mesele mi ki kuvâ-yı ma'neviyyeni tecemmu'da aciz kalıyorsun?

Kızının senin için ne kadar kıymettar ve gösterdiğin muhabbet fevkalgâyeye ne derecelerde istihkâkı olduğunu bilirim. Binâenaleyh âlâm u ekdârını onu şâyân-ı nefret göstererek tadîle çalışacağım zannetme! Lâkin unutulmamalıdır ki o da bu hâk-i fenâyâ mensûp idi. Burada her şey zevâl ile muttasıftır!

Kızının bu kadar çabuk tark-i dünyâ olmasını da istib'âd etme! O bir çiçek idi! Çiçekler ne kadar yaşar? Bir sabah müddeti değil mi?

Eğer kalbinin arzusu vechle henüz ber-hayât bulunmuş ve şu misafirhanede daha pek çok zaman îmrâr etmiş olaydı bundan ne fâ'ide husûle gelebilirdi?

Daha müsinn olarak vefat ettiği halde mekân-ı semâvîde daha ziyade hüsn-i sûretle mazhar-ı kabûl olacağına mı zâhipsin?

Yoksa fikrinde; o vakit mezarın zulmeti, tabutun kurtları daha az îrâs-ı haşyet edeceğine dair bir itikat mı var?

Hayır, hayır dostum! Rûh vücuttan cüdâ olur olmaz sinn mahvolur ve mevtâları takip etmez!

Artık efkâr-ı vâhiyyeyi terk et: mülâhazâtını hakîmâne binâ ve harekâtını efkâr-ı hakîmâneye tevfiik et! Bir heyûlâyı heyûlâ gibi sev! Mahvolmuş bir vücûdun hâtıra-i mü'ellemesini de mahva çalış!

Maahazâ, şurasını teslim ederim ki, mihnet-dîde bir adamın sirişk-efşân olarak ta'dil-i ıztırâba çalışması pek haklıdır. Hattâ tabiatın birleştirdiği bir vücûdu mezarın ayırmasından müteessir olmamak vahşî yürekli ve belki yüreksiz olmaya mütevakkıf olduğunu da itiraf ederim. Lâkin teselliyet-yâb olmak, kederini ilâ-gayrinnihâye hıfza çalışmak, sâirlerini sevmek uğurunda itlâf-ı nefis etmek demektir.

Ben de senin gibi buna benzer iki sâ'ika-i felâkete hedef oldum; Lâkin efkâr-ı hakîmâne mülâhazât-ı hakîkat-i bînâne beni teselliyet-yâb etti. Şimdi o felâketlerin hatrasına bile mâlik değilim.. Fakat o iki kıymetli vücûdun kollarımın arasından ayrılıp toprağın taht-ı mâlikiyyetine geçmeleri benim için canhırâş olmadığından değil, belki çaresi olmayan bir şeye çare aramak cinnetten ibaret olduğunu bildiğimdendir.

Ecel denilen şey pek zâlimdir; İstenildiği kadar rica olunsun, dinlemez, kulaklarını tıkar ve bizi feryâd u figânımızda bırakır.

38

Kulübesinde fakîrâne geçinmekte olan bir köylü onun emrine tâbi'dir. Ve sarayların kapısında bulunan bekçiler onu içeriye girmekten men' edemez.

Mevt aleyhinde şikayet etmek ve bize verdiği ıztırâbâta tahammül etmemek pek beyhûdedir. Bizim rahatımızı mûcip olacak en güzel fen murâd-ı ilâhiyyeye gerdendâde-i rızâ olmaktan ibarettir.

Bir gün dördüncü Hanri (Du Peron) [Du Perron] nam asîlzâdeye elân nazm-ı eş'âr ile iştigâl edip etmediğini sual etmekle mûmâileyh "Zât-ı haşmet-me'abınız bendelerini husûsât-ı zâtiyyeleri için istihdam edeliden beri edebiyat ile iştigâl etmiyorum. Husûsiyle şiiri, hiçbir kimsenin takarrüp edemeyeceği bir dereceye i'lâ

eden Malerp'ten sonra şiir söylememek muktezî veya söyleyememek zarûrîdir.” cevabını vermiş.

Bu vak'adan sonra (Du Peron) ve (Deziveto) [Des Yvetaux] namında diğer bir asîlzâdenin ısrarları üzerine Malerp Paris'e gelerek (*Büyük Hanri'nin Limuzin'e* [Limousin] *Seyâhati*) serlevhalı kasîdesini tertip ve krala takdim ile hükümdârın kâmil hüsn-i teveccühünü kazanmış ve emriyle (Dük dö Belegard)'ın [Dük de Bellegarde] hanesinde misafir edilmiştir.

Malerp (Dük dö Belegard)'ın nezdinde bir uşak ve bir hayvana mâlik olduktan başka bin lira da maaş alırdı.

Şâir, ilk şâkirdi olan, dükün yaveri (Rakan)'ı [Racan] bu esnada tanımıştır.

Bundan sonra Malerp'in yazdığı eserler miyânında dördüncü Hanri'nin vefatı

39

hakkında (Dük dö Belegard)'a ve esnâ-yı saltanatında muvaffakiyyâtından dolayı kraliçe (Ann dö Teriş)'e [Anne de Thérèse] yazdığı kasîdeler meşhurdur.

Kraliçe (Mari dö Medis) Malerp'e bin beşyüz lira maaş tahsis ettiği gibi on üçüncü Lui dahi pek çok in'âm u ihsânda bulunmuştur.

Şâirin başlıca meşguliyeti lisânı tecdîd ü tanzîm olduğundan (Müceddid-i Lisân) namını almıştır.

Âsâr-ı edebiyesi fevkalâde kıymettar olmakla beraber ağırca kusurlardan ârî değildir. Âsâr-ı evveliyesinin ekserisinde ve âsâr-ı âhîresinin bazılarında münasebetsiz teşbîhât, mübâlağât, zevk-i edebe mugâyir efkâr görülür ki âtîdeki parça buna bürhândır:

(*Sen Piyer'in Gözyaşları*) serlevhalı kasîdesinden : “...işte ol zaman feryatları ra'd-âsâ aks-endâz olmaya ve evvelce âheste âheste cereyân eden gözyaşları, yüksek dağlardan hücum ile hem-civâr sahrâları müstağrak-ı harâbet ve bütün kâinâtı unsur-ı vâhide kalbedecek kadar ibrâz-ı şiddet eden seyiller gibi seyelâna başladı...”

1627 senesinde (Şarl dö Fortiya dö Pil) [Charles de Fortia de Piles] namında bir asîlzâde ile vukû'a gelen bir düelloda oğlunun vefatı şâiri bir hâl-i ye's-âlûde ilkâ eyledi.

Malerp oğlunun sûret-i vefatını katl makamında telakkî ederek krala şikayet etmiş ise de (dö Pil)'in sekizyüz lira diyet vermeye mahkûm olduğunu görünce oğlunun intikamını bizzat almaya karar vermiş ve ihtiyarlığını nazar-ı dikkate almayarak genç asîlzâdeyi meydân-ı mübârezeye davete kadar varmışır.

40

Biraz zaman sonra ye'sten mütevellid bir hastalık hâl-i pür-melâline inzimâm ederek şâiri pençe-i mevte teslim eyledi.

Malerp'in kasâ'id, gazeliyyât, hezliyyât ve kıta'âtından başka bir cümel-i hikemiyye mecmûasıyla mektûbâtı vardır ki târîh ü edebiyât nokta-i nazarlarınca şâyân-ı dikkattir.

Rakan (Racan)

1589 tarihinde tevellüd 1670 senesinde vefat eylemiştir.

Evvel emirde kralın yâver-i husûsîsi olup ileride silk-i askerîye duhûl ve on üçüncü Lui zamân-ı saltanatında muhârebât-ı müte'addidede ibrâz-ı şecâ'at eylemiştir.

Rakan istirâhat zamanlarının vusûlünde edebiyat ile iştigâle ve (Malerp) ile beraber cem'-i üdebâ olan (Rahibuye) [Rambouillet] hoteline devama başlamıştır.

Malerp'in vefatına müsâdif olan 1628 senesi izdivâc etmiş ve arazisine çekilerek münzeviyâne imrâr-ı hayâta karar vermiştir.

1635 senesinde teessüs eden (Akademi)'ye azâ sıfatıyla kabul olunmuş ise de Paris'e 1651 senesinde avdet eylemiştir.

Rakan üstâdı (Malerp) derecesine varamamıştır. Hattâ hakkında (Malerp) şu yolda beyân-ı şikâyet eder: "Beyitlerine mikdâr-ı kâfi çalışmaz. Ekseriyâ büyük bir fikir için kavâ'id-i şiirin hâricine çıkmaktan çekinmez. Rakan şâirlerin (Râfizî)' sidir!"

Rakan'ın cesîm manzûmeleri (*Çoban Şarkıları*) ile (*Mezâmîr*) tercümesidir; Lâkin asıl sebab-i iştihârî olan eserler bunlar olmayıp bazı latif, sade manzûmelerdir.

41

Âsâr-ı mezkûreden başka (*Ebyât-ı Hıristiyâniyye*) (*Kasâ'id-i Mukaddese*) nam manzûm eseleriyle Malerp'in hayatına dair olan (*Hâtîrât*) 'ı vardır.

Reniye (Mathurin Régnier)

1573'te (Şarter)'de [Chartres] tevellüd ve 1613'te vefat eylemiş hicviyeleriyle müştahir bir şâirdir.

(Deport) [Desportes] nam şâirin hemşîrezâdesi olup şebâbından beri şiire ibtilâ derecelerinde inhimâk göstermiştir. Pederi şâir olmak hakkındaki arzularına pek çok mümâna'atta bulunmuş ise de Reniye'nin tabî'at-ı şiiriyyesi galebe çalmış ve âkıbet aile müdahalesinden tamamen halâs olmak ve hayatını bir nizâma koymak emeliyle (Kardinal dö Jovayuz)'a [Cardinal de Joyeuse] intisap ederek, mûmâileyhin Roma sefaretine tayininde beraberinde bulunmuş ve Fransa'ya sekiz sene sonra avdet eylemiştir.

Reniye bu seyahatinde te'mîn-i istikbâle muvaffak olmadığı için yeni sefir (Filip dö Betum)'a [Philippe de Béthune] refâkat ve tekrar Roma'ya azîmet etmiş ise de bu defa dahi hiçbir şeylere nâil olamamıştır.

Bu muvaffakiyyetsizliklere kendisi şu sebepleri gösteriyor: İzhâr-ı zarâfet, nükte-perdâzî, şetâret gibi tabiatımın hâricinde olan şeylerin vücûdu lâ-buddur. Ben ise daima mükedder ü me'yûs görünürüm. Hallerim kabadır. Mukteziyâttan olan sâhterkârlıkları ihtiyâr edecek kadar kuvve-i fikriyyeye mâlik değilim. Her ay elbise değiştirir gibi, tebdîl-i nutk u meslek ise asla elimden gelmez!"

Reniye'nin, 1605 senesi Roma'yı ikinci defa olarak terkettiği zaman kazandığı bir şey var ise o da bilâhire eş'ârında taklit eylediği İtalyan şâirleri hakkında ma'lûmât-ı kesîredir.

1606 senesi Deport'un vefatında Reniye (Vu dö Serney) [Vaux de Cernay] nam manastırın vâridâtından olmak üzere ikibin liralık bir maaş ile (Şarter) kilisesinin â'idât-ı vakfiyyesine nâil olmuştur.

Reniye bundan sonra hayatını başka bir nizâma koyarak zevk u sefâ ile imrâr-ı vakte başlamış ve şiirlerinde bile şûh-meşreblikden, serbestî-i nâmdan çekinmemiştir. Lâkin az vakit sonra dûçâr -ı nedâmet olarak eş'âr-ı dîniyye nazmına başlamış ise de bu son eserleri ol kadar rağbet görmemiştir.

(Taleman de Reav) [Talleman des Réaux] nam muharririn rivâyetine nazaran Reniye cidden nedâmetkâr olmamış, hattâ vefatına (Ruvan)'da [Rouen] iken hanımıyla ziyadece içtiği İspanya [Espagne] şarabı! sebebiyet vermiş.

Reniye on yedinci asırda üstâd olarak yâd edilen nâdir muharrirlerden biridir.

Meşhur (Boalu) [Boileau] (*San'at-ı Şiir*) namındaki manzûm eserinde Reniye'yi pek ziyade medhettiği gibi (Lö Jen) [Le Jeune] hakkındaki mütâlaâtında dahi: "Herkesin teslim edeceği üzere (Molyer)'den [Molière] evvel insanları en iyi muhâkeme ve fehmeden Fransız şâiri meşhure Reniye'dir." demiştir.

Reniye; ince fikirli bir müdekkik, husûsiyle şâyân-ı istihzâ halleri tasvirde gâyet mâhirdir. Bundan mâadâ, Latin ve İtalyan şâirlerini taklit ettiği zamanlar bile, şîve-i mahsûs dairesinden asla çıkmaz. Bu kadar fezâ'il ile beraber eserlerinde; ihmâlât, sakatât, adem-i zarâfet kesretle meşhurdur.

En meşhur eserleri (*Riyâ*) hakkında iki hicviyesiyle Mösyö (Rapin)'e [Rapin] hitâben Malerp aleyhinde yazdığı diğer bir hicviyedir.

Âsâr-ı sâ'iresi: gazel, mersiye, hicviyyât ve hezliyyâtтан ibarettir. Reniye asıl hicviyelerinde ibrâz-ı iktidâr etmiştir.

On altıncı asır her husûsta olduğu gibi (Korney) [Corneille] (Rasin) [Racine] Molyer [Molière] gibi şu'arâ-yı izâmın bir derece-i âliyyeye is'âd eyledikleri tiyatro sanatının ilk esaslarını ihzâr eylemiştir.

On beşinci asır evâhirinde ta'tîl-i lu'biyyât eden tiyatro kumpanyaları on ikinci Lui'in tahta cülûsuyla istirdâd-ı me'zûniyyet eylemişler ve kemâ-fissâbık mütenevvi', müteaddid oyunlar icrasına başlamışlar idi.

On beşinci asırda sanatın dûçâr olduğu sû'-i isti'mâller bu asrın bidâyetinde daha ziyade kesb-i şiddet eylemiş idi.

En ziyade nazar-ı ehemmiyyete çarpan hal icra edilen oyunların ekserisinde dîn aleyhinde birçok ta'rîzât u istihzâlardır ki efkâr-ı umûmiyye üzerine hayli tesiri olmuştur.

Ahali kiliselerde mutâd olan sabâh u akşâm dualarını terk ile tiyatrolara devama, va'zlar sâmi'însiz kalmaya, hattâ rahiplerin ekserîsi vazifelerini îfâ etmeyerek nâşiri oldukları dîne karşı ta'rîz ü istihzâ-âmîz oyunlar temâşâsına tehâlûk göstermeye başladılar ki bu hal 1548 senesinde birinci Fransuva'yı dîne müteallik kâffe-i lu'biyyâtın men'-i icrâsına mecbur eylemiştir.

Bazı müverrihlerin rivâyetine nazaran kralı bu harekete mecbur eden, Protestanların; dînin Katolikler tarafından şu suretle istihkâf olunduğunu görerek; istihzâyâ, ta'yîbe cesâret almaları imiş.

44

Hani bir oyunun esnâ-yı icrâsında (Rûhü'l-Kudüs)'ün nüzûl edeceği aletler sakatlandığından ve zaman sukût geçindiğinden hâzirûndan bir Protestan ayağa kalkarak: (Rûhü'l-Kudüs inmek istemiyor!) demiştir ki şu cümlenin muhtevî olduğu nükte-i nâziki dakâyık-ı Sübhân olan Katolikler anlamakta su'ûbet çekmemişlerdir.

Kral tarafından tiyatro kumpanyalarına icra edilen tenbîhât-ı mevki'-i temâşâyâ vaz' olunacak oyunların şahsiyâta intikâl etmemeleri, dîne asla taallukları bulunmayıp namus dairesinde olmalarıyla oynanılacak oyunların müsveddelerinin evvelce hükûmete takdim olunmasından ibarettir.

Birinci Fransuva'nın bu emriyle tiyatro mahvolmuş demek olduğundan hemen bütün millet başka bir tiyatronun icadına muntazır idi.

Bu anda (Ronsar)'ın mekteb-i edebîsi efkâr-ı umûmiyyeyi edebiyât-ı atıkaya sevke çalışıyordu.

Erkânı iğtinâm-ı fırsatla Romalılar'ı, Yunanîler'i taklîden tiyatrolar yazmaya veya eserlerini aynen tercümeğe başladılar.

(Klovis)'den [Clovis] birinci Fransuva'nın zamân-ı saltanatına kadar Fransa'nın mazbût olan vakâyi'-i târîhiyyesi; husûsiyle; Şarlman zamân-ı saltanatı, Ehl-i Salîb muhârebeleri, İngiltere muhârebeleri, tiyatro muharrirlerine azim sermayeler husûle getirebilirdi. Greguvar dö Tur, Fredeger, Ejinar gibi müverrihîn-i kadîmenin âsâr-ı matbû'ası pek çok millî tiyatroların tertibine hizmet edebilirdi. Lakin (Ronsar)'ın mekteb-i edebîsi erkânı bu cihetlere atf-ı nazar-ı dikkat etmeyerek meslek-i müttehizleri olduğu vechle edebiyât-ı atıkaya olanca kuvvetleriyle sarıldılar, içlerinden (Lazar dö Bayef) [Lazare de Baïf] Yunan şâiri (Sofokl)'un [Sofokles] (Elektır) [Electra] ile

45

(Öripid) [Euripides] nâm-ı diğerk bir Yunan şâirinin (İfijeni) [Iphigenia] ve (Eküb) [Hecuba] ismindeki hâ'ilelerini harfiyyen tercüme eyledi.

Bu eserler mevki'-i temâşâyâ vaz' olunamadı; zîrâ onları icra için bir cemiyet, temâşâ için ahali mefkûd idi.

(Ronsar)'ın fikrine hâdim olanların ehass-ı âmâli ezmine-i mutavassıtanın kaba ve sanatsız tiyatrolarını imhâ, Yunanlılar ve Latinler'in mudhike vü fâci'alarını ihyâ idi.

Binâenaleyh bu zamandan itibaren Fransa'da teessüs eden tiyatro sanatı milliyetten tamamen mahrûm idi.

(Ronsar)'ın şâkirdânından (Etyen Jodel) [Étienne Jodelle] namında genç bir şâir bir hâ'ile tertip ederek rüfekâ vü meslekdârlarına kırâat etti ve pek çok alkışlara mazhar oldu; lâkin bu kadarcık bir muvaffakiyyet (Jodel)'e kanâat-bahş olmadı, bir tiyatronun okunmak için değil inzâr-ı âmmeye vaz' olunmak için tertip olunduğunu

düşündü ve tiyatro ile aktörlerin fikdânını görerek eserini refikleriyle beraber bizzat icraya karar verdi.

(Jodel)'in eseri birinci defa olarak kralın huzûrunda ve ikinci defa (Bonkurt) [Boncourt] mektebinde icra olunarak pek çok tahsinlere mazhar oldu ve kral ikinci Hanri şâire beşyüz lira ihsân etti.

(Jodel) cesâretlenerek bir mudhike daha tertîb ü icrâ ederek derecesiz alkışlara mazhar oldu. Şâir bu muvaffakiyetlerden sonra rağbet-i âmmeden istifâde ederek müteaddid mudhike ve hâ'ileler yazmıştır.

(Jodel)'in ilk eseri Fransa'da on ikinci asırdan beri devam

46

eden tiyatronun vefatına, on dokuzuncu asrın nisf-ı âhîrine kadar imtidâd eden tiyatronun zuhûruna bir nişâne-i târîhiyedir.

Bu eserin târîh-i intişârı olan 1552 senesinden sonra artık bütün tiyatro muharrirleri (Jodel)'e iktifâ edecekler; Fransa'da hâ'ile vü mudhike yazılmak için Yunan ve Latin şâirleri nümune ittihâz olunacak; ezmine-i mutavassıta şâirlerinin eserlerini ıslaha taklîde hemen kimse çalışmayacak; bu hâl asr-ı hâzırın nisfina karîb bir zamana kadar devam edecek ve nihâyetü'l-emr zamanımızda, edebiyât-ı atıkanın yâdigârı olan tiyatro sanatı, illet-i mahmasadan ölmüş bulunacak!

(Jodel)'in bir nişâne-i târîhiyye olduğunu söylediğimiz hâ'ilesini nazar-ı tedkîkten geçirelim:

Eserin ismi (Cleopatra) [Cleopatra] olup mevzûn ve beş fasıl üzerine müretteptir. Eşhâs bunlardan ibarettir.

Antuan'un [Antonius] Hayâli [*]

Kleopatra (Bu rol Jodel tarafından icra edilmiştir.)

Eros, Şarmiyum [Charmiyân]: musahibeleri.

Oktavyan Sezar [Octavian Sezar].

Agrip [Agrippa], Prokule [Proculeius]: musahipleri.

[*] Eski Romalılar'da icrâ-yı hükûmet eden üç kişiden biridir ki (Aktiyum) [Actium] Muhârebe-i Bahriyyesinde (Oktav Ogust) [Octavius Augustus] tarafından mağlup edildiği zaman intihar etmiştir. Mûmâileyh Mısır kraliçesi (Kleopatra)'nın âşıkı idi.

47

Seluk [Seleucus]: hâin bir Mısırî

Kor [Scarus] [**] : İskenderiye kadınları tarafından.

Birinci Fası- Birinci Meclis

Antuan'un hayalî vefat-ı fecî'asını nakl eder.

İkinci Meclis

Kleopatra musahibelerine halinden şikayet eder ve Antuan'un hayalini rüyada gördüğünü, âşıkının kendisini davet ettiğini hikâye eder. (Kor) kaderin mezâlimini ta'dâd eder.

İkinci Fası- Birinci Meclis

Sezar, Agrip, Prokule insanların ahvâline dair uzun bir mükâleme ederler. Sezar musahiplerine Kleopatra'yı Roma'ya mahbûsen götürmek istediğini anlatır. (Kor) gururun husûle getirdiği fenalıkları tafsil eder.

Üçüncü Fası- Birinci Meclis

Sezar, Kleopatra, Seluk, (Kor)– Kleopatra kayserin merhametini

[**] (Kor) Eski fâcialarda beyitler ve şarkılar söyleyen oyuncular zümresine verilen isimdir.

48

celbetmeye çalışırsa da serdâr-ı gâlib müteessir görünmez. Seluk kraliçenin birçok zi-kıymet mevâdd sakladığını beyan eder. Kleopatra hâini döver. (Kor) patronun mazarrâtını nakleder.

Dördüncü Fası- Birinci Meclis

Kleopatra musahibeleriyle beraber kendisini intihâra teşcî' eder. Sevgilisi Anton'un ölümüne hitâben büyük bir nutuk îrâd eder. (Kor) kraliçenin meyûsiyetini hikâye eyler.

Beşinci Fası- Birinci Meclis

Prokule kraliçenin vefatını ilan eder. (Kor) izhar-ı mâtem eder.

İşte (Jodel)'in hâ'ilesi bundan ibarettir. Eserin sûret-i tertibine gelince meşhur münekkit (Sen Böv) [Sainte Beuve] uzunca bir mütâlaasında şu sözleri söylemiştir: "Bu eserde nazar-ı dikkate çarpan; eşhâsın, ahvâlin, güzerân-ı vak'anın, fikr-i mûvcûdânededen tamamen berî olmasıdır."

Bir tiyatroda bunların fikdâni eserin hiçbir meziyeti hâiz olmaması demektir. Lâkin ahlâkının ıslah ettikleri bir tiyatro sanatının ilk nümunesi (Kleopatra) olduğu nazar-ı insâfa alınınca (Jodel)'i ta'yîbde hak kazanılmaz eserin tarz-ı tahrîrine gelince:

49

(Jodel)'in sahne-i temâşaya çektiği eşhâsın isti'mâl ettikleri lisân-ı sinnleri, cinsiyetleri ile mütenasip olmadığı gibi beyitler de âhenksiz ve letâfetten mahrûmdur.

Eser sertâser teşbîhât u mübâlağât-ı gayr-ı münâsibe ile mâlîdir.

İşte on altıncı asrın edebiyât-ı atîkadan bir nümune olmak üzere telakkî eylediği ve (Ronsar)'ın (Sofokl)'un hâ'ilelerine tercih ettiği eser bundan ibarettir.

Bâlâda söylediğimiz gibi (Jodel) ve pey-revânı kıymet-i edebiyeden külliyyen ârî olan eserleriyle beraber mazûr görülebilir. Afvolunacak bir şey var ise o da (Ronsar) mekteb-i edebîsini erkânının ezmine-i mutavassita tiyatrolarını ıslah ve bir hey'et-i diğere ifrâg edecek yerde, her husûsta yaptıkları gibi, tiyatro sanatında dahi Yunan ve Latin şu'arâsını taklit etmeleridir.

On altıncı asırda tiyatro yazan muharrirlerinden: Jan dö la Peroz [Jean de la Pérouse], Şarl Toti²¹, Grevin [Grévin], Jan dö la Tay [Jean de la Taille], Garniye [Garnier]: nam şâirler kesb-i şöhret etmişlerse de eserleri görülen nümune kabîlinden olduğu için ârice tedkîk u muâyeneye hâcet göremeyiz.

Fransa'nın millî tiyatrosunu barbarlıkla ithâm ettikleri şu asırda (farsi) (soti) ve (moralite)'ler (garâ'ib) gibi kolay kolay adem-âbâd-ı nisyâna çekilmemiştir.

(Etyen Jodel) (*Eugéne* [Ojen] ve *Bâ-Tesâdüf*) serlevhasıyla bir mudhike yazdı ki eşhâsın etvâr u mişvârı ezmine-i atîka ile aslâ mütenasip olmadığından halk bu eseri ahlâk-ı miliyye-i hâzırâyı musavvir olmak üzere telakkî eyledi.

50

(Jan dö la Tay) (Rakipler) nam eserinin mukaddimesinde kâr'ilerine bir (moralite) veya (fars) değil hakîkaten bir mudhike arz etmekte olduğunu yani beyan ile şu yolda idâre-i lisân eder: (Biz artık ecdâdımızın cehâlet-i mahzalarını irâ'e eden âdî ve kaba şeylerle eğlenemiyoruz. Bu eserde müşâhede edeceğimiz vak'a Latin ve Yunan tarzındadır.)

Lakin eşhâs Fransız idi, vak'a Paris'te cereyân ediyordu ve her ne kadar esas vak'anın (Belot) [Belleau] nam Latin şâirinin âsârıyla müşâbehete var idiyse de eserin hey'et-i umûmiyyesi asrın ahlâk u efkârıyla mutâbık idi.

(Jodel) ve (Jan dö la Tay)'dan sonra (Şampenova Piyer Larrivey) [Champenois Pierre Larivey] nam zat ahlâk-ı milliyye üzerine mürettep mensur tiyatrolar yazmaya başlamış ise de âsâr-ı atîkayı taklitten tamamıyla teberrîye cesâret edememiştir.

On yedinci asır muharrirleri (Larrivey)'in şu teşebbüsünü nazar-ı i'tinâyâ almadılar. Maahazâ Latin ve Yunan edebiyatlarının hüküm-fermâ olduğu şu zamanlarda ara sıra milliyet tarafdârânî sernümâ-yı zuhûr olmaktan geri durmadı.

²¹Bu şahıs Charles IX şeklindedir. Bkz. Virginia Scott, Sara Sturm-Maddox, **Performance, Poetry and Politics on the Queen's Day: Catherine de**, Ashgate Publishing Company, USA, 2007, s. 183.

On altıncı asır nâsirllerinde bir garâbet görüldü ki o da hemen kâffesinin bir lisân-ı husûsî ittihâz etmeleridir.

Bu hal asr-ı mezkûr edebiyatının nazar-ı ehemmiyyetten dûr kalmasına hizmet eden esbâbın birincilerindendir. Maahazâ pek çok müverrihler, hakîmler, siyâsî muharrirler yetişmiştir ki eserleri pek ziyade kıymettardır.

Kalven (Calvin)

Protestan mezhebinin muhyîlerinden olup 1509 senesi Pikardiya vilâyetinde kâ'in (Nuvayon) [Noyon] şehrinde tevellüd ve 1564 senesi Ceneve'de [Genève] vefat eylemiştir.

51

Tahsili pek mükemmel olup vilâyetin beytûlmâl müdürü olan pederi sayesinde on iki yaşında iken kendisine â'idât-ı rûhâniyyeden bir miktar şey tahsis olunmuş ve henüz ikmâl-i tahsîl etmeden uhdesine bir idare-i rûhâniyye tefvîz edilmiştir. Lâkin Kalven mütâla'ât-ı mezhebiyyesinde devamdan imtinâ' ederek ol zamanlar Fransa'da cereyân eden efkâr-ı teceddüd sâikasıyla (Orlean) ve ba'dehu (Alisya) [Alicia] nam şehirlere gidip hukuk tahsil etmiş ve (Senek) [Sénéque] nam Latin muharririnin (*Adalet*) serlevhalı eserini bittercüme, birinci Fransuva'ya Protestanlar hakkında rıfk ile muâmeleyi tavsiye maksadıyla, neşreylemiştir.

Ol zaman dârülfünûn reisi olan (Mişel Kop)'un [Michael Cop] efkârı üzerinde husûle getirdiği tesîrât neticesi olarak hey'et-i rûhâniyye ile beyinde tahaddüs eden birtakım mübâhasât u münâkaşât Kalven'i, Paris'i terke mecbur etmekle (Nerak) [Nérac] şehrine gidip (Margurit dö Valöva)'ya ilticâ etmiştir.

Bundan sonra Kalven (Sentonj)'e [Saintonge] çekilip (*Esâs-ı Hristiyâniyyet*) nam eserini Latince olarak telîf ve 1536 senesi (Bal) şehrinde neşreylemiştir. Bazı rivâyete nazaran eser-i mezkûr evvel emirde Fransızca olarak tab' u neşrolunmuş ise de mevsûkan malûm olan 1539 ve 1543 ve 1550 senelerinde (Strasburg) [Strasbourg] ve (Ceneve) şehirlerinde her tab' olundukça birçok islahât görüp nihâyet muharririn

bizzat eserini Latince'den Fransızca'ya yahut Fransızca'dan Latince'ye tercüme etmesiyle 1558 senesinde şimdiki hâlini kesbeylemiştir.

Eser-i mezkûr Kalven'in i'tikâdât-ı mezhebiyyesinin hülâsası ve efkâr-ı umûmiyye üzerinde husûle getirdiği tesîrâtın men'-i aslîsidir.

(*Esâs-ı Hristiyâniyyet*) Fransızca olarak meydân-ı intişâra çıktığı zaman ol zamana kadar mesâ'il-i dîniyyeden bî-haber olan avâmı îkâz etti, efkâr-ı

52

âmmeye şübühât ârız oldu, Kalven ise umûmun nazar-ı dikkatini celbe, teksîr-i âsârı, vasıta-i yegâne buldu.

(*Esâs-ı Hristiyâniyyet*)'in ilk neşrini takip eden seneler müceddid için pek dağdağalı oldu. Bir aralık İtalya'ya seyahatinde (Düşeş dö Ferrar)'ın [Duchesse de Ferrara] hüsn-i kabûl ve himâyesinden bilistifâde Hristiyâniyyet-i İncîliyye'yi neşr ü tervîce pek çok gayret eylemiş ve nihâyet İtalya'yı terk ederek Fransa'ya duhûl edebilmek için çare taharrîsine başlamıştır.

Pek çok mesâîden sonra 1536 senesi Ağustosunda Ceneve'ye gelip i'tikâdât-ı cedîdenin kabulünü nazar-ı hoşnûd ile müşâhede ve ihtilâlât-ı dâhiliyyeden dolayı rahnedâr olan efkâr-ı siyâsiyye ve ahlâk-ı umûmiyyeyi ıslâha azm u niyet eyledi. Lâkin hitâbet ü harekâtında iltizâm ettiği şiddet pek az zaman zarfında umûman memleket ahâlîsini aleyhine sevk etmekle 1538 senesinde refîkleri (Farel) [Farel] ve (Koro) [Caroli] nam zatlarıyla Ceneve'den tard u teb'îd olunmuştur.

Bu vak'adan sonra Kalven (Strasburg) şehrine çekilmiş ise de azîmetinden sonra Ceneve'de tahaddüs eden birtakım mesâ'il vücûdunu müstelzim olmakla 1541 senesinde tekrar bu memlekete avdet ve orada bir nev' hükûmet-i müstebide tesis eylemiştir ki bu vefatına kadar imtidâd eylemiştir.

Kalven iktisap eylediği kuvvetten kemâl-i şiddetle istifâde ve mesleğini tervîce başladı.

Her ne kadar marîz idiyse de kemâl-i gayretiyle hey'et-i rûhâniyye ve umûr-ı mülkiyye idaresinin, peyderpey âsâr-ı müte'addide te'lîf ü tanzîmine ve hitâbet ü mükâtebede lâ-yenkâtı' devama muvaffak olurdu.

Ceneve şehrinde elân müsveddeleri mevcut olan va'zlarının adedi

53

iki bine bâliğ olduğu gibi mektuplarının da mecmû'ı otuz cesîm cilt teşkili edeceği tahmin edilir.

Kalven'in gayret-i fevkalgâyesiyle vücûdunun zı'f-ı tâkat-fersâsı beyinde olan zıddiyet, mülâyemet-i tabî'iyyesiyle icrâ-yı ârzûda iltizâm ettiği ısrâr u şiddet beyinde de mevcut idi.

Kuvvet ü kudretinden gaddârâne istifade ederek mesâ'il-i mezhebiyye vü siyâsiyyede re'y ü fikrini mutlaka kabul ettirirdi. (Gastelyon) [Castellion] ve (Jerom Bolsek) [Jérôme Bolsec] nam zatları tard u teb'îd ettiği gibi (Jak Gruvie) [Jacques Gruet] ve (Mişel Serve)'den [Michael Servet] daha ziyade mukâvemet gördüğü için birincisini katl, diğerini hayyen ihrâk eyledi. Kalven'in tervîc-i meslek husûsundaki mezâlimi yalnız bunlardan ibaret olmayıp daha pek çok misaller bulunabilir.

Mûmâileyh üç dört hastalığın taht-ı ıztırâbında zebûn kalarak yetmiş yaşında iken terk-i dünyâ eylemiştir.

Kalven'in icrâ'ât u teşebbüsât-ı siyâsiyyesi tarihe müteallik olduğundan bunları nazar-ı mütâla'adan dûr bırakarak ancak efkâr-ı hikemiyye ve âsâr-ı edebiyesini tedkîk edelim.

Kalven'in efkâr-ı husûsiyyesi pek az olduğundan Mösyö (Miniye) [Monnier] gibi pek çok muharrirler (fikir-i îcâddan mahrûmdur) demişler.

Kalven bir meselenin şu'abâtını tayin ve andan usûl ü kavâid istihrâcında temeyyüz etmiştir. Mûmâileyhin efkâr-ı siyâsiyyesi, efkâr-ı mezhebiyyesine nispetle daha husûsîdir.

Edebiyat üzerinde husûle getirdiği tesir ise pek küllîdir. Fransızca'nın sadelikle kesbettiği letâfet ilk önce Kalven'de görülmüştür.

54

Meşhur kütüb-i atıka mütevaggılı olan ve (Bibliyofil Jakob) [Bibliophile Jacob] namıyla tanınan (Pol Lakruva) [Paul Lacroix] Kalven hakkında: İfadesi on

altıncı asır ifadelerinin en büyüklerindendir. (Rable)'nin [Rabelais] ifadesi kadar sanatlı, emekli değilse de daha elverişli, daha kullanışlıdır. (Amyo)'nun [Amyot] ifadesi kadar sâf, latif ve zengin değildir; lâkin daha kâti', daha ağır ve sarfa daha ziyade muvâfıktır. (Monten)'in şîve-i tahrîri gibi müzeyyen ü câzib değildir; fakat daha mûcez ve daha ciddîdir) demiştir.

Kalven'in en ziyade nazar-ı dikkate aldığı şey sıhhat-i mutlaka vü mantıktır. Bu cihetle mûmâileyh (Luter)'den [Luther] farklıdır. (Luter) şiddet-i efkâr ile mantıktan pek çabuk inhirâf eder.

Bu iki zatların gerek belâgat ve gerek tabîat nokta-i nazarlarınca tamamen zıttırlar, Kalven'de şiddet-i hissiyyât daha ciddî ve daha müstemirr olmakla beraber zâhire çıkmaz ve fikr-i tarîk-i müstakîmden, ifâdeyi kâ'ide'-i îcâzdan ihraç etmez.

Kalven husemâsına sehv vü hatâdan masûn bir bürhânın ve bir yeni kuvvet ve azametle tevcîh-i hitâb eder ve efkârının sıhhatinden tamamen emin görünür. Bundan dolayıdır ki muasırlarından pek az teveccüh görmüştür.

Müceddidin Fransızca âsârından (*Esâs-ı Hristiyâniyyet*)'den sonra âtîdeki eserleri mühimdir:

Ceneve Kilisesinin Akâ'id-i Mezhebiyyesi, Sent Sen Ayin Mezhebiyyesi'ne [Saint St Ayin] dair bir kitap, azizlerin vefatından sonra yâdigâr makamında memâlik-i muhtelifede hıfzolunan eşyâ-yı mahsûsa ve kemiklerine dair bir eser, (kendilerini âkil farzedenden muta'assibîn gürûhuna karşı) *Resâ'il-i Mûte'addide*, *İlm-i Akâ'id Tercümesi*, *Roma Hey'et-i Rûhâniyyesi* ve *Zehre Karşı Devâ*, *Enâcîl-i Erba'a* ve *Akvâl-i Havâriyyûn*

55

Üzerine Şerhler, *İncilciler Beyninde İttihâd ü Âhenk*, rûhların vücuttan cüdâ olduktan sonra ber-hayât olduklarına dair bir kitap.

Teodor dö Bez [Théodore de Béze]

Protestanlığın nâşirlerindendir.

1519 senesi Burgonya [Bourgogne] vilâyeti dâhilinde (Vezeley) [Vézelay] şehrinde tevellüd ve 1605 senesinde vefat eylemiştir.

(Orlean) dârülfünûnunda bir müddet tahsilden sonra (Bojr) [Bourges] dârülfünûnuna gelmiş ve orada Protestanlığın müessisi olan (Luter'in) şâkirdânından âlim-i meşhûr (Melşiyor Volmar)'dan [Melchior Wolmar] tederrüs eylemiştir.

Dö Bez mûmâileyhin derslerinden elsine-i atıka üzerine ma'lûmât-ı dakîka vü vafire ahzylediği gibi Protestanlık hakkında da meyl-i şedîd-i hüsn etti.

1548 senesinde Ceneve'ye giderek (Kalvinizm) [Calvinizm] mesleğini alenen ittihaz ve ba'dehu lisân-ı Yunanî'yi tederrüsü için (Lozan)'a azîmet eyledi. 1559 senesinde tekrar Ceneve'ye gelerek neşr-i dîne başladı.

Âsârının fesâhat u belâgatının husûle getirdiği şân u şeref pek az zaman içinde dö Bez müteceddidîn arasında bir mevki'-i mühim ihzâr eyledi. Fransa Protestanları hakkında himâyelerini talep için Almanya'da bulunan Protestan Parnaslarına sefir sıfatıyla i'zâm olundu. Navar kralını, Anton dö Borbon [Antoine de Bourbon] ve zevcesini Protestan mezhebine ithal eyledi, 1561 senesi (Puvasi) [Poissy] cem'iyet-i rûhâniyyesinde müteceddidînin vasıta-i yegânesi oldu ve bir sene sonra Paris'e gelerek nutuklarıyla azim heyecanlar husûle getirdi.

1564 senesinde (Kalven)'in halefî ve binâenaleyh Ceneve ile Fransa (Kalvinist)'lerinin reisi oldu.

Dö Bez'in sa'y ü gayreti idâre-i rûhâniyye husûsuna münhasır kalmadı, Ceneve

56

encümen-i dânişe müteallik pek çok teşebbüsât ü icrâ'atta bulundu; hattâ encümen-i mezkûre vaz' ettiği kavânînin ekserîsi elân bâkîdir.

Teodor dö Bez'in mezhebine müteallik âsârından; evvel emirde Latince olarak neşredip bilâhire Fransızca tercüme edilen (*Râfîzîlere Mücâzât Husûsunda Vezâ'if-i Hükkâm*) nam kitabını zikredelim.

Edebiyata mensûbiyetine gelince: Kendisi dahi beyan ettiği vechle Fransa'da edebiyatın güşâyışine hizmet edenlerin birincilerindedir.

Muâsırlarından (Etyen Paskiyer) [Étienne Pasquier] nam muharrirdir ki: (Teodor dö Bez ikinci Hanri zamân-ı saltanatında hâme-be-dest-i gayret olanlardandır. (Sev) [Scève] (Peletiyer) [Peletier] ve Teodor dö Bez cehâlet aleyhine ilan olunan harbin muhâcimleri, (Ronsar) ile şu'arâ-yı sâ'irenin pîşdârlarıdır.)

İlk neşrettiği eser Latince bir mecmû'a-i eş'ârdır ki âşıkâne ve hattâ şehvetperestâne birtakım manzûmâtı hâvîdir. Bunu takîp eden eseri (*İbrâhîm (a.m.)'ın Kurbânı*) nam hâ'iledir ki Yunanlıları taklîden yazılmıştır.

(لودالكتور بوس)²² nâm-ı müsteârı altında neşr olunan âsârından: Üç ciltten mürekkep olarak 1521 senesinden 1563 senesine kadar *Fransa'da Tesîs Olunan Mezheb-i Cedîd Kiliselerinin Tarihi*, bir *Mecmû'a-yı Kasâ'id*, *Kalven'in Tercüme-i Hâli*, *Fransızların ve Hicv Erlerinin Hâb-ı Gafletten Bîdâr Olmaları*, namındaki eserleri teşhîr etmiştir.

Amyo (Jacques Amyot)

1513 senesi (Melun) [Melun] şehrinde tevellüd ve 1593'te (Okser)'de [Auxerre] vefat etmiştir.

Gâyet fakir bir aileye mensûp olup Paris'e gelerek yeni binâ olunan (Kolej dö Frans)'da [Collège de France] tahsile başlamış ve esnâ-yı tahsilde talebenin zenginlerine

57

hizmet etmek suretiyle maîşetini tedârik eder imiş. İkmâl-i tahsîlden sonra isti'dâd-ı fevkalâdesi sayesinde (Borj) [Bourges] dârülfünûnuna müderris tayin olunmuştur.

İlk tercümeleri birinci Fransuva'nın nazar-ı tahsînini kazanmakla kendisine, (Roan) [Rouen] dâhilinde (Belozan) [Bellozane] manastırının â'idât-ı vakfiyyesi tahsis olundu.

Amyo (Kardinal dö Tornon) [Cardinal de Tournon] ile beraber Roma'ya gitti, meclis-i rûhânîye girip Fransa kralının bazı metâlibâtını fevkalhadd mahcûbiyetle

²² Théodore de Bèze'in metinde verilen müsteâr adı matbaa hatasından dolayı yanlış yazılmıştır. Taradığımız kaynaklarda böyle bir müsteâr ad ile karşılaşmadık. Bundan dolayı söz konusu müsteâr adın yukarıda orijinal şeklini verdik.

beraber kemâl-i talâkat-i lisân ile ifade eyledi, avdetinde ikinci Hanri'nin çocuklarına ders vermek için intihap olundu ve 1570 senesinde (Okser) piskopusu oldu.

Amyo evkâtını kâmilen mütâla'ât-ı edebiye ve idâre-i rûhâniyyeye hasreylemiş ve fakîrâne geçen vakt-i şebâbından sonra hayatını kemâl-i refâh hâl ile imrâr etmiştir. Mûmâileyh vefatında bir servet-i azîme bırakmıştır.

Amyo'nun en mühim eseri meşhur Yunan muharriri (Plutark)'ın [Plutarque] (*Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr*) nam eserinin tercümesidir. Mezkûr tercüme zamanın şive-i tahrîrine küllî hizmet eylemiştir.

Mütercem *Şehîr*' de en ziyade nazar-ı dikkate çarpan fikr ile tabîr-i beyninde bir âhenk-i hayret-fezâ bulunmasıdır ki tercüme bu husûsta aslını fersah fersah geçmiştir.

Mösyö (dö Mojö) [de Michaux] Amyo için (Plutark'ı ihyâ ve onu bize tabiatın halk ettiğinden daha mükemmel bir surette irâ'e etti) demiştir.

Amyo'nun (*Âsâr-ı Ahlâkiyye*) namında diğeri bir eseri daha vardır ki altı ciltten mürekkep ve ez-her cihet hâ'iz-i ehemmiyettir.

Brantom (Brantôme) (1540-1614)

Evân-ı tufûliyyetine dair malûmât mefkûddur.

58

(Fransuva dö Giz) [François de Guise] maiyyetinde silk-i askerîde temeyyüz etmiş ve onuncu Şarl ile üçüncü Hanri'nin yaverliğinde bulunmuştur.

(La Roşel) [La Rochelle] Muhâsarası'nda bir harp sefinesine kumanda etmiş ve karaya nüzûl ederek meşhur Mîralay (Filip Strocci) [Philippe Strozzi] ile beraber muhârebede bulunmuştur.

Onuncu Şarl'in vefatından pek az zaman sonra küberâ-yı ma'iyet-i hükümdârî ile beyninde tahaddüs eden münâkaşattan dolayı sarayı terke mecbûriyet hâsıl olmakla (Perifor) [Périgord] civarındaki arazisine çekilerek zamanının, hayât-ı zâtiyyesine taalluku olan, vakâyi' ile e'âzîm-i asrın ahvâl ü tebâyi'ni tahrîr ü tafsîle koyuldu.

Brantom tafsîlât-ı âdiyyede bile iltizâm-ı hakîkatten ayrılmamış bir müverrihtir ki asrının ahlâk ve efkâr-ı umûmiyyesini pek güzel tafsîl eder; fakat muharrerâtında efkâr u mütâla'ât-ı münkadâne serdinden ictinap eylemiştir.

Brantom'un ifadesinde husûsiyet, şiddet, letâfet, halâvet, tarz-ı safderûnâne bulunduğu gibi cinâs, rumûz, istihzâ gibi şeyler de mevcuttur. Mûmâileyhin hikâyelerini kemâl-i i'tinâ ile yazdığını ve eserinin ahlâf nezdinde dûçâr olabileceği mu'âhezâtı hiçbir vakit nazar-ı dikkatten dûr bırakmadığı anlaşılır.

Brantom'un külliyyâtı vefatından yirmi sene sonra on ciltten mürekkep olarak (*Hâtîrât*) serlevhasıyla neşrolunmuştur.

Teodor-Agripa dö Beyne (Théodore-Agrippa d'Aubigné)

1551 senesi (Sentonj) [Saintonge] civârında (Sen Mori) [Saint-Maury] nam mahalde tevellüd ve 1630 senesi vefat eylemiş bir şâir ü müverrihtir.

Gayûr bir Protestan olan pederi henüz on yaşında iken kendisini (Amboaz) [Amboise] müttetiklerinin maslûb oldukları dâr ağaçlarının yanına götürüp

59

mezhebinin müctehidlerinin intikamını almaya yemin ettirmiş ve şu sözleri söylemiş: "Müstağrak-ı şân u şeref olan şu rü'esâ-yı mezheb uğruna benden sonra fedâ-yı serden ictinap etme; aksi hâlde emin ol ki pederinin mazhar-ı la'neti olursun!"

Biraz sonra dö²³ Beyne ihtilâlât-ı mezhebiyyeden dolayı Paris'i terke mecbur olmakla hâcesiyle beraber firar etti.

Mûmâileyh tahsile pek erken başlamıştır. Sâir çocukların okuyup yazma bilmedikleri bir sinnde Latince, Rumca, İbranice bilir ve henüz altı yaşında iken (*Kriton*) [Crito] nam kitabın tercümesiyle uğraşmış.

Dö Beyne Katoliklerin yed-i ta'assub perverânesinden tahlîs-i girîbân ettikten sonra (Montarji)'de [Montargis] bir asîlzâdenin taht-ı himâyesinde mütâla'ât-ı edebiyede devam ederdi.

Birgün bu nîm esâretten fevkalhadd muzdarip olarak hâne-i hâmîden firar etti.

²³ Metinde geçen "dö Beyne" matbaa hatasından dolayı metnin bazı kısımlarında "O Beyne" diye yazılmış. Biz "dö Beyne" yazımını esas aldık.

On üç yaşında iken (Orléan) Muhâsarası'nda bulundu ve oradan Ceneve'ye gidip (Teodor dö Bez)'in taht-ı nezâretinde devâm-ı tahsîle başladı.

Bir müddet sonra Ceneve'den de firar ederek Navar kralına intisap etti ve pek az zaman zarfında muhibb-i eazzı oldu. Dö Beyne krala arz ettiği muhabbette ziyadesiyle şiddet gösterir ve hattâ icap ettikçe tekdîr-âmiz hitaplarda bulunurdu.

Dördüncü Hanri, tebdîl-i mezheb etmesi için ısrar eden adamlarla muhât olduğu esnada dö Beyne'den reyini sual etmiş ve şu cevabı almış: “Vicdanınız onlara verilecek cevabı size telkin etmediği zaman bu vakte kadar

60

kuvve-i muhâkemenizi vikâye eden ashâb-ı muhâkemenin reylerine riâyet ediniz. Allah'tan sonra şu kûy-ı omuzlara istinâd ediniz; her rüzgâra karşı titreyen o za'îf sâzlara değil!”

Dö Beyne'nin kemâl-i serbestîsi krala hoş görünmemeye başladı. İki defa darılıp barıştılar. Nihâyet 1540 senesinde *Tarih*'inin üçüncü cildi ihrâk olunmakla mahkûm edildiği zaman dö Beyne Ceneve'ye çekildi. Orada da harap bir kilisenin döküntüleriyle şehrin burçlarını tamire kalkıştığından idamına hükmolundu. Hiçbir netice hâsıl etmeyen bu hükm dö Beyne'nin dûçâr olduğu hükm-i i'dâmların dördüncüsüdür.

Dö Beyne münkad-ı meşhûr (Sen Böv) [Sainte-Beuve] tarafından şu yolda muhâkeme edilmiştir: On altıncı asrın; kâtı', şedîd, saht-dil, mübâlağa ve isti'âre ile hâlî, bir huşûnet-i galîzeyi bir metânet-i âliyye ile affettirir, letâfetle eşi''a-pâş; (Juvenal)'idir. [Joinville 1].

Dö Beyne hengâm-ı şebâbında eş'âr ile iştigâl etmiştir. Navar Kralı'nın esnâ-yı mahbûsiyyetinde asrının en nükte-perdâz, en zarif bir şâiri makamında idi. Gâyet tuhaf operalar, emsali nâ-mesbûk rakslı oyunlar tertip eylemiştir.

Fakat en ziyade bâ'is-i iştihârı olan (*Hevliyyât*) nam eseridir. Takrîben dokuz bin beyitten mürekkep olan bu eser ber-vech-i âtî yedi kitap üzerine müretteptir: *Sefaletler, Prensler, Yıldızlı Oda, Ateşler, Demirler, İntikamlar, Hükümler*.

Sefaletler muhârebât-ı dâhiliyyenin husûle getirdiği afetleri, felâket-i umûmiyyeyi musavverdir; *Prensler* (Lover) [Louvre] sarayında vukû'a gelen cinâyâtı nâkildir; *Yaldızlı Oda* fâsık hâkimler aleyhinde bir hicviyedir; *Ateşler* târîh-i mezâlîm; *Demirler* târîh-i muhârebât; dır.

[1] Mîlat'tan bir asır sonra gelmiş gâyet meşhur bir Latin şâiridir.

61

Bu taksîmât ile beraber eserde tertip ü tanzîm mefkûddur; tekerrürler, esastan hariç meseleler, istidrâdlar pek çoktur; fakat fecî' tasvirler, latif parçalar nâzımının iktidâr-ı fevkalgâyesini irâ'e eder.

Dö Beyne'nin *Târîh-i Umûmiyye*'si üç ciltten mürekkep olup 1550 senesinden 1601 senesine kadar vukû'a gelen ahvâli muhtevîdir. Âsâr-ı sâ'iresi şunlardır: (*Sansi*)'nin [Sancy] *İ'tirâf-ı Günahları* namında bir hicviye, (*Baron dö Fanest*)'in [Baron de Faeneste] *Sergüzeştler*'i, (*Etyen Godal*)'ın [Étienne Goudal] *Vefatına Dair Manzûmât-ı Mâtem-engîz*, *Fransa Tarihine ve Fünûna dâir Mektûbât*, *Fransa'da Mezheb-i Cedîd Kiliseleri Hakkında Serbest Nutuklar*, *Mevzûnu Mensûr Âsâr-ı Muhtasara*, *Agripa dö Beyne'nin Târîh-i Mahremânesi*, ki kendi tercüme-i hâli olup oğullarına hitâben yazılmıştır.

Jan Boden (Jean Bodin)

1530 senesi (Anjer) [Angers] şehrinde tevellüd ve 1596 senesinde vefat etmiş bir muharrir-i siyâsîdir. (Toloz)'da [Toulouse] hukuk tahsil ve ikmâl-i tahsîlden sonra tadrîs eylemiş ve ba'dehu Paris'e gelip avukatlıkla kesb-i şân u şeref etmek istemişse de rukabâsına galebe çalamayacağını anlayarak meslek-i mezkûrda devam edememiştir.

(Cumhuriyet) hakkında yazdığı eser ve fezâ'il-i zâtiyyesi nazar-ı hoşnûdî-i hükümdârîyi celbetmekle epeyce zaman üçüncü Hanri'nin celîs-i bezm-i ünsiyyeti olmuş ve nihâyet orada da peydâ ettiği rakipler kralın devâm-ı teveccühüne mâni' olmakla (Dük Dalenson)'a [Duc d'Alençon] intisap eylemiştir.

Mûmâileyhin vefatından sonra (Laon) [Laon] şehrine çekilmiş ve ara sıra mesâ'il-i siyâsiyyeye karışmıştır.

Jan Boden Avrupa'da meşhur (Makyavel)'den [Machiavelli] sonra ve Fransa'da ilk mü'essis-i fenn-i siyâsî olmak üzere tanılmıştır.

62

Altı kitaptan mürekkep olan (*Cumhuriyet*) nam eserinde hükûmet-i cebriyye ile milletin hâkimiyeti esasına müstenid olan hükûmet-i müfritenin aleyhte kıyâm u kavânîne merbût olmak üzere hükûmet-i meşrûta'yı iltizâm eder.

Efkâr cihetiyle eser-i mezkûr şâyân-ı dikkattir; lakin sûret-i ifâdesi muğlak u nâ-hoşdur.

Jan Boden'in âsâr-ı sâ'iresi müteaddiddir.

Fransuva dö Sal (François de Sales)

1567 senesi (Ansi) [Annecy] civârında (Şato dö Sal)'da [Château de Sales] tevellüd ve 1622 senesi (Lyon) [Lyon] şehrinde vefat eylemiştir.

(Savoia) [Savoie] vilâyetinin asil bir hânedânına mensûp olup (Ansi) mektebinde tahsile başlamış ve on dört yaşında Paris'e gelip Jezuitlerin [Jésuites] mektebine duhûl eylemiştir.

Bundan sonra (Pado)'ya [Padoue] gidip hukuk tahsil etmiş ve ebeveyninin arzularını husûle getirmek için mütâla'ât-ı mezhebiyye ile iştigâl ve meslek-i ruhbânîye sülûk husûsundaki niyetlerini icra etmeyerek (Şamberi)'ye [Chambéry] gelip avukat olmuştur.

Mahall-i mezkûrda iki defa hey'et-i a'yân a'zâlığına intihap olunmuş ise de kabul etmemiş ve âkıbet 1595 senesi pederinden istihsâl-i ruhsat ederek tarîk-i ruhbânîye girmiştir. Az bir zamanda vâizlikte teşehhur u temeyyüz etmiş ve (Kalven)'in halefi (Teodor dö Bez) Katolik mezhebine idhâl-i me'mûriyyetiyle Ceneve'ye giderek mûmâileyh ile pek çok mübâhasâta bulunmuş ise de bundan hiçbir netice hâsıl edememiştir.

1620 senesinde Paris'e avdet ederek sarayda hayli va'zlar etmiş ve nihâyet mükâfâten uhdesine Ceneve piskoposluğu takvîz olunmuştur.

63

Âsârı, hutbeleri, şöhret ü şânını günden güne tezyîd etti.

En meşhur eseri olan (*Dîbâce-i Hayât-ı Zâhidâne*) nam kitabı yalnız hayatında kırk defa tab' olundu.

Mûmâileyh (Ansi) ve mahall-i sâ'irede müteaddid manastırlar teşkil ve (Vizitasyon) [Visitation] tarîk-i ruhbanîsini tesis eylemiştir. Münâkaşât-ı mezhebiyye esnalarında (Jansenist)'lere [Janséniste] karşı Jezuvitler'i müdâfaa etti. 1608 senesi (Dük dö Savoia) [Duc de Savoie] ile (Kristin dö Frans)'ın [Christine de France] resm-i izdivâcında hazır bulunmak üzere Paris'e geldiği zaman fevkalâde hüsn-i telakkîye mazhar oldu ve ettiği va'zlarda pek ziyade alkışlar gördü.

Meşâgil-i mezhebiyyeden artık yorularak hayatını münzeviyâne imrâra karar vermiş ve kararını icra edeceği esnada (Lyon)'dan geçerken nüzul isabet ederek vefat eylemiştir.

1665 senesi papa sekizinci Aleksandır [Alexandre VIII] Fransuva dö Sal'i azizler zümresine ithal etmiş ve binâenaleyh namı Sen Fransuva dö Sal [St. François de Sales] olmuştur.

Mûmâileyhin âsâr-ı kalemiyyesi pek ziyade kıymet-i edebiyeye mâliktir. Şîve-i tahrîri ol kadar müzeyyen, ol kadar rengîn; dir ki şiir-i mensûr denilebilir.

(*Dîbâce-i Hayât-ı Zahidâne*)'sinden başka (*Muhabbet-i İlâhiyye*) isminde bir kitabıyla; *Muhâverât-ı Rûhâniyye*, *Mübâhasât-ı Dîniyye*, *Mektûbât ü Mevâ'iz*'i vardır ki kâffesi de pek çok defalar tab' olunmuştur.

On altıncı asırda (chroniqueur) tabir olunan ve asr u devir itibarıyla tarih yazan müverrihler hayret verecek derecede müteaddiddir.

64

En meşhurları şunlardır:

Mareşal dö Florianj (Mar. De Fleurange) (1491-1536)

Asrının en mümtâz muhariplerindendir. (Pavi)'de [Pavie] esir düşmüş ve (Şato dö Laklöz)'de [Château de Laclaireau] hapsedilmiştir.

(*On İkinci Lui ve Birinci Fransuva Zamân-ı Saltanatlarında 1449 Senesinden 1521 Senesine Kadar Cereyân Eden Vukû'âtın Tarihi*) nam eserini esnâ-yı mahbûsiyyetinde yazmıştır. İfadesi sâde vü sâfderûnânedir.

Kastelnu (Castelnau) (1520-1592)

(Torn) [Touraine] vilâyetinde (Şato dö la Movisiyer)'de [Château de la Mauvissière] tevellüd etmiştir.

Tahsil arzusuyla pek çok seyahatler etmiş. Avdetinde silk-i askerîye duhûl ederek (Sen Kantin) [Saint-Quentin] muhârebesinden sonra ikinci Hanri tarafından bazı husûsât-ı siyâsiyenin tesviyesi için memur nasbolunmuştur.

İkinci Fransuva hengâm-ı saltanatında (Amboaz) [Amboise] ittifâkının izlerini buldu; dokuzuncu Şarl zamanında (Dru) [Dreux] (Jarnak) [Jarnac] ve (Monkontor) [Moncontour] muhârebelerinde temeyyüz etti. Üçüncü Hanri tarafından bazı mevâdd-ı hafiyenin icrasına memur edildi ve nihâyet 1592 senesi (Gaitine)'de [Gâtinais] kâ'in (Juvanvil) [Joinville] nam şatosunda vefat eyledi.

Mûmâileyhin (1559'dan 1570)'e kadar imtidâd eden (*Hâtırât*)'ı siyâsât u târîh nokta-i nazarlarınca hâ'iz-i ehemmiyyet olduğu gibi edebiyatça da kıymeti vardır.

Fransuva dö la No (F. de La Noue) (1531-1591)

Britanya'nın [Bretagne] en asil bir hânedâna mensûptur evân-ı tufûliyyeti riyâziyyât-ı bedeniyeye ve tahsîlât-ı cüz'iyeye ile güzâr etmiştir.

İkinci Hanri'nin yaverliğine kabul olduğu zaman kemâl-i cehd ile

65

tahsile başlamış ve az zamanda husûle getirdiği çok terakkî ile kralın hüsn-i nazarını celbeylemiştir.

Mûmâileyh (Brisar) [Brissac] nam serdârın kumandası tahtında muhârebeye bulunduktan sonra sulh zamanlarında arazisine çekilerek emlâkını idareye ve tahsilde devama koyuldu.

Bu esnada meşhur Protestan (Kolinyi)'nin [Coligny] biraderi (Dandelo) [d'Andelot] vilâyetin en zengin bir mîrâhûru olan (Madmoazel dö Riyu)

[Mademoiselle de Rieux] ile izdivâc için Britanya'ya geldiği zaman beraberinde Protestanlık nâşirlerinden (Gaspar Kormel) [Gaspard Carmel] nam zat bulunuyordu. Halk sâ'ika-i teccessüsle mûmâileyhin va'zlarına şitâb etti. (Gaspar Kormel) beş sene zarfında nihâyet derecede müteassıp Katolik olan Britanyalılarından pek çok kimseleri Protestan etti ve on iki tane mezheb-i cedîd kilisesi tesis eyledi.

Fransuva dö la No'yi i'tikâdât-ı cedîdeyi kabul etti ve mezheb-i müttehizini silâh-ı be-dest olarak müdâfaaya kalkıştı, müteaddid muhârebelerde bulundu, (İvri)'de [Lvry] dördüncü Hanri'nin sancağı altında harp etti, Britanya'da iddi'â-yı istikâliyyet eden (Dük dö Merkür)'e [Duc de Mercoeur] karşı i'zâm olundu ve nihâyet (Lambel) [Lamballe] muhâsarasında vefat eyledi.

(*Siyâsi ve Askerî Nutuklar*) serlevhasıyla bıraktığı (*Hâtırât*) ez-her cihet mühimdir.

Piyer dö Lestoal (Pierre de L'Estoile) (1540-1611)

Kralın müşâviri idi. (*Üçüncü ve Dördüncü Hanri Zamân-ı Saltanatlarının Vakâyi'-i Rûz-merresi*) namındaki tarihi tafsîlât-ı mühimmeyi hâvîdir.

Sulli (Sully) (1560-1641)

66

Dördüncü Hanri'nin muhibbi ve başvekîli idi. Kralın vefatından sonra (Acconomies) namını verdiği eseri tertip eylemiştir.

İrtibât u intizâmdan mahrûm olan bu eseri mühmelâne yazılmıştır. Dokuzuncu Şarl, üçüncü Hanri ve dördüncü Hanri zamân-ı saltanatlarını musavvirdir.

Goylum dö Beley (Guillaume Du Bellay) (1491-1543)

Martin dö Beley (Martin du Bellay) (...?-1559)

İki kardeşirler. Eser-i müşterekleri olan (*Hâtırât*)'da Goylum birinci Fransuva'yı medh ve (Şarlken)'i zemmeyle; Martin ise oldukça bî-tarafâne idâre-i lisân eder.

İşbu (*Hâtırât*) 1513 senesinden ikinci Hanri zamân-ı saltanatına kadar imtidâd eder.

La Plas (La Place) (1520-1572)

Protestanlar'ın katl-i âmında hedef-i tîğ-ı ta'assub olmuştur.

(*İkinci Hanri, ikinci Fransuva ve dokuzuncu Şarl Zamanlarında Dîn ve Hey'et-i Milliyye'nin Ahvâli*) namındaki tarihi tafsîlât-ı mühimmeyi hâvîdir.

Etyen Paskiye (Ètienne Pasquier) (1529-1615)

Bir muharrir-i hakîkatperverdir.

(*Fransa'ya Dâ'ir Taharriyât*)'ı ma'lûmât-ı vâsi'a ile mâlîdir.

Reniye dö la Planş (Régnier de La Planche) (...?-1580)

(*İkinci Fransuva Zamanında Fransa'nın Hâli*) serlevhalı kitabı asrın en ziyade şâyân-ı dikkat olan âsârındandır.

La Poplineyir (La Poplinière) (1540-1608)

(Povato) [Poitou] asîlzâdegânından bir Protestan'dır.

67

(*İhtilâlât-ı Âhîre'nin Târîh-i Mükemmeli*) namındaki eserinde ne derecelerde muhikk u bî-taraf olduğu görülür.

Duplessi Morney (Duplessis Mornay) (1549-1623)

İngiltere kraliçesi (Elizabeth)'den [Elizabeth] istimdâd için dördüncü Hanri'nin i'zâm ettiği asîlzâde budur.

1572'den 1620'ye kadar imtidâd eden (*Hâtırât*)'ı mühimdir.

Jan dö Tavan (Jean de Savannes) (1559-1630)

Protestanlığın en şiddetli düşmanlarındandır.

(*Kral'a Dört İhtâr*) serlevhalı eseriyle (*Hâtırât*)'ı vardır ki şîve-i tahrîr ve sûret-i tertibi pek sanatlıdır.

Satir Menipe (Satird Ménippée)

On altıncı asrın evâhirinde (*Menipe Hicviyesi*) namında bir mecmûa zuhûr ettiği ez-her cihet zikre şâyândır.

Hicviye-i mezkûre on altıncı asrın evâhirinde (Ligue) namıyla teşekkül eden cem'iyet -i ihtilâliyye aleyhine tertip olunmuştur.

En evvel 1593 senesi (Tur)'da [Tours] neşrine ibtidâr edilmiştir.

Zuhûruna sebebiyet veren; üçüncü Hanri`ye halef olmak üzere (Mayen) [Mayenne], (Dük dö Savoia) [Duc de Savoie], (Dük dö Giz) [Duc de Guise] ve yahut tahtın vâris-i hakîkîsi olan (Hanri dö Navar)'dan [Henry de Navarre] birisini intihap için rü'esâ-yı cem'iyetin ictimâ' edip hiçbir şeye karar vermemesidir.

Târîh-âşinâ olanlara malûmdur ki cem'iyet-i ihtilâliyye-i mezkûrenin Hanri'nin tahta cülûs etmemesi hakkındaki reylerine gösterdikleri sebep mezhep maddesidir.

68

(*Menipe Hicviyesi*) ilk intişârında müttefikinin gösterdikleri şu sebebin sebebi-i hakîkî olmayıp tahtında nice büyük efkâr-ı mefsetekârâne mevcut olduğunu göstermek maksadı üzerine müesses idi.

İlk ve başlıca muharriri (Piyer lö Rova)'dur. [Pierre le Roy]. Refikleri (Piyer Ptü) [Pierre Pithou] (Jak Jilpo) [Jacques Gillot] (Floran Kristin) [Florent Chrestien] nam zevât ile (Rapin) [Rapin] ve (Pasera) [Passerat] nam şâirlerdir.

Bu ikisinin ilâve ettikleri ebyât fevkalâde nükteli istihzâları hâvîdir.

(bibliomane) kitap meraklılarıyla (bibllophile) kütüb-i atîka mütevaggıllarından kat'-ı nazar bugün, on altıncı asrın mahsûlâtından, edebiyat müştagillerinin yed-i ihtirâmlarında deveran eden âsâr (Malerp) (Monten) ve (Rable)'nin eserlerinden ibarettir.

Eserleri numûne-i edebiyât ittihâz olunan (Classique) (Klâsik) şâirlerin (Malerp), nâsirlerin (Monten) ile (Rable) en eskileridir.

Üdebâ-yı sâ'irede asırlarıyla o derece mütenasip ve efkâr-ı zamâna o derece merbûtturlar ki on dokuzuncu asırda eserleriyle itlâf hâsıl olamıyor.

(Monten) ile (Rable) bir hâl-i tabî'îde, asr-ı hâzır ile mütenasip bir mevki'de bulunurlar.

Monten (Montaigne)

Monten asrın bidâyetinde tahaddüs eden ihtilâlât-ı edebiyyenin sükûnet-yâb olmaya yüz tuttuğu bir zamanda zuhûr etmiştir.

Zamân-ı tevellüdü olan 1533 senesi fikr-i îcâd u teceddüd; kuvvetini,

69

şiddetini zâ'il etmeye başlıyordu. Her mekteb-i edebî reisi mesleğini tervîc ile meşgul idi. Yeni müceddidlerin, yeni ihtilallerin zuhûruna imkân kalmamıştı. Âlem-i edebiyât bir mihver-i mu'ayyen üzerinde deverân ediyordu.

İşte böyle bir hengâmda Monten (Perigor)'da (Şato dö Monten)'de [Château de Montaigne] tevellüd eyledi.

Pederi, diğer iki evlâdını silk-i askerîye üçüncüsü olan (Mişel)'i [Michel] de hâkimliğe tahsis etti. “Mişel dö Monten” [Michel de Montaigne] pederinin taht-ı nezâretinde elsine vü edebiyât-ı atıkaya dâir ma'lûmât-ı dakîka ve vafire kesb eyledi. İttihâz ettiği usûl-ı tadrîsin suhûleti sayesinde altı yaşında iken Latince tekellüm ettiğini kendi hikâye eyler. Bundan sonra (Guyen) [Guyenne] mektebine ithal olunarak on iki yaşında tahsilini ikmâl eyledi ve “ilm-i hukûk” tahsiline başladı.

1556 senesi “cem'iyet-i hükkâm”da pederine halef oldu ve bir sene sonra (Bordo)'ya tayin olunduysa da bu şehre ancak 1561 senesinde geldi.

Pederinin ricasıyla (Raymon dö Sebond) [Raimond de Sebond] nam İspanyol hakîminin “ilm-i akâ'id-i tabî'iyye” ismindeki eserini bittercüme 1569'da neşreyledi. Bu tercüme kendisine te'lîf-i âsâr ârûsunu ilkâ eyledi. Ve 1570 senesi pederi ve biraderlerinin vefatlarından sonra tabiatına hoş görünmeyen memuriyetinden istifa edip evkâtını vukû'âta tab'iyeten taksim ederek gâh pây-i tahtta, gâh (Şato dö Monten)'de ârâma başladı.

Monten (Essais) yani (*Tecârib-i Kalemîyye*) nam eserine bu esnada mübâşeret eylemiştir.

Monten'in hayatı Fransa tarihinin en dağdağalı, en müşevveş bir zamanına

70

tesadüf etmiştir; lâkin 1560 senesinden târîh-i vefatı olan 1591 senesine kadar silsile-i mesâ'ib itlâkına şâyân vukû'âta karşı Monten âdî bir seyirci hükmünde kaldı, zamanı üzerinde te'sîr-i nüfûza çalışmadı, vukû'âtı arzusu vechle tedvîre muktedir olamadığından ve böyle bir devirde yetiştiğinden dolayı izhâr-ı te'essüf dahi etmedi: Niçin? Zamanında şâyân-ı temâşâ ahvâl pek çok olduğu için! “Kaderin bizi kutsuz, rûhsuz, tembel bir asırda yaşatmadığını hoş görelim. Ben bu ahvâl-i elîmeyi, bu mevt-i umûmîyi temâşâdan hiçbir lezzet alamıyorum; lâkin, mâdâm ki tevâlî-i vukû'âtı mâni' olamıyorum; bu zamanda hâzır ve vukû'ât-ı câriyyeye nâzır bulunmayı kendime bir tesellî ittihâz ediyorum.”

Şu cümle hakîmin âsûde vü lâ-kayd bir tabiata mâlik olduğunu irâ'e eder. Hayât-ı husûsiyyesine atf-ı nazar-ı dikkat olursa görülüyor ki hassas bir kalbe mâlik değildir. Zevc ü pederlere mahsûs olan muhabbet, ki urûk-ı kalbiyyeyi en ziyade tehzîz eder, Monten'in kalbini kâmilten işgal etmediği anlaşılır.

Bir heves-i tıflâneye firîfte olmamak için otuz üç yaşında bir adete tab'iyet kabîlinden olarak izdivâc etti. Zevcesinin de bu kabîl bir mütâlaada bulunduğu zannolunur. Monten biraz sonra “İmtizâc olmaksızın izdivac edilir” demiştir.

Çocukları tevellüd etti, pek iyi bilemiyor iki ve “yâ” üç tanesi vefat eyledi. Bundan dolayı Monten müteessif olmamışsa da teessüründen hâlî kalmamış!

Bu hâlleri beğenilmeyebilir; lâkin hakîmin beyân-ı hakîkatten asla ictinap etmediği tasdik olunmalıdır, kalbinde mevcut olmayan hissiyâta iddi'â-yı mâlikiyyette bulunmak elinden gelmiyor.

Muhabbetsiz bir peder, soğuk bir zevc olan Monten pederine medyûn olduğu muhabbet ve şükrân-ı ni'meti hayatının sonuna kadar hıfz eylemiştir.

71

Monten İtalya'ya seyâhat etti, Roma'nın harâbezârlarının temâşası kalbine rikkat verdi; lakin (Ferrar)'a gidip (Kudüs Mütéhallis) muharriri meşhur (Lö Tas)'ı [Le Tasse] mecnun ve bir hastahanedede mahbûs gördüğü zaman mütekeddir olmadı.

Bu tafsîlât Monten'in âsâr-ı zâtîyyesinden me'hûzdur.

Vâkı'â hakîm (*Hatırât*) ve yahut (Jan Jak Russo) [Jean Jack Rousseau] gibi (*İtirâflar*) serlevhasıyla bir kitap yazmadı; lâkin bâ'is-i iştihârî olan ve insânların tabâyi' ü ahlâkını tasvir eden (*Tecârib-i Kalemiyye*)'sini şahsını esâs-ı tedkîk ittihâz ederek yazdı, insanları âyînenin karşısına geçerek muâyene etti.

On yedinci asrın eâzîmînden olan (Paskal) [Pascal] der ki: “Monten'nin şahsını tasvîr ü ta'rîf etmesi ne eblehâne bir hareket!”

Monten ber-hayât olaydı şu cevabı verebilirdi: “Bunda eblehâne sıfatına lâyük görülecek ne var? Ben bir insanım, insanlara bir insan irâ'e ediyorum: Bu hareketim onların nazar-ı dikkatini celbetse gerektir. Ben eserimde hakîkati üssü'l-esâs ittihâz ettim. Bilirim ki bütün arz ettiğim efkâr-ı husûl şânıma hizmet etmeyecek; lakin “çok tanılmaya mukâbil az medholunmak arzuma daha muvâfıktır!”

Monten'in yukarıda görülen nümune kabîlinden itirafları pek çok: Meselâ kuvve-i hafızasının pek za'îf olduğunu ikrâr eder; fakat bî-hûşların mutâden hafızası pek kuvvetli olduğunu der-hâtır ederek teselliyet-yâb olur. Bundan başka zı'f-ı hâfızada bir meziyet bile bulur: “Eşyâ nazarıma bir yenilik, bir tazeliğe arz-ı vücûd eder.” der.

Tabiatının şüpheye mâil bulunduğunu; maahazâ sâfderûn bulunduğunu; hasîs, mürâ'î, yalancı olmadığını söyler. Zevki, eğlenceyi pek sever.

72

Yüreği katı değildir, bilakis pek merhametlidir: Bir tavuğun kesildiğini, bir tavşanın köpeğin dendân-ı kahrında hûn-nisâr bulunduğunu keder-yâb olmaksızın müşahâde edemez.

“Başkalarının kederlerinden müteessir olurum ve ağlamak bilsem onlarla beraber giryelerimi nisâr ederim.”

Çok doğrudur, serbesttir ve pek ziyade namusludur.

“Hakikat bana gerek hâdim, gerek muzırr olsun; onu itiraftan hiçbir vakit çekinmem.”

Vücûdu marızcedir, pek çok uyur, akşam taâmını gece taâmına tercih eder, pek acele yemek yer, doğrudan doğruya ateşten gelen harareti sevmez, sernümâ-yı zuhûr olan ihtiyarlık hiç hoşuna gitmez, ilâ âhire...

Yukarıda denildiği gibi Monten'in “Tecârib-i Kalemîyyesi” ahvâl ve tabâyi'-i insâniyyeyi musavvirdir.

Hakîm insanları nazar-ı tedkîkten geçirmek için bir numûne-i beşere muhtaç idi; en güzel muâyene vü tedkîk edebileceği nümune zatı olabilirdi; binâenaleyh kendisini intihap etti.

Tabî'at-ı beşeriyyeyi esâs-ı mu'âyene ittihâz eden efkâr-ı müdekkikâne ashâbı bir kâ'ide-i esâsiyye iltizâm ederler ki teferru'ât-ı mes'ele, berâhîn-i husûsiyye kabîlinden o esasın etrafında tecemmu' eder. Bu suretle şerh ü tafsîl olunan mesâ'ilin ekserîsi bir bedfihîyyet-i fenniyyeye mâliktir ki inzâr-ı hakikat-bînânı iknâ' eder; teferru'ât-ı mes'elenin intizâm u insicâmı, berâhînün münâsebâtı, netâyice intikâl edilerek meselenin hey'et-i umûmiyyesi zâhir olur.

Monten; her ne kadar böyle âlimâne bir tertip ittihâz eylememişse de yine; hukemânın bir nâm-ı mu'ayyen mâlik olanlarından dır.

73

“Monten” (sceptique) hukemâ-yı reybiyyûn arasında en şanlı mevki' işgâl eyleyen bir hakîmdir.

Mezheb-i Reybiyyûn ne demektir?

Fransızlar (scepticisme mondain) derler ki hiçbir esâs-ı fennîye müstenid olmayarak tabî'at-ı beşeriyyeyi sathî bir tedkîkten ibarettir. Bu meslekte olan bir Reybî pek çabuk inandığı şeylerde yanılmış, tecrübekâr bir adamdır ki etrafında çehrenümâ-yı letâfet olan eşyaya firîfte olmaz; şa'ş'a-pâş-ı ulviyyet olan suver-i zâhirenin arkasında hakâyık-ı sefilenin mestûr olduğunu hisseder; herkesin hakîkatten ziyade güzel, zengin, âlim, fâzıl, âlî-cenâb görünmek istediğini bilir; bu

sâhtekârlığın az çok saklı birtakım menâfi'-i şahsiyyeye hâdim olmak üzere ihtiyâr edildiğini fehmeder; hissiyât-ı hamîdenin makâsıd-ı zımmiyyeyi setr için nazara arzolunduğunu anlar; velhâsıl cem'iyet-i beşeriyyenin azim bir sahne-i temâşâ ve insanların herbirinin oyundan hassasına isabet eden parçayı icra eder birer oyuncu oldukları pek ra'nâ malûmudur; evzâ' u lisânın ciddiyetine bî-hûşların itimat eylediklerine, âkillerin ise bu nümâyişlerin kıymet-i hakîkiyyelerini takdir ettiklerine kâni'dir.

Bu yolda olan bir Reybî'nin muhârebe-i hayâtında en kuvvetli âlet-i müdâfa'ası istihzâdır. Silâh kâtı', âlet-i mü'essire ki oynarken öldürür.

Bu meslek-i Reybî bir meslek-i felsefî olmaktan ziyade girdâb-ı hayâtta bir rehnümâ, fakat bir sâhil-i mihen-âlûde mûsil bir rehnümâdır. İstirâhat; hayatın ekser-i ahvâlinde yanılmaya vâbestedir: İtimat bir fazilet olsa bile şüpheden daha âlî bir hasîsadır. Ahvâl-i zâhireye aldanmaktan mütevellid itmi'nân; bir rûhun bir sûret-i dil-ârâma karşı tahsîn ü hayretle gaşy olmasından mütehassıl zevk-i ulvî ile makîs olamaz.

74

Bir meslek-i felsefî olmak üzere telakkî olunan mezheb-i Reybî bir başka surettedir. Müstenid olduğu esas daha metin olduğu gibi netâyic-i meslek de daha cedîddir.

Bu meslek-i felsefinin üssü'l-esâsı; insânın herhangi meselenin künh ü hakîkatine vâkıf olmaktadır; ispattır.

Reybîler bu aczi; insanın zatını veya esâs-ı vukûfu, ba'dehu mevâdd-ı vukûfu ve daha sonra zât-ı vukûfu muâyene ederek ispat ederler.

Reybîler havâss-ı zâhirenin mufazzal olduğuna, kuvâ-yı rûhâniyyenin insana daha ciddî ve daha hakîkî malûmât husûle getirdiği zannının butlânına kâni'dirler. Netîce-i mütâla'aları şudur; "Vukûf-ı hakîkî insana memnû'dur; muayyen, yalan, ciddî, iyi, kötü hiçbir şey yoktur."

Hattâ bazıları havâssın kıymet-i şehâdeti olmadığını ve eşyâ-yı hâriciyyenin mevcut bulunduğunu iddiaya kadar vardılar; lâkin çabuk haber verilmeye Monten bu

vâhî hakîmlerden değildir. Monten ne kendi ve ne de eşyâ-yı hâriciyyenin vücûdundan şüphedâr değildir; bundan başka huzûr-ı râhatını ihzâr eden vesâ'iti imhâya sa'y etmez.

Monten pek mutedil bir Reybî'dir. Reybiyyûn sâire fikirlerini mahz-ı hakikat olmak üzere serdederler; Monten hakikaten insan için vusûl mümkün olmadığını iddia eder; mevcûdât hakkında kâbil-i şekk ü ihtilâf olamayacak gibi hükümler vermeyi kabul etmez; velhâsıl hakikaten bir Reybî'dir, şüphelerini hakikat olmak üzere telakkî eyleyen Reybîlerden değil!

Der ki:

“İnsan bir sûret-i acîbede vâhî, muhtelif, mütemevvic bir mahlûktur; hakkında sâbit ü lâ-yetegayyer bir hüküm vermek asîrdir”... “Bu sefil ü za'îf mahlûk

75

hâkim-i mevcûdât olduğunu iddia eder; halbuki mevcûdâtın en küçük bir zerresini tanımak haddine düşmez; onu hükmüne râm etmek nerede kaldı? ...” Mevcûdâtın fevkine ku'ûd-ı murad edineceğine kendi kabına girse de sefaletlerini, cinnetlerini, şüphelerini, cehaletlerini ta'dâd etse daha iyi olmaz mı? Kendisinden pek aşağı olmayan hayvânâta iddi'â-yı rüchâniyyetten artık vazgeçsin; zîrâ onların hisleri, kendilerinin pervâza ol kadar meyyâl olan mağrur kuvve-i muhâkemelerinden daha emindir!

Bu sözlerle Monten insanın hiçbir şeyi bilmediğini değil, hiçbir şeyde emin olmaması lazım geldiğini iddia ediyor ve diyor ki insan “Bilmiyor” sözünü değil; “Ne biliyorum?” cümlesini vird-i zebân edinmelidir. “Bilmiyorum” sözünde bir tasdik, bir emniyet mevcut; “Ne biliyorum?” ise şüphenin şüphesidir. Kuvve-i muhâkeme yine kuvve-i muhâkeme iptal edilmiş oluyor: Ne garip hâl!

Dûçâr-ı şübühât olmuş bir adamın hâli nedir? Monten için: “Şüphe iyi yayılmış bir baş için yumuşak bir yastıktır.” Hayal! İ'tikâd-ı tabî'at-ı beşeriyye için bir ihtiyâc-ı şedîddir. İtikat insanda mevcut olan fezâ'ilin menba'-ı aslîsidir. İtikat rûhun en muktedir müşevvik faziletidir. İnsanlar en âlî namlarını itikat sayesinde kesb ederler. Şehitleri, kahramanları, âlem-i insâniyyetin muhyîlerini i'tikâd u îmân husûle getirmiştir. Monten diyebilir ki: Zalimleri, ikinci Filip'leri [Philippe II],

Kalven'leri, Jan Kleman'leri [Jean Clément] ve sâireyi husûle getiren de i'tikâd u îmândır. Evet; lakin insanların vicdanı bu iki kısmı temyîz eder. Âlem-i insâniyyetin muhyîlerini, muharrirlerinden, bir niyet-i hayr-ı hevâhâneye sâ'î olanları, bir fikr-i mefsedetkârâneye hâdim olanlardan tefrîk eder. Adalet, hamiyet, merhamet, hakkâniyet gibi mehâsine hâdim olanlara müteşekkir; bir fikr-i hûdîni tervîc için irtikâb-ı mezâlim edenleri mütela'ındır. Reybiyyûn'un

76

fikirleri gibi bu mehâsin birtakım vâhî kelimelerden ibaret değildir. Onlar telaffuz olundukça her asırda, her kalpte bir aks-i sadâya mazhar oldu; nice saltanatları, nice kuvvetleri imhâ eden zaman bu kelimâtı âlem-i insâniyyetten kaldıramadı. Hakkâniyetin hasımları olan zalimlerin bile dudakları üzerinde bu kelimeler bulunur; zulümlerini adalet namına icra ederler.

İnsanın, o sefil u za'îf mahlûkun; tabiatın esrâr-ı umûmiyyesine vâkıf olamayacağı, kendisi için pek çok mesâ'ilin sehâb-ı şübühât ile mestûr olduğu kabul edilir; lâkin bir şeyi vardır ki onun vücûdundan şüphe olunamaz; vicdan!

Monten'in memdûhiyet ile mezmûmiyeti tefrîk etmemek ve dünyada iyi kötü hiçbir şey mevcut olmadığını iddia eylemek gibi büyük bir kusurdan kat'-ı nazar, yukarıda denildiği gibi mutedil bir Reybî, müdekkik bir hakîm olduğu için mensûp olduğu hukemâ beyninde şâyân-ı ihtirâm olanlarındandır.

Monten bir fikr-i mütecessisdir ki pek serbestâne taharrî vü tedkîk eder ve bizi kendisiyle beraber taharrî vü tedkîke davet eyler. Taharriyâtında tehlikesizce takip olunabilir; zîrâ her anda kendisini takipte mecbûriyetimiz olmadığını ve nereye gitmekte olduğunu bilemediği için bize delâlet edemeyeceğini ihtâr eder.

Monten'nin şîve-i ifâdesi pek tabîi, pek zarif ve kendisine mahsûstur. Monten hey'et-i umûmiyyesiyle pek ziyade söyleyerek telakkî olunan muharrirlerdendir. Hiçbir fikrini setre çalışmadığı gibi hiçbir fikrinde de musîb olduğunu iddia etmez; ahrârâne idâre-i kelâm eder, fakat hoşâ gitmeyecek hiçbir söz söylemez; kendisini asla büyük göstermez, düşmek havfıyla pek yükselmez; lâkin durduğu mevki'de kendisini pek güzel idare eder. Hissiyâtı galeyâna getirmez; fakat rûha güşâyış verir, dimâğı telzîz eder.

Rable (Rabelais)

Asrının hiçbir sınıf-ı üdebâ vü hukemâsına mensûp olmamakla mümtâzdir.

1483 senesine doğru (Torn) [Touraine] vilâyeti dâhilinde (Şinon)'da [Chinon] tevellüd eylemiştir. 1553 senesi Paris'te vefat eylediği maznûndur.

Bazı rivâyâta nazaran pederi (Şinon)'da eczâcılık eder imiş; diğer birtakım rivâyât (la Lamproie) namında bir lokanta veya meyhaneyi idare etmekle maîşetini tedârik eylediğini müeyyedir.

Rable (Söli) [Seuilly] karyesi civarında bir manastıra ithal olunduğu rivâyetince burada tahsil edilen: “içmek, yemek ve uyumak; yemek, uyumak ve içmek; uyumak, içmek ve yemekten ibaret” imiş. Bundan sonra (Anjer) [Angers] mektebine girdi ve burada bilâhire mazhar-ı himâyeleri olduğu (dü Beley) [Du Bellay] kardeşleri tanıdı. Bu mektepten sonra (Kordelye) [Cordeliers] manastırlarından birine duhûl ve mülâzemet-i ruhbâniyeti ikmâl ile sıfat-ı râhibiyyeti istihsâl eyledi. Rable'nin bu manastırda on beş seneden az oturmadığını muhakkaktır. Bu müddet zarfında kalbi iki his ile mâlî idi. Tahsile muhabbet, ruhbâniyete adâvet!

Tahsîli, asrının meydân-ı revâca koyduğu fûnûn-ı mütenevvi'a ve ezmine-i mutavassitanın âsâr-ı edebiyesiyle Latin ve Yunan lisânları üzerinde tedkîkâtan ibaret idi.

Rable'in, cehâleti esâs-ı dîn bilen sâir papazlar miyânında tahsilde gösterdiği ikdâm ü gayret, zâten sâ'ika-i adâvetle haklarında icradan çekinmediği birtakım hîle vü desâyisle perveriş-yâb olan ba'z u husûmetlerini tezyîd eyledi. Birgün muhibbi (Piyer Ami) [Pierre Amy] ile Rumca'ya çalışmakta iken refikleri olan rahipler hücrelerine hücum edip kitaplarını yağma ettiler ve Rable ile muhibbi manastırda memnû' bir lisân ile iştigâl ettiklerinden dolayı hapsolundular. Biraz sonra

her ikisi de bir çâre-i firâr bulup papazların yed-i kahrından tahlîs-i girîbân ederek âlim-i meşhûr (Bude)'ye [Budé] ilticâ ettiler.

Bu vak'adan sonra Rable'nin, muktedir hâmîler vesâletiyle Papa yedinci Kleman'dan [Clément VII] istihsâl ettiği müsâadenâme ile (Benedikten) [Bénédictin]

silk-i ruhbânîsine sülûk ve (Mayeze) [Maillezais] manastırına duhûl ettiği muhakkak ise de mezkûr manastırda ne kadar ikâmet ettiği ve ikâmeti esnasında hayatının ne suretle güzâr eylediği malûm değildir.

Rable oradan da firar eyledi ve hiçbir tarîk-i ruhbânîye mensûp olmayan papazların sıfat u hey'etini iktisap edip icrâ-yı ruhbâniyyet ü tabâbet ederek seyahate başladı.

Bu hareketi hiçbir muhâtarayı davet etmedi. Hattâ (Mayeze) manastırının dâhil olduğu idâre-i rûhânîyye piskoposu (Jofrva dö Stisak)'ın [Geoffroy d'Estissac] mecma'-ı üdebâ vü hukemâ olan (Liguje) [Ligugé] nam şatosunda müsâferetle epeyce zaman ârâm etti.

Rable (Kleman Maro), (Hug Salel) [Hugues Salel], (Bonavantor dö Pir) [Bonaventure des Périers] ve bilâhire dûcâr-ı ta'n u teşnî'i olduğu (Kalven)'i burada tanımıştır.

Muayyen olmayan bir müddetten sonra pek çok dârülfünûnlara, husûsiyle Paris dârülfünûnuna devam etti otuz beş yaşında iken (Mekteb-i Tıbbî) derslerinde dahi bulunarak birinci derece âlim ve fenn-i tıpta hâce sıfatını ihrâz eyledi. (1532'den 1534)'e kadar Lyon hastahanesinde icrâ-yı tabâbet etti. Bu şehirde ikâmeti esnâsında bütün ulemâ vü üdebâ ile peydâ-yı münâsebet eyledi ve tahsilde devam ederek malûmâtını tevsî' ve husûsiyle İtalyan edebiyatından pek büyük bir behre iktisap eyledi.

79

En çok tevaggul ettiği fûnûn; ilm-i âsâr-ı atîka, fenn-i hukûk ve fûnûn-ı tabî'iyedir.

1533 senesi avâmın zihnini teşhîze hâdim olmak üzere (*Takvîm-i Sâl*) neşrine başladı ve bu hizmette 1550 senesine kadar devam etti. Ol zamanlar bu kabîl âsâr ile iştigâl e'âzim-i ulemâ için bir züill addolunmazdı.

Rable 1532 senesinden itibaren bir tarîk-i cedîde sülûk etti. Hukûk-şinâs, tabip, mütefennin-i vesâ'ire olduktan sonra bir de (Nâkil) sıfatını aldı. Asrının tecdîd eylediği ulûm u fûnûna hasr-ı hayât eden bu allâme ezmine-i mutavassitanın efsânelerine tevcîh-i nazar eyledi.

Bu hareketine sebebiyet veren, bir eser-i fennîsinin mazhar-ı rağbet olmaması ve bundan dolayı tâbiin beyân-ı şikâyet eylemesi imiş.

Âsâr-ı ciddiyyenin kıymetini takdir edemeyen halka “Her elden geçecek ve bilâd-ı ecnebiyyede bile muharririnin namını her ağızda bulunduracak” bir kitap takdim etmek istedi ve (Chronique gargantuine) namında bir hikâye tertip ederek alelacele tab’ ettirdiği: “İki ay zarfında dokuz senede ancak satılabilen Tevrat’tan ziyade soruldu.”

Bu kitap Rable’nin eser-i *Şehîr*’inin mukaddimesi makamında idi. Bugün, namını fihris-i üdebânın en âlî bir mevki’ne ta’lik eden eseri beş kitaptan mürekkeptir ki birincisinin namı (Gargantua) (Gargantuva) ve diğerlerinin (Pantagruel) (Pantagruel)’dir.

Bu beş kitabın nâkil olduğu vakâyi’in mevki’-i cereyânı neresi olduğunu haber vermek müşkildir. Zîrâ Rable eşhâsını dünyanın her cihetinde gezdirdiği gibi hiçbir haritanın üzerinde mevcut olmayan mahallere bile sevkeder.

Büyük peder, peder ve oğul olan (Grangoziye) [Grandgousier] (Gargantuva) ve (Panta-

80

gruel) misali diye üç beş şahs-ı azîmü’l-cüssedirler ki (Torn) vilâyeti (Şinon) civarında (Ütopi) [Autopia] memâlikinde! icrâ-yı saltanat ederler.

Esâs vak’aya gelince muayyen veya daha doğrusu mevcut değildir. Muharrir eşhâsını âlem-i vücûda vaz’ eder, tufûliyetlerini, aldıkları terbiyeleri nakleder; ba’dehu keyfine tabiyeten mütenevvi’, mudhik ve ale’lekser mülevves birtakım hikâyât u fukarâta girişir. Eserin tertîbinden mahrûmiyetine sebep sûret-i neşr ü taharrîdir. Rable bu kitabıyla, evkât-ı hâliyyesinde ve mütâla’ât-ı ciddiyyesinin zihnine verdiği yorgunluğu izâle kabîlinden, iştigâl eylediği zannolunur.

Zâhirde eser-i mezkûr her ne kadar muhayyel birtakım eşhâsın vakâyi’-i hârikülâdesinden ibaret ise de bunların arkasında on altıncı asrın insanlarıyla ahvâli müşâhede olunur.

Tuhaf olmaktan başka hiçbir meziyeti hâ'iz görünmeyen bu eser sertâser; dîn, hükûmet ve ahlâk-ı milliye aleyhinde şedîd, metin bir hicviyedir.

Rable bu eserini, dûçâr-ı mehâlik olmamak üzere bir nâm-ı müste'âr tahtında neşreylemiş idi; lâkin kazandığı rağbet, eserinin eyâdî-i nâsda tedâvülüne me'mûlünün hilâfında gördüğü müsâade biraz sonra namını alâniyete çıkarmaya sebep oldu.

Bu aralık (Kardinal dü Beley) [Cardinal du Bellay] Roma'ya sıfat-ı sefâretle gitmekte iken Lyon'dan geçip Rable'yi refâkatine aldı. Mahall-i mezkûrda altı aydan ibaret olan ikâmeti Rable'nin ruhbâniyet hakkındaki adâvetini teşdîd ve kendisine birçok yeni esbâb-ı mu'âheze tevli'd eyledi. Avdetinde eserinin neşretmiş olduğu birinci kısmını tanzîm ü ıslâh ederek bu defa (Gargantuva) namıyla mevki'-i intişâra vaz' eyledi. Hey'et-i ruhbâniyye ve cem'iyât-ı rûhâniyyenin adâvet ü hiddetleri işte bu esnâda arz-ı dîdâr-ı dehşet etmiştir.

81

Rable eserinin ikinci kısmını da bilâ-fütûr neşr ettikten sonra 1545 senesi üçüncü kısmını birinci Fransuva'nın tahsîn ü müsâ'adesiyle tab' ettirerek inzâr-ı husemâya arz eyledi.

Âteş-i sûzân-ı taassubun alev-rîz-i dehşet olduğu bir hengâmda kralın böyle bir müsâadesine eşedd-i ihtiyâc var idi.

Rable'nin şu üçüncü kitabının tesiri pek çok oldu. Nasıl olmasın ki muharrir diğer iki kitabını latifeler tuhafliklarla mümtezic, hafif mu'âhezelerle imlâ eylediği hâlde bu kitabında dînin en mühim meselelerini şiddetle mu'âhezeye cür'et ediyordu!

Hey'et-i rûhâniyye bu kitabın (ateşe hükm) olunması için huzûr-ı hükümdârîye hayli istirhâm u istid'âlar arz eyledi ise de kral mahzûziyyet-i zâtiyyesini husûle getiren böyle bir eseri âlem-i vücûddan kaldırmaya hiçbir mecbûriyet görmedi.

Rable, kralın vefatından sonra düşmanlarının muhâcim-i tâkat-fersâsına tâb-âver-i mukâvemet olamayarak (Meç)'e [Metz] çekildi ve (Kardinal du Beley)'in maddî vü ma'nevî muâveneti sayesinde kemâl-i râhatla imrâr-ı evkât eyledi.

Biraz zaman sonra son defa olarak hâmişini görmek üzere Roma'ya gitti. Orada ikâmeti esnasında ikinci Hanri'nin bir çocuğunun tevellüdünden dolayı sefârethânedede icra olunan bir resimde (Diyana dö Poatye) [Diane de Poitiers] hakkında yazdığı hulûskârâne bir cümle sarayca mazhar-ı hüsn telakkî olmakla mükâfâten uhdesine (Mödon) [Meudon] idâre-i rûhâniyyesi takvîz olundu.

Bu aralık eserinin dördüncü kitabı neşrolundu ve mümkün mertebe kesb-i sükûnet eden nâ'ire-i adâvet yeniden işti'âl ederek hey'et-i ruhbâniyye bu kitabın mahkûm edilmesi hakkında kraldan bir emir aldılar; lâkin Rable'nin hâmişleri emr-i mezkûrun hiçbir netice hâsıl etmemesine gayret ve kesb-i muvaffakiyyet eylediler.

82

Rable eserinin beşinci kitabını neşredip etmemekte mütereddid iken vefat eyledi.

Bazı rivâyete nazaran Hristiyan olarak vefat etmiş; lâkin münkir-i billâh veyâ Reybî olarak öldüğüne dair iki rivâyet daha vardır.

Rable zamanında pek ziyade mazhar-ı rağbet olmuştur. Eserleri hakkında; krallar, kardinaler, piskoposlar, sefirler, hâkimler, âlimler, edipler tahsînân olmuşlardır.

On yedinci asırda namı unutulmuş gibi idiye de âsârını mütâlâa edenler pek çok idi. Ez-cümle (La Fonten) eserlerinin tuhaf u garîb olan kısımlarından fevkalhadd hoşlanırdı; hattâ pek çok tabîr ü fıkralarını iktiyâs etmiştir. Birgün (La Fonten)'in (Sent Ogustin)'in [Saint Augustine] efkâr-ı felsefiyyesine tâbî' olan bir (Jansenist)'e “Rable'den daha akıllı olduğunu zanneder misiniz?” yollu bir sual îrâd ettiğini garâibden olmak üzere naklederler.

(Molyer) (Rasin) (Paskal) ve hattâ (Madam dö Sevinye) [Madame de Sévigné] dahi Rable'nin râğıplarındandır.

On sekizinci asırda (Volter) [Voltaire] Rable için “Hâl-i mestîden başka bir zamanda yazı yazmamış, ayyaş bir hakîmdir.” der. Bilâhire hakkında ağırca sözlerden isti'fâ-yı kusûr etmiş ve ayyaş dediği hakîmin kıymetini takdir eylemiştir.

(La Harp) [La Harpe] her husûsta taklit eylediği (Volter)'in ilk fikrine tabiyeten Rable'nin yazdığı şeylerin tuhaflığın en kolay kısmına mensûp olduğunu

iddia eylemiştir. Teessüf olunur ki mösyö (dö la Harp) bu kolay tuhaflıkta bazı şeyler yazmaya çalışmamıştır.

Asrımızda Rable pek âlî bir mevki'dedir. Kendisine on altıncı asrın

83

en büyük âkili nazarıyla bakılıyor. Bugün Fransa'da hiçbir (nâkil) yoktur ki Rable'nin namını Üstâdım! cümlesine terdîf etmesin.

Müverrih-i *Şehir* Mösyö (Gizo) [Guizot] Rable hakkındaki muhabbetini ifrâta vardırılmaz ve “En ciddî ve en âlî fikirlilerdendir” demekle kanâat eder.

Münekkid-i meşhûr (Sen Böv) Rable'nin eseri hakkında mütâla'a-i âtiyyeyi serdedir: “Bu kitap misli nâ-mesbûk, hikmet ve muhâlif-i edeb-i mevâdd; tuhaflık ve fesâhat ile mümteziç bir eserdir ki hiçbir şeye kâbil-i teşbîh olmadığı hâlde birçok şeyleri andırır. İnsanı mebhût u hayrân, sermest u tenfîr eder. Pek ziyade tahsîn edilerek mütâlaa olunduktan sonra anlaşılıp anlaşılmadığı câ-yı su'âl kalır!”

Rable lisânı ihyâ vü islâh edenlerin birincilerindendir. Hattâ bazılar nahvin ilk müessisi mûmâileyh olduğunu iddia etmişlerdir.

Elsine-i afîka vü cedîdeye pek a'lâ vâkıf olduğu hâlde efkârının en nâzik ve ince olanlarını bile ıstîlâhât-ı muktebese ile ifâdeden tevakkî eyledi. Hiçbir inân-ı muharrike tâbi' olmayan kuvve-i muhayyelesinin ihtiyaç gösterdiği ifâdâtı, kelimâtı lisân-ı millîde taharrî etti, îcâbı takdirinde icat eyledi o lisânı en mu'tenâ hayatı, en garip ve en âlî hayâlâtı tasvire muktedir bir hâle getirdi.

Rable'in müsta'melâtı olan elfâz (Monten) (Paskal) (La Fonten) (Rasin) (Volter) gibi e'âzım tarafından kullanıldığı gibi lisân-ı avâmda dahi tedâvüle başladı. Bugün Fransızca'nın muhtevî bulunduğu kelime'nin birçoğu Rable'nin mevcûdatı olduğu gibi; lisâna şimdiki kâbiliyyet-i ifâdeyi veren de Rable'dir.

İfâde-i zâtiyyesine gelince; o kadar selîs, o kadar tabî'i hiçbir lisân tasavvur olunamaz.

Fransa encümen-i dânişi a'zâsından Mösyö (Nizar) [Nasier] târîh-i edebîsinde

84

Rable'nin şîve-i tahrîrindeki meziyâtı ta'dâddan sonra der ki: “İsti'mâl ettiği elfâz medlûlü olan eşyâ ile bi-hakkın mütenasıptir; İfadesinde; tezyîn olunmaması lazım

gelen şeyleri tezyîn için bir sahte lisânda nazar-ı dikkate isâbet eden cehdler, zarif bir fikri ifade için kaba bir lisânda çekilen müşkilât görülmez.”

Rable dehâttan mıdır?

Bu suale: Hakâyık-ı umûmiyyeyi ta’birât-ı mu’ayyene ile ifade ve insanlar beyninde bir nâm-ı ebedîye mazhar olmuş eşhâsı tasvir etmek hasâyis-i dehâttan ise; evet cevabı verilir. Lâkin dehâtın münkasım olduğu sunûf-ı müte’addidenin birincisine mensûp edilemez.

Ulviyyet-i fikriyyeyi ulviyyet-i tab’iyyeden ayırmak istemeyen, ve dâ’ire-i edeb dâhilinde arz-ı cemâl etmeyen letâfeti takdir eylemeyenler Rable’yi birinci dereceden uzak bulunduracak pek çok kusurlar bulurlar.

Bu kusurların en büyüğü âsârının, zamanında hüküm-fermâ olan kabâyihin mirâtı demek olan kısmıdır.

Rable, pek ince fikirli bir müdekkik, pek müstehzî bir mu’âhiz olmakla beraber cem’iyyet-i beşeriyyenin emrâzını bir hande-i gaddârâne ile meydân-ı alâniyyete çıkarır, esbâb-ı tedâvîye atf-ı nazar etmez.

Dehât u hukemânın en büyük fazileti olan ciddiyetten mahrûmdur. İstihzâları, dîvânelikleri, latifeleri tahtında hakâyık-ı ciddiyyenin mestûr olduğunu haber verir ve “Kemiği kırıp iliği emmeli” der; lakin telvîs olunmaksızın kemiği der-dest etmek pek müşkildir.

Rable bu kadar kusurlar ile beraber mâlik olduğu meziyât-ı sâ’ireden tecrîd olursa bile, lisâna en ziyade hâdim olanlardan bulunmak gibi bir meziyeti kalır ki, namını şâyân-ı hürmet etmeye kâfidir.

2. 2. Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi Adlı Eser

Üzerinde Değerlendirme

Halid Ziya Uşaklıgil, Batı edebiyatı üzerine verdiği eserlerin ilk ve en önemli halkasını oluşturan bu edebiyat tarihi kitabında, Fransız edebiyatının başlangıcından 16. yüzyıl sonuna süregelen oluşum ve gelişim aşamalarını değerlendirmiştir. Bu eser, aynı zamanda Türkiye'deki ilk telif Fransız edebiyatı tarihidir.²⁴

Halid Ziya'nın henüz okul yıllarında Fransız kültürüyle tanışması ve özel olarak Fransız, genel olarak Batı edebiyatına duyduğu ilgi, onu Fransız edebiyatına ilişkin çalışmalar yapmaya yöneltir. Halid Ziya, **Kırk Yıl** adlı eserinde bu hususa ilişkin olarak şunları söyler:

“Raymond Pere ile yapılan derslerin en mühim kısmını Fransız Edebiyatı Tarihi işgal ederdi. Hakikaten yüksek bir irfan [ilim] ve derin bir vukuf [bilgi] sahibi olan bu muallimin bana musahabe [sohbet] tarzında uzun takrirlerini [ifadelerini] dinlerken bir yandan yine onun tavsiyekerdesi olan [önerdiği] kitapları karıştırdım ve böylelikle, -Zehi [ne] cesaret!- kendimi Türkçe'de bir Fransız Edebiyat Tarihi yazmak hevesine kaptırdım.

Bu sadece bir tarih olmayacaktı. Fransa'nın meşhur edip ve şairlerinden müntehab [seçilmiş] parçaları da ihtiva ederek aynı zamanda bir numune-i edebiyat [edebiyat örneği] olacaktı. Onun içindir ki İstanbul'a gelirken sandığıma o zamanın bu neviden en meşhur eserlerini yazmış olan muharrirlerin [yazarların] kitaplarını koymuştum:

Paul Albert, Nisard, Menriechet, Sainte-Beuve, Vapereau, bu meyanda [bunlardan] idi. Ekserisinin ancak sayfalarını karıştırmaya vakit bulabildiğim bu kitapların mecmuundan [bütününden] istifade ederek büyük bir eser yazmak hevesinde olduğumu, tasavvurumun

²⁴ Bu hususta, Ömer Faruk Huyugüzel şunları söyler: “Ara nesil yazarlarından Abdülhalim Memduh vasıtasıyla tanıştığı ünlü yayıncı Arakel Efendiyle bir Fransız edebiyatı tarihi yazmak konusunda anlaşır. Öteden beri yazmak istediği bu eseri ağabeyi Ethem Beyin evinde günlerce çalışarak tamamladıktan sonra ‘**Garpdan Şarka Seyyâle-i Edebiye: Fransa Edebiyatının Nümune ve Tarihi**’ adıyla Arakel'e teslim eder. İzmir'e döndükten sonra kendisini çok öfkeleniren müdahaleler ve baskı yanırlarıyla 1885'te çıkan bu eser, onun ilk kitabı olmasının yanı sıra Türkçe'de yayımlanmış ilk Fransız edebiyatı tarihi olmak bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.” Ömer Faruk Huyugüzel, **Edebiyatımızın Zirvesindekiler/Halid Ziya Uşaklıgil**, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 20-21.

vüsatinden [düşüncemin genişliğinden] kendim de utanarak, ihtiyatkarane [temkinli] bir lisanla evvela Abdülhalim Memduh'a bahsettim.”²⁵

Bu edebiyat tarihinin bir giriş niteliğindeki “medhal” kısmını tamamladıktan sonra neden bu eseri yazmaya devam etmediğini Halid Ziya, yine **Kırk Yıl**'da şöyle anlatır:

“Arakel Efendi eseri kabul etmekte ne kadar istical etti ise şeraite riayetkar olmakta [uymakta] da o kadar ihmal göstermişti. Kendi görüşüne ve bilişine fazla bir itimat [güven] ve dükkânında musahhih [düzeltmen] sıfatıyla çalışan ihtiyar Ermeni kâtibin mütalaa ve muhakemesine [görüş ve yaklaşımına] müfrit [aşırı] bir emniyet göstererek her şeyden evvel eserin cesameti [büyüklüğü] peşin verilmiş tahrir ücretini tecavüz etmemesine [aşmamasına] dikkat etmiş, kitabın baş taraflarından yarıdan ziyadesini [fazlasını] hazf eylemişti [çıkarmıştı]. Sonra sebk ü rapt [kalıp ve bağlantı] sakatları, hele tertip [dizgi] yanlışları kitabı baştanbaşa istila etmişti. Elimde kurşun kalemle bunları olanca hiddetimin hızıyla işaret ederken kitabı kalbura çeviriyordum ve galiba hülyalarımın bu menfur [nefretlik] maskara haline girmiş olmasından zapt edilmeyen [tutulamayan] bir sinir buhranı ile ağladım.”²⁶

Bu sözlerle yazar, elinde olmayan nedenlerden dolayı eserde oluşan baskı ya da teknik hataları belirtir. Yine aynı eserde yazar, eserinin yöntem, içerik vb. yönlerden olumlu ve olumsuz bulduğu hususları belirtir.

Eserdeki “İfâde-i Mahsûsâ” ve “Başlamadan Evvel” adlı kısımlardan sonra Halid Ziya, Fransız edebiyatının 17. yüzyıla süregelen oluşum ve gelişim aşamalarını 6 bölümde inceler.

Eserin ilk bölümünde Halid Ziya, Fransız edebiyatının oluşum evresi olarak bilinen ve yaklaşık beş yüzyıllık bir döneme tekabül eden 6. ve 11. yüzyıllar arasındaki evreyi ele alır. Bu evrede Fransız edebiyatı, içerisinde olduğu toplum gibi henüz nüve halindedir ve istikrarlı bir edebî dilden yoksundur. Ancak yine bu evrede, Fransız edebiyatının tarihsel açıdan öncülüğünü üstlenen şair ve yazarlar ortaya çıkmıştır. Halid Ziya bu bölümde, bu öncülerin birkaçının adını ve onların eserlerini kısa cümlelerle bize tanıtır. Bunlar arasında Grégoire de Tours, Eginhard gibi isimler vardır.

²⁵ Halid Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, Hazırlayan: Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2008, s. 267-268.

²⁶ A.g.e., s. 270-271.

İkinci bölümde yazar, Fransız edebiyatı tarihinin “mebde-i hakîkîsi” olarak gördüğü 11. ve 12. yüzyılları kapsayan dönemini ele alır. Bu dönemde Fransız edebiyatı iptidâi niteliğinden yavaş yavaş uzaklaşmaya ve gelişmeye başlar. Aynı zamanda Fransız edebiyat tarihinde mühim bir yer edinen “Provans Edebiyatı” bu yüzyıllarda ortaya çıkar. Bu dönemin şair ve yazarları arasında Guillaume IX, Bertram de Borne gibi isimler vardır. Halid Ziya bu isimleri ve onların eserlerini bu bölümde izah eder.

Üçüncü bölümde ise yazar, Fransız edebiyatının Ortaçağ’ı olarak bilinen ve tiyatro türündeki eserlere rağbetin artmaya başladığı 13. yüzyılı ele alır. Bu yüzyılda tiyatro türünün yanı sıra efsane türüne de rağbet edilmeye başlanmıştır. Marie de France, Rutebeuf gibi isimleri, bu dönemle özdeşleşmiş şair ve yazarları ve onların eserlerini okuruna tanıtır.

İngiliz’lerin Fransız topraklarını işgali ve bunun akabinde Fransız toplumunda meydana gelen toplumsal bozuluş, Halid Ziya’nın dördüncü bölümde tasvir ettiği 14. yüzyıl Fransız edebiyatının da bir duraklama evresine girmesine sebep olur. Yine de bu dönemde Jean Froissart, Christine de Pisan gibi büyük şair ve yazarlar ortaya çıkmıştır. Bu büyük yazarların hayat hikâyelerini ve eserlerini Halid Ziya bu bölümde bize tanıtır.

Beşinci bölüm, Halid Ziya tarafından Fransız edebiyatının tekrardan yükselişe geçtiği ve François Villon, Charles d’Orleans gibi şair ve yazarların ortaya çıktığı 15. yüzyıla ayrılmıştır. Halid Ziya, bu dönemin üzerinde detaylı bir şekilde durur ve Fransız edebiyatının bir anlamda Rönesans’ını hazırlayan bu dönemin şair ve yazarlarından övgüyle bahseder.

Altıncı ve son bölümde yazar, Fransız edebiyatının Rönesans’ı yaşadığı 16. yüzyılı anlatır. Bu dönemde Fransız edebiyatında başta hümanizm olmak üzere Rönesans ismiyle özdeşleşen yeni ve modern eğilimler etkili olmuştur. Bu dönemin büyük şair ve yazarları arasında François Malherbe, Calvin, Montaigne, Rabelais gibi isimler vardır. Halid Ziya, bu dönemi ve dönemin şair ve yazarlarını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Nitekim bundan dolayı bu bölüm, eserde ele alınan en geniş tarihî dönemdir.

Halid Ziya'nın **Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi** adlı eserinin içeriğine ilişkin genel bilgiler verdikten sonra yazarın eserinde nasıl bir yöntem izlediği üzerinde durmak gerekir. Yazar, eserin başındaki "İfâde-i Mahsûsa" kısmında, ilk olarak Fransız realistlerin edebiyat anlayışı doğrultusunda edebiyatı tanımlamakla başlar ve bunun için de "mir'ât-ı efkâr-ı âliye" ifâdesini kullanır ve "edebiyat, hikmet sûretinde hakâyık-ı âliyyeyi müvazzih; şiir sûretinde serâ'ir-i vicdânı, hissiyât-ı kalbi mu'lindir."²⁷ diyerek edebiyata yüce bir özellik atfeder.

Edebiyatın tanımından sonra, gayet alçak gönüllü bir şekilde, eser içerisinde yapılan tercümelemlerin orijinalleri kadar edebî değeri olmadığını belirtir:

"Görülecek olan âsâr-ı müterceme ise muharrirlerinin iktidâr-ı edebîlerine bürhân olamaz; zîrâ bunlar meselâ Rafael'in bir levhasının sûret-i müstensihesi hükmündedir. Zâten erbâb-ı mütâla'anın âsâr-ı mezkûreden bir fikr-i mahsûsdan başka bir şey beklemeyecekleri derkârdır."²⁸

Halid Ziya, "Başlamadan Evvel" kısmında bu "medhal"i neden yazdığını ise şöyle açıklar:

"Fransa Edebiyatı asıl on yedinci asırda derece-i kemâli bulmuş olduğundan kitabımıza bu asrı mebd-i hakîkî ittihâz eyledik. Evân-ı tufûliyyeti olan ezmine-i mutavassıtanın târîh-i edebiyâtını da bir sûret-i sathiyeye vü muhtasarada nakli münasip görerek bir medhal ilâvesine mecbur olduk."²⁹

Yine bu bölümde yazar, Fransız edebiyatının tarihi gelişimini kendi yaşadığı döneme (19. yy) kadar incelemeyi düşündüğünü, ancak buna cesaret edemediğini ifade eder ve bu hususa ilişkin şu saptamalarda bulunur:

"Biz; bugün âlem-i terakkîde en parlak, en âlî bir mevki' işgâl eyleyen Fransız Edebiyatı'nın evân-ı teşekkülünü; husûsiyle on yedinci asra kemâl kapılarını açan on altıncı asrın mükemmel bir târîh-i edebiyâtını yazmak isterdik. Mûte'addid me'hazlarımız bize muvaffakiyetimizi te'mîne kâfi olduklarından kâr'ilerimiz Gal [Gaule] hükûmetinin ahvâl-i evveliyyesine; istîlâsına; lisân, edebiyat ve efkâr-ı umûmiyyenin tahavvülâtına sûret-i mükemmele de vâkıf olacakları gibi biz de teşebbüsümüzden tamâmen mutma'in olacak

²⁷ Halid Ziya Uşaklıgil, **Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi**, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1885, s. 3.

²⁸ A.g.e., s. 3.

²⁹ A.g.e., s. 6.

idik. Fakat cesâret edemedik. Erbâb-ı mütâla'anın rağbetini hemân sırf târîhî olması lâzım gelen ve muhtevî olduğu numûne-i edebîleri efkâr-ı hâzıraya tetâbuk etmeyen beş yüz sahîfelik bir cild ile tecrübeden ihtirâz ettik. Hattâ şu seksen sahîfelik medhalimizde bile tarz-ı münekkîdâne vü müte'ammikânenen ictinâb eyledik! Zannımıza kalırsa şu hareketimiz "te'mîn-i muvaffakiyyet" arzûsuyla ihtiyâr edilmiş olduğundan nezd-i kâri'inde mazûr görülür."³⁰

Bu edebiyat tarihinde Halid Ziya, bir yandan Servet-i Fünûn döneminde arkadaşı olan Ahmet Şuayip'in bize esaslıca tanıttığı Hippolyte Taine'in "ırk-çevre-zaman"³¹ üçlemesiyle özetlenebilecek metodolojisinden hareketle Fransız edebiyatının oluş ve gelişimindeki toplumsal arka-planı okura sunarken, diğer yandan Sainte-Beuve'nin şair ve yazarların hayat hikâyelerini ve eserlerini ön plana alan metodolojisinden hareketle de bu edebiyatın öncülerinin hayatlarıyla eserleri arasındaki bağları irdeler.

Bu yaklaşım göstermektedir ki bu eserinde Halid Ziya, 19. yüzyıl Fransız edebiyat biliminde etkili olan iki zıt eleştiri ve edebiyat tarihi akımının (toplumsal eleştiri ve biyografik eleştiri) metodolojisinin bir sentezine ulaşarak Fransız edebiyatının oluşum ve gelişim aşamalarını hem bireysel hem de toplumsal bir perspektiften yola çıkarak ele alır. Nitekim, Halid Ziya eserin mukaddimesinde şunları söyler:

"Kitabımızda Fransa edebiyatının zuhûrundan zamân-ı hâzıra kadar inkılâbâtını ta'rîf ve Fransa'da yetişen en meşhûr muharrirlerin tercüme-i hâllerini arz eyleyeceğiz."³²

Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki, Halid Ziya, eserinde incelediği dönemler veya şair ve yazarlar hakkında bilgi verirken çok az sayıda belgeye dayanmakta, dolayısıyla tamamı belgelere dayalı bir metin ortaya koymamaktadır. Ancak bunu, Halid Ziya'nın edebiyat tarihçiliğindeki bir kusuru olarak algılamamak gerekir. Çünkü onun devrinde, modern edebiyat tarihi yazımı yeni yeni ortaya çıkmakta, mükemmel modeller henüz ortada gözükmemektedir. Bu hususta yapılacak değerlendirmede söz konusu gerçekliğin de göz önünde bulundurulması yerinde olacaktır.

³⁰ Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi, s. 6.

³¹ Berna Moran, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 78-83.

³² Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi, s. 3.

Bununla birlikte Halid Ziya, eserin birçok yerinde nesnel veya öznel bazı yargılarda bulunmakta, bu meyanda sınırlı da olsa bazı kaynaklardan yararlanmaktadır. Yazar, bazen Clément Marot, Rabelais veya Montaigne gibi büyük Fransız sanatçıları tasvir ederken onların kendi eserlerine başvurur. Örneğin 16. yüzyıl Fransız edebiyatının önemli sanatçılarından Clément Marot'nun edebî anlayışını tasvir ederken Halid Ziya, bu sanatçının kendisi hakkında söylemiş olduğu cümlelere yer verir:

“Bî-ittirad hengâm-ı şebâbımda, tâ'ir bir kırlangıca müşâbih idim. Havf u hirâs, dikkat ü ihtiyât benden berî idi. Gönlümü rehber-i ittihâz etmiş, tesâdüf ettiğim cihete müteveccih olmuş idim!”³³

Halid Ziya, bazen de başka yazarların eserlerinden yola çıkarak eleştirel yargılarını ortaya koymuştur. Örneğin Halid Ziya Boileau'nun “**San'at-ı Şiir**” adlı eserini kaynak göstererek, Regnier hakkında bazı değerlendirmelerde bulunur:

“Meşhûr (Boalu) [Boileau] (**San'at-ı Şiir**) nâmındaki manzûm eserinde Reniye'yi [Regnier] pek ziyâde medhettiği gibi (Lö Jen) [Le Jeune] hakkındaki mütâlaâtında dahi: “Herkesin teslim edeceği üzere (Molyer)’den [Molière] evvel insânları en iyi muhâkeme ve fehmeden Fransız şâiri meşhûre Reniye'dir’ demiştir.

Reniye [Regnier]; ince fikirli bir müdekkik, husûsiyle şâyân-ı istihzâ hâlleri tasvîrde gâyet mâhirdir. Bundan mâadâ, Latin ve İtalyan şâirlerini taklit ettiği zamânlar bile, şîve-i mahsûs dâiresinden aslâ çıkmaz. Bu kadar fezâ'il ile beraber eserlerinde; ihmâlât, sakatât, adem-i zarâfet kesretle meşhûrdur.”³⁴

Halid Ziya, Fransız edebiyatının tarihî seyri içerisindeki bazı noktaları eleştirel bir şekilde ele alırken ve bazı büyük şair ve yazarların önemi üzerinde dururken hem yoğun bir malumatı okura sunar hem de kendi kanaatlerini belirtir.

Örneğin, “Gibor Kadın” adlı eseri inceleyen Halid Ziya, ahlâki bir bakış açısıyla bu esere yönelik bazı değerlendirmelerde bulunur:

“Görülüyor ki bu tiyatrodaki eşhâs bir tarz-ı tabî'i üzerine hareket ediyorlar. Bazı sâfderûnluklar da varsa da bunlar tiyatronun eskiliği nazar-ı dikkate alınınca mazûr

³³ Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi, s. 32.

³⁴ A.g.e., s. 42.

görülür. Lakin cezâya bi-hakkın kesb-i istihkâk eden bir cinâyetskârı mücâzâtsiz bırakış anlaşılmaz bir garîbedir.”³⁵

Hatta kendi eleştirilerinin -çok az da olsa- bir kısmını bu büyük yazarların ağzından da dile getirdiği de görülür. Örneğin Montaigne’e yöneltilmiş bir eleştiriyi, Halid Ziya, Montaigne’in ağzından şöyle cevaplar:

“On yedinci asrın eâziminden olan (Paskal) [Pascal] der ki: ‘Monten’in [Montaigne] şahsını tasvîr ü ta’rîf etmesi ne eblehâne bir hareket!’

Monten [Montaigne] ber-hayât olaydı şu cevâbı verebilirdi: “Bunda eblehâne sıfatına lâyıık görülecek ne var? Ben bir insânım, insânlara bir insân irâ’e ediyorum: Bu hareketim onların nazar-ı dikkatini celb etse gerektir. Ben eserimde hakîkati üssü’l-esâs ittihâz ettim. Bilirim ki bütün arz ettiğim efkâr-ı husûl şânıma hizmet etmeyecek; lakin “çok tanılmaya mukâbil az medh olunmak ârzûma daha muvâfıktır!”³⁶

Ancak buna rağmen, kendince pek mühim bulmadığı bazı dönemleri ve yazarları ise çoğunlukla birer cümlelik hüküm ifade eden bir tasvirle geçiştirir. Örneğin 9. yüzyılın önemsiz bir yazarı olan Frédégaire’in hakkında Halid Ziya sadece şu bilgileri vermekle yetinir:

“Firedeger (Frédégaire) (târîh-i vefâtı: 844)

Greguvar’dan sonra şü’ûnâtı kayd ü zabt eden budur. İfâdesi soğuk, Latincesi gâyet yanlış olmakla berâber eserleri müverrihlerce pek kıymetdârdır.”³⁷

Fransız Edebiyatı’nın Nümune ve Tarihi adlı eserin dil hususiyetlerine ilişkin olarak öncelikle belirtilmesi gereken iki nokta şudur: Halid Ziya’nın bu eseri devrin Tanzimat neslinden gelen yeni bir nesir anlayışı doğrultusunda kaleme alınmıştır. Üslup, devrin şartları içerisinde düşünüldüğünde son derece sade ve derli topludur.

Eserin üslûbuyla ilgili gözden kaçırılmamız gereken bir diğer nokta ise, yazarının Fransız kültürüyle iç içe gelişen hayat hikâyelerinde gizlidir. Halid Ziya, tıpkı devrindeki birçok şair ve yazar gibi hayranı ve sıkı bir takipçisi olduğu Fransız

³⁵ **Fransız Edebiyatı’nın Nümune ve Tarihi**, s. 24-25.

³⁶ A.g.e., s. 71.

³⁷ A.g.e., s. 8.

edebiyatının öncü isimlerinin üsluplarından hareketle oluşturduğu ve iç içe geçen cümle yapılarından mürekkep bir üslubu bu eserinde kullanır.

Eserin üslûbuyla ilgili bir diğer nokta ise –yine ilk iki mühim noktayla ilgili olarak- bazı gramer kaidelerinin değişik bir şekilde kullanılmış olmasıdır. Yine eserin yazıldığı devirdeki yeni bir nesir anlayışının iptidâiliğini göz önünde bulundurursak, bu durumun, henüz bir olgunluğa erişememiş bu yeni nesir anlayışının “arayış” içerisindeki konumuyla bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Söz gelimi eserin birçok yerinde şu şekil de partisip ekli cümleler bulunur:

“Şarkı, bir nev’-i manzûme-i hicv-âmîz. Her kıt’asının nihâyetinde Provansal lisânında akşam manâsında olan sera kelimesi bulunur gece şarkıları, raks havasıyla terfîk **edilir** bir nev’-i manzûme, nihâyetinde fecir manâsına gelen abba kelimesi bulunur sabah şarkıları, müttehidü’l-kavâfi altı kıt’adan ve bir nakarattan mürekkep ebyât, manzûme-i şikâyet-âmîz.”³⁸

“(Margırit dö Kos)’un [Marguerite d’Écosse]; mûmâileyh esnâ-yı hâbında; dudaklarından aldığı bûse Fransa târîh-i edebiyâtını tezyîn **eder** bir vak’a-yı şâ’irânedir.”³⁹

“Gibor Kadın mahsûlâtına fevkalhadd itinâ eder ve memleketinin kahyası olan kocası Goylum [Guillaume] ile gayet iyi **geçinir** bir çiftçidir.”⁴⁰

Kendi devrindeki iptidâi edebiyat tarihçiliği anlayışı çerçevesinde Halid Ziya, Fransız edebiyatının oluşum ve gelişim aşamalarını Hippolyte Taine ve Sainte-Beuve’nin yöntemlerinden yararlanarak değerlendirir. Halid Ziya, zaman zaman kaynak gösterip başka yazarlara atıflar yapsa da dönemlere, sanatçılara ve onların eserlere ilişkin daha ziya öznel yargılarda bulunmuştur.

³⁸ Fransız Edebiyatı’nın Nümune ve Tarihi, s. 9.

³⁹ A.g.e., s. 26.

⁴⁰ A.g.e., s. 20.

SONUÇ

Halid Ziya Uşaklıgil, Türk edebiyatının modernleşmesi sürecinde gerek edebî eserleriyle gerek sanat ve edebiyat üzerine yazdığı incelemeleriyle önemli bir yere sahiptir. Halid Ziya'nın genel düşünsel yapısında, Fransız kültürünü merkez alan Batılı bir yaklaşım vardır. Hem roman ve hikâyelerinde hem de edebiyat tarihlerinde bu düşünsel yapının etkisi görülür. Zira Halid Ziya'nın hem edebî hem de araştırmacı kimliğinin en büyük vasfı da budur.

Halid Ziya üzerine yapılan birçok çalışmada, çoğunluğu roman ve hikâyeden oluşan edebî eserleri ele alınmış; sanat ve edebiyat üzerine yapmış olduğu incelemeler göz ardı edilmiştir. Çalışmamızın esas konusunu oluşturan ise **Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi** adlı eser üzerine daha önce hiçbir çalışma yapılmamıştır.

Halid Ziya Uşaklıgil tarafından yazılan ve Türk edebiyat tarihçiliğinde ilk telif Batı edebiyatı tarihi olarak kabul görülen **Fransız Edebiyatı'nın Nümune ve Tarihi**, Fransız edebiyatının 17. yüzyıla kadarki tarihini içerir. Yarım kalan bu eser, yazarın kendisinin de belirttiği üzere Fransız edebiyatının en parlak devri olan 17. yüzyıl için “medhâl” bir nitelik arzeder.

Halid Ziya bu eserinde, 19. yüzyıl Fransız edebiyat tarihi ve eleştirisinde zıt konumlarda bulunan iki farklı metodolojiden hareketle Fransız edebiyatı tarihini inceler. Bu metodolojinin birincisi Hippolyte Taine tarafından ortaya konan toplumsalcı metodolojidir. İkinci metodoloji ise Saint-Beuve'nin “biyografik eleştiri” adıyla bilinen kurama dayanır.

Halid Ziya, bu iki metodolojinin penceresinden Fransız edebiyatının tarihsel gelişimine ışık tutmaya çalışır ve ele aldığı tarihî dönemleri bir yandan toplumsal bir perspektifle irdelerken öbür yandan şair ve yazarların hayat hikâyeleri ile eserleri arasındaki bağı tespit etmeye çalışır.

Farklı metodolojilerden hareket eden ve edebiyat tarihine ait olguları farklı perspektiflerden inceleyen Halid Ziya, aynı tutumu referans meselesinde göstermez.

Zaman zaman ulaştığı yargılara referans olarak birkaç kaynağı gösteren yazar, bu konuda çoğunlukla ihmalkâr davranır. Ancak bunun sebepleri, çalışmamızın ilgili bölümünde de değindiğimiz gibi, eserin yazıldığı devrin Őartlarını göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir. Nitekim Halid Ziya bu eseri yazdığı sıralarda ülkemizdeki edebiyat tarihçiliği henüz başlangıç seviyesindedir.

Çalışmamız boyunca Halid Ziya'nın bu eserini, gerek devrin sosyo-kültürel ve sosyo-politik Őartlarının perspektifinden gerek bizzat kendi yazarlık serüvenindeki Fransız tesirinin perspektifinden bakarak ele aldık. Ayrıca bu eseri günümüz harflerine aktararak okurlara sunduk. Bu eserde tespit ettiğimiz önemli noktaları da değerlendirme bölümünde inceledik.

Böylece, yukarıda da değindiğimiz gibi, daha çok romancı ve hikâyecici yönüyle ele alınan Halid Ziya'nın, çoğunlukla ihmal edilen edebiyat tarihçisi yönüne de dikkat çekmiş olduk.

KAYNAKÇA

AKAY, Hasan, **Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.

AKYÜZ, Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İnkılâp Yay., İstanbul, 1995.

ANDI, M. Fatih, **Roman Ve Hayat**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.

AYVERDİ, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük (I-III Cilt)**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2005.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, hazırlayan: Ahmet Kuyaş, YKY., İstanbul, 2012.

BUDAK, Ali, **Batılılaşma Ve Türk Edebiyatı (Lale Devri’den Tanzimat’a Yenileşme)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2008.

ÇETİŞLİ, İsmail, **Halit Ziya Uşaklıgil**, Şûle Yayınları, İstanbul, 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2000.

ENGİNÜN, İnci, **Yeni Türk Edebiyatı/ Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.

GÖKÇEK, Fazıl, **Bir Tartışmanın Hikayesi Dekadanlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, **Edebiyatımızın Zirvesindekiler/Halid Ziya Uşaklıgil**, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

KAPLAN, Mehmet, **Tevfik Fikret (Devir-Şahsiyet-Eser)**, Dergah Yay., İstanbul, 1987.

KAPLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I-II**, Dergah Yay., İstanbul, 1997.

KERMAN, Zeynep, “Uşaklıgil, Halit Ziya”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 42, İstanbul, 2012.

KERMAN, Zeynep, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

KOLCU, Ali İhsan, **Batı Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

KOLCU, Ali İhsan, KORKMAZ, R., ARGUNŞAH, H., İslam, K., A., GARİPER, C., GÜNDÜZ, O.ve ÖZCAN, T., **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2004.

MORAN, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

OKAY, Orhan, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

OKAY, Orhan, **Edebiyat Ve Edebî Eser Üzerine**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

OKAY, Orhan, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.

ÖZGÜL, M. Kayhan, **Arayışlar Devri Türk Edebiyatı**, Diyanet Yay., İstanbul, 2005.

PARLATIR, İ.,Enginün, İ.,Huyugüzel, Ö. F., Ercilasun, B., Özbalcı, M. ve Karaca, A., **Servet-i Fünûn Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.

PERİN, Cevdet, **Fransız Edebiyatı Tarihi**, Edebiyat Fakültesi Yayını, Üniversite Matbaası, İstanbul, 1946.

PERİN, Cevdet, **Fransız Edebiyatına Toplu Bir Bakış**, Edebiyat Fakültesi Yayını, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1943.

PERİN, Cevdet, **Tanzimat Edebiyatı'nda Fransız Tesiri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1946.

SAFA, İsmail, **Mülâhazât-ı Edebiyye**, Hazırlayan: Mehmet Güneş, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.

SAMİ, Şemseddin, **Kâmûs-ı Türkî**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009.

SCOTT, Virginia, STURM M., Sara, **Performance, Poetry and Politics on the Queen's Day: Catherine de**, Ashgate Publishing Company, USA, 2007.

ŞERİF, Yusuf, **Muhtasar Avrupa Edebiyatı Tarihi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, YKY., İstanbul 2007

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Hazırlayan: Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1969.

TUNA, Fehmi Yahya, **Dünya Edebiyatı Tarihi (Tefekkür Tarihinin Ana Hatları)**, Üçler Basımevi, İstanbul, 1948.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, **Garptan Şarka Seyyâle-i Edebiyye: Fransız Edebiyatının Nümune ve Tarihi**, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul, 1885.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, **Kırk Yıl**, Hazırlayan: Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul, 2008.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, **Saray ve Ötesi**, Hazırlayan: Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003.

VARDAR, Berke, **Fransız Edebiyatı**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1998.

YETİŞ, Kazım, **Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1996.

YUVA, Gül Mete, **Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları**, YKY, İstanbul, 2012.

YÜRÜR, Nevin, **Fransız Edebiyatı Tarihi**, Edebiyat Fakültesi Yayını, Üniversite Matbaası, İstanbul, 1946.

METİNDE GEÇEN ÖZEL İSİMLER LİSTESİ

A

Abbon, 20

Actium Muhârebe-i Bahriyyesi, 54

Adrien Turnébe, 43

Agrippa, 53, 54, 64

Agrippina, 25

Akademi, 48

Alain Chartier, 35, 36

Albigeois, 27

Alençon (duc de), 67

Alexandre VIII, 68

Alicia, 57

Allah, 34, 65

Almanya, 61

Amboise, 64, 69

Andelot (duc de), 70

Angers, 66, 80

Angoulême (duc de), 36

Anne de Thérèse, 47

Annecy, 67, 68

Antoine de Baiif, 43

Antoine de Bourbon, 61

Antoine Moriau, 43

Antonius, 53, 54, 55

Aristofanes, 43

Arthur, 23

Artos, 23

Aubaine, 31, 32, 33

Autopia, 82

Auvergne, 19

Auxerre, 62, 63

Avitus, 20

Avrupa, 17, 27, 67

Azincourt Muhârebesi, 37

B

Bâb-ı Âlî Caddesi, 16

Baron de Faeneste, 66

Basel, 44, 57

Baudoin, 27

Béarn, 42

Beauchamp, 36

Beaumont, 43

Bellay (du), 80

Belleau, 56

Bellegarde (duc de), 47

Bellozane, 63

Bénédictin, 81

Bertram de Borne, 22

Bibliophile Jacob, 60
 Blois, 37
 Boileau, 39, 50
 Bonaventure des Périers, 81
 Boncourt, 53
 Bordeaux, 29
 Bourges, 61, 62
 Bourgogne, 61
 Bourgogne (duc de), 39
 Brabant Wenceslaus de Luxembourg (duc de), 29
 Brantôme, 63, 64
 Bretagne, 23, 69, 70
 Brissac, 70
 Brunetto Latini, 28
 Budé, 37, 81

C

Caen, 44
 Calvin, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 68, 79, 81
 Calvinist, 44, 61
 Calvinism, 61
 Cardinal de Joyeuse, 49
 Cardinal de Tournon, 63
 Cardinal du Bellay, 83
 Caroli, 58
 Castellion, 59
 Castelnau, 69
 Chambéry, 67
 Champagne, 24, 26, 27
 Champenois Pierre Larivey, 56, 57
 Chanson de Roland, 23
 Chansons de geste, 23
 Charlemagne, 52
 Charles, 71
 Charles V, 28, 29, 36
 Charles VI, 30
 Charles VII, 36
 Charles IX, 44, 56, 69, 71
 Charles X, 63, 64
 Charles d'Orléans, 35, 36, 37, 38
 Charles de Fortia de Piles, 47
 Charles le Chauve, 21
 Charles le Téméraire, 39
 Charmiyan, 53
 Chartres, 42, 49, 50
 Château de la Mauvissière, 69
 Château de Laclaireau, 69
 Château de Montaigne, 73, 74
 Château de Sales, 67
 Châtelet, 42
 Chimay, 30
 Chinon, 80, 82
 Chiwey, 33
 Christine de France, 68

Christine de Pisan, 26, 28, 29
Cittuoue, 22
Classique, 73
Clément Marot, 38, 41, 42, 44, 81
Clément VII, 81
Cleopatra, 53, 54, 55
Clérmont, 20
Clovis, 52
Coligny, 70
Collège de France, 62
Comte de Blois, 29, 30
Coqueret, 43
Cordeliers, 80
Corneille, 51
Courtois, 32
Crito, 65
D
Desportes, 49, 50
Diane de Poitiers, 83
Diogenes, 25
Dreux, 69
Duplessis Mornay, 71
E
Ècosse, 29, 43
Edirne Muhârebesi, 27
Edward III, 29
Eginhard, 20, 52

Ehl-i Salîb Muhârebesi, 26, 27, 39, 52
Electra, 52
Elizabeth, 72
Espagne, 50
Etienne de Castel, 28
Étienne Goudal, 66
Étienne Jodelle, 52, 53, 55, 56
Étienne Pasquier, 62, 71
Eugène, 56
Eulalie, 21
Euripides, 52
Ezop, 24

F

F. de La Noue, 69, 70
Farce, 35, 40, 56
Farel, 58
Ferrara, 42, 75
Ferrara (duchesse de), 58
Fiérabras, 22
Flandres, 29
Florent Chrestien, 72
Francs, 19
François I, 40, 41, 44, 51, 52, 57, 63, 69, 71, 83
François II, 69, 71
François Malherbe, 40, 44, 47, 48, 49, 50, 73
François Villon, 35, 37, 38, 39, 42

François de Guise, 63
François de Sales, 67, 68
Fransa, 17, 18, 19, 25, 27, 28, 36, 42, 43, 45, 49, 52, 53, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 66, 67, 71, 74, 85
Fransa edebiyatı, 17, 18
Fransız edebiyatı, 16, 18, 21
Fransız lisânı, 39, 43, 44
Fransız lisânı vü edebiyatı, 43
Frédégaire, 20, 52
Froissart, 28, 29, 30
G
Gargantuva, 82, 83
Garnier, 56
Gaspard Carmel, 70
Gâtinais, 69
Gaule, 18, 19, 23
Geneva, 42
Genève, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 68
Geoffroy d'Estissac, 81
Geoffroy de Villehardouin, 26, 27
Geoffroy et Brunissende, 22
Gérard de Roussillon, 22
Gibor, 31, 32, 33, 34, 35
Gracchus, 25
Grandgousier, 82
Grégoire de Tours, 19, 52
Grévin, 56

Guillaume, 31, 32, 33, 71
Guillaume de Lorris, 24, 25
Guillaume Du Bellay, 71
Guillaume IX, comte de Poitou, 22
Guise (duc de), 72
Guizot, 85
Guy de Châtillon, 29
Guyenne, 73

H

Halid Ziya, 16, 17
Havâriyyûn, 39, 60
Hecuba, 25, 52
Heidelberg, 44
Henry II, 22, 44, 53, 62, 63, 69, 71
Henry III, 45, 63, 67, 69, 70, 71, 72
Henry IV, 45, 46, 65, 70, 71, 72
Henry d'Angoulême, 44
Henry de Navarre, 72
Heraclitus, 25
Historie ancienne, 23
Homeros, 22
Hristiyâniyyet-i İncîliyye, 58
Hz. İsa, 39
Hz. Meryem, 31, 34, 35
Huguenot, 42
Hugues Salel, 81

I

Iphigenia, 52

İ

İbrâhîm, 62

İngiltere, 22, 24, 29, 30, 52, 72

İskenderiye, 54

İtalya, 28, 29, 58, 75

İtalya Muhârebesi, 41

J

Jacques V, 43

Jacques Amyot, 60, 62, 63

Jacques Gillot, 72

Jacques Gruet, 59

Jamet, 42

Janséniste, 68, 84

Jarnac, 69

Jean Bodin, 66, 67

Jean Clément, 79

Jean Dark, 39

Jean Daurat, 43

Jean de la Pérouse, 56

Jean de la Taille, 56

Jean de Savannes, 72

Jean Dominique, 24, 25, 29

Jean Gerson, 26

Jean Jack Rousseau, 75

Jérôme Bolsec, 59

Jésuites, 67, 68

Joachim du Bellay, 43

Joinville, 69

Joinville I, 65

K

Kitapçı Arakel, 16

Kostantniyye, 16, 23, 26, 27

Kudüs, 23, 51, 75

L

La Fontaine, 38, 42, 84, 85

La Harpe, 84

la Lamproie, 80

La Place, 71

La Poplinière, 71

La Rochelle Muhâsarası, 63

Lamballe Muhâsarası, 70

Langey de Bellay, 43

Laon, 67

Lazare de Baïf, 43, 52

Le Béarn, 29

Le Berry, 29

Le Blaise, 29

Le Jeune, 50

Le roman Flamenca, 22

Le Tasse, 75

Le Tourne, 29

Légendes bretonnes, 23

Lancelot du Lac, 22

Ligue, 72

Ligugé, 81

Limousin, 47

Littérature Provençale, 21

Louis XI, 38, 39

Louis XII, 51, 69

Louis, XIII, 47, 48

Louis de France, 36

Louis le Germanique, 21

Louvre, 66

Lozan, 61

Luther, 60, 61

Lvry, 70

Lyon, 67, 68, 81, 83

M

Macaronique, 38

Machiavelli, 67

Madame de Sévigné, 84

Mademoiselle de Rieux, 70

Maillezais, 81

Mar. De Fleurange, 69

Marguerite d'Écosse, 36

Marguerite de Valois, 41, 42, 57

Marie de France, 24

Marie de Médicis, 45, 47

Marsilya, 45

Martin du Bellay, 71

Matba'a-i Ebu'z-ziyâ, 16

Mathurin Régnier, 38, 49, 50, 71

Maurice de Sully, 23

Mayenne, 72

Melchior Wolmar, 61

Melun, 62

Mercoeur (duc de), 70

Metz, 83

Meudon, 83

Mısır, 54

Michael Cop, 57

Michael Servet, 59

Michaux (de), 63

Molière, 50, 51, 84

Moncontour, 69

Monnier, 59

Monsieur François Michel, 31

Montaigne, 40, 60, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
79, 80, 85

Montigny (de), 39

Montargis, 65

Moralité, 35, 40, 56

Mystères, 30, 40, 56

N

Nasier, 85

Navarre, 26, 27, 43, 61, 66, 72

Nérac, 57

Néron, 25

Normandia, 24

Normans, 20

Noyon, 57

O

Oc, 19, 21, 22

Octavian Sezar, 53, 54

Octavius Augustus, 54

Oïl, 19, 21, 22

Olivier de la Marche, 37

Orléans, 38, 57, 61, 65

Orléans (duc de), 36, 43

P

Padoue, 67

Pantagruel, 82

Paris, 20, 24, 30, 36, 38, 40, 41, 44, 47,
48, 56, 57, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 80, 81

Parnaslar, 61

Pascal, 75, 84, 85

Passerat, 72

Paul Lacroix, 60

Pavie, 41, 69

Peletier, 62

Périgord, 64, 73

Périer (du), 45

Perron (du), 46, 47

Philippe II, 79

Philippa de Hainault, 29

Philippe de Béthune, 49

Philippe de Commines, 36

Philippe Lebon, 39

Philippe Strozzi, 63

Philippe, sire de Commines, 39

Picardie, 28, 57

Pierre Amy, 80

Pierre de L'Estoile, 70

Pierre Pithou, 72

Pierre de Ronsard, 41, 42, 43, 44, 52, 55,
62

Pierre le Roy, 72

Pierre Pathelin, 40

Plutarque, 63

Plutus, 43

Poissy, 61

Poitou, 22, 38, 71

Prince Jean de Navarre, 27

Proculeius, 53, 54, 55

Provansal, 21, 22, 27

Provence, 21, 44

R

Rabelais, 60, 73, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86

Racan, 47, 48, 49

Racine, 51, 85

Râfizî, 48, 62

Raphaël, 17

Raimond de Sebond, 74

Rambouillet, 48

Rapin, 50, 72

Régnier de La Planche, 71

Remy Belleau, 43

Rénaissance, 40

Reybî, 77, 78, 79, 84

Reybiyyûn, 77, 78, 79

Richard, 22

Robert, 33

Robert de Namur, 29

Roma, 49, 54, 60, 63, 75, 83

Rouen, 50, 63

Rûhü'l-Kudüs, 51

Rutebeuf, 24

S

Saint Augustine, 84

Sainte Beuve, 55, 65, 85

Saint Pierre, 45, 47

Saint St Ayin, 60

Saintonge, 57, 64

Saint-Quentin, 69

Saint-Maury, 64

Sancy, 66

Satird Ménippée, 72

Savoie, 67

Savoie (duc de), 68, 72

Scarus, 54, 55

Scève, 62

Seleucus, 54

Sénéque, 57

Seuilly, 80

Sèvres, 43

Sire de Joinville, 26, 27

Socrates, 25

Sofokles, 52, 55

Sottie, 35, 40, 56

St. Bernard, 23

St. François de Sales, 68

St. Gall, 20

St. Louis, 26, 27

Strasbourg, 58

Sully, 70

T

Tallemant des Réaux, 50

Tevrat, 23, 82

Théodore de Béze, 61, 62, 65, 68

Théodore-Agrippa d'Aubigné, 64, 65, 66

Thessalie, 27

Thibaut IV, 26, 27

Thomas de Pisan, 28

Tifi degli Odasi, 37

Toulouse, 66

Touraine, 69, 80, 82

Tours, 19, 72

Trésor de Sapience, 28

Troubadour, 21, 22, 26

Trouver, 22, 23, 24, 41

V

Valenciennes, 21

Vaux de Cernay, 50

Venice, 26, 28, 42

Vergilius, 20

Vézelay, 61

Villeroy, 41

Virginia, 25, 56

Visigoths, 19

Visitation, 68

Voltaire, 84, 85

Y

Yvetaux (des), 47

Yunanî, 51, 61